

F. Müller-Lyer: A nemi viszony fejlődésének irányvonala*

„Csak aki a múlt működő erőinek nagyságát és irányát ösmeri, az képes a jövő lehetőségeit mérlegelni”.

Paul Barik

Az imént körvonalazott módszernek** a szociológiába való bevezetése tudományos főcélja. Az emberiség fejlődésének fokai című munkámnak. Most, e kötet végén tehát az a feladat áll előttünk, hogy ezt a módszert a nemek viszonyának különös esetére alkalmazzuk. Amíg azonban a kultúra egynemely terén, mint pl. a gazdaság vagy az emberi értelem fejlődésében világos belső logika működik és az irányvonal könnyen felismerhető: addig a nemek viszonyának módszeres feldolgozása elé néhány nehézség gördül, amelyeket jó lesz előbb szemügyre vennünk.

* Ez a tanulmány az illusztris szerző legújabb munkájának (*Phasen der Liebe*, Albert Langen, München, 1913.) utolsó fejezete, melyet szíves engedélye folytán örömmel mutatunk be olvasóinknak, mint amely tárgyi érdekessége mellett alkalmas arra, hogy az író általános szociológiai törekvéseit megvilágítsa. Olvasóink kétségtelenül emlékezni fognak F. Müller-Lyer korábbi köteteire: *Phasen der Kultur, und Richtungslinien des Fortschritts*, Lehmann, München 1908; *Der Sinn des Lebens und die Wissenschaft*, ugyanitt 1910; *Die Formen der Ehe, der Familie und der Verwandtschaft*, ugyanitt 1911; *Die Familie*, ugyanitt 1912.), melyek mind csak részeit képezik, legújabb kötetével és a később megjelenendő öttel együtt, a szociológia egy új rendszerének, melyben szerző Comte és Spencer tradícióit egy új módszerrel akarja folytatni. Az új kötetet különben behatóan fogjuk ismertetni.

** Szerző módszerének, melyet ő fazeológiának vagy az irányvonalak módszerének nevez, alap gondolata ez: „A történelem, mint Hegel mondja, mit sem tanít. Mert a kultúrfejlődésben egyik fázis a másikra következik és egyik sem olyan, mint az előbbi, minden fázis új. Tehát az a történelem, mely csupán a múltat írja le, nem adhat nekünk semmi útbaigazítást a következő fázisról, legfeljebb analógián alapuló, mely könnyen csalhat. De ha az egyes fejlődési fázisokat egy sorba állítjuk és minden egyes fázist a következővel összehasonlítunk, felismerjük az irányt, melyben a fejlődés mozog és az irány, olykor nagy határozottsággal, a jövőbe mutat. Mert a fejlődés nem találomra történik, hanem bizonyos iránytörvények szerint. És épp oly jól, ahogyan az organikus fejlődésben ki lehet mutatni a törvény-

Hiszen mindjárt a szociológiai nyersanyag, amely a népméliből és a történelemből rakódik össze, olyan chaosz, amelyben hasztalan kutatunk irányvonal vagy törvény után. Az előző fejezetekben megkíséreltünk e zűrzavarban annyi fazeológikus rendet teremteni, hogy most mégis lehetségesnek látszik a fázisok összehasonlítása által a mozgás irányát megállapítanunk és a fejlődés vonalát követnünk. Ámde számos különbözőséget találunk ugyanazon fázison belül is az egyes népeknél, a környezet és a faj szerint. Mindazonáltal e különbözőségek, melyeket a nemi életet befolyásoló „általános okok” kombinációjával igyekeztünk magyarázni, nem olyan nagyok, hogy a népek többségénél a fázis jellegzetes ismertető jelei, mint szembeötlő közösségek, a fejlődés útját ki ne jelölhetnék.

Am nem csak ugyanazon fázis egyes népei közt, de egy és ugyanazon nép egyes osztályai közt is mutatkoznak a szexuális erkölcsben és felfogásokban eltérések. Így pl. Tibetben a gazdagoknál többnejséget, a szegényeknél többférjúséget találunk, míg a papságnál a szabad szerelem látszik megengedettnek. A renaissanceban és a gálans idők alatt a parasztek erkölcei különböztek az arisztokrácia vagy a polgárság erkölceitől és éppúgy korunkban is sok a különbség az egyes osztályok (munkásság, középosztály, plutokrácia) között.

Ezek a különbözőségek onnan származnak, hogy valamely nép egyes osztályai különböző kultúrviszonyok között élnek s ezek a viszonyok fejlődéstörténetileg véve, ismét fázisokat jelentenek. Egy modern nép egyes osztályai egymás melletti képét adták a fokozatnak, melyet a fejlődés egymás után írt le. Így pl. a mezei lakosság a szellemi fejlődésnek egy alacsonyabb fokán állott meg, amelyet városi lakosság már túlnyomó részben meghaladott. Gyakran a magasabb osztályok azok, amelyek a kultúrát előbbre viszik, de korántsem mindég. Így pl. a francia forradalomban a középosztály vette át a vezetést, míg az szerűségeket (persze csak nagy előtanulmányok után): annak szuperorganikus folytatásában, a kultúrfejlődésben is meg lehet határozni azokat. Véleményem tehát az, hogy ez az irányvonal minket a történelem chaotikus anyagából a szociológia birodalmába fog átvezetni”. Ezt a fazeológiai módszert szerző a kultúrelét minden ágára alkalmazni törekszik. Eddig a gazdasági és a családi fejlődési irányokat tűzte ki. Legújabb könyvében a szerelmi élet terén jelöli meg azokat. Következő kötetei a természeti kiválasztással, a neveléssel és örökösödéssel, az életkorokkal és rokonsági fokokkal, az állammal, a morállal, joggal és művészetekkel fognak foglalkozni. Egy utolsó kötet a különböző irányvonalakat és az általános törvényszerűségeket foglalja majd össze. *A szerk.*

arisztokrácia erkölcstelenségbe süllyedt. Korunkban így száll mindinkább az a vezetés a polgárságról a munkásosztályra át.

Ha azonban az a feladatunk, hogy a fejlődés irányát megállapítsuk, akkor felesleges mindezekre a részletekre kitérnünk. Teljesen elegendő, ha a fejlődés magassági vonalát követjük; elegendő az egyes fázisok legfontosabb haladás-eredményeit összehasonlítani, éppúgy ahogy egy hegylánc vonalának megállapításakor csak az egyes hegyek csúcsait vesszük szemügyre, a többi kiemelkedésről és bemélyedésről „abstrahálunk”.

Célunkat tekintve figyelmen kívül hagyhatjuk azokat a visszaeséseket is, amelyek oly nagy számmal lépnek fel a nemi élet fejlődésében. Hiszen tudjuk, hogy a kultúra előrehaladását mindig visszahatások és visszaesések szakítják meg. A tulajdonképpeni szabály: két lépéssel előre, egy lépéssel hátra. És a visszahatás leggyakrabban annál nagyobb, minél gyorsabb volt a hatás, a haladás. Az embernek idő kell ahhoz, hogy az új viszonyokba beleszokjék és ösztönszerűen tiltakozik a túl gyors változások ellen, amelyek megszokásaiból kiragadják.

De ezekre a részletekre sem kell kitérnünk, ha a mozgás irányát a maga nagy egészében meg akarjuk állapítani. Mert a kérdés itt természetesen csak nagy egészében vehető szemügyre. Szerencsére a nemi élet történetében oly világosan bontakoznak ki a fejlődés általános körvonalai, hogy az említett részleteket figyelmen kívül hagyhatjuk. Hiszen leggyakrabban könnyebb valamely tárgyat egészében megragadni, mint minden részletében megérteni; s kivált egy tudomány kezdetein arról lesz szó, hogy előbb színhétikus összbemutatókat nyerjünk, amelyekhez aztán a minden részletbe behatoló exakt analízis járuljon.

Vegyük tehát az irányvonalat, amellyel itt foglalkoztunk, nagy egészében szemügyre. Ha még egyszer elvonultatjuk szemünk előtt a nemi vonatkozások egész fejlődését, nevezetesen ha a kiinduló pontot az (eddig) végponttal összevetjük, alig zárkozhatunk el ama fölemelő benyomás elől, hogy itt egy nagyszerű mozgás megy végbe, az állatias nyerstől a magasabb és tisztább emberi formák felé, azaz, hogy fejlődéssel állunk szemközt, amely nem találomra inog jobbra-balra, hanem, ha számos visszahatással, vesztégléssel és eltévelyedéssel is, de egy belső törvény erejével és meghatározott irányban halad előre.

De melyik az irány, amelyben a szexuális viszony fejlődése mozog?

Ha összevetjük egymással az egyes fázisokat, azt találjuk, hogy a geneonomikus jelenségek egészen feltűnő viszonyban vannak az ökonómia fejlődésével.*

A marxi ökonomizmus fényesen vált be a geneonomia terén, amint ezt Ernst Grosse,** Heinr. Cunow***, Ed. Fuchs† és mások már korábban kétségbevonhatatlanig kimutatták.

Ha tehát a geneonomikus fejlődés függ a gazdasági fejlődéstől, akkor nyilvánvaló, hogy a geneonomia irányvonala bizonyos függőségi viszonyban van a gazdaság irányvonalától és minthogy a gazdasági összfejlődés igen világos iránytörvényt ad, remélhető, hogy abból egy geneonomiai iránytörvényhez is eljuthatunk.

S ez így is van. A legáltalánosabb gazdasági fejlődéstörvény a munka társadalmivá válásának törvényei* Ebből vezethető le a legáltalánosabb geneonomiai fejlődéstörvény, így szól: a kultúrmozgás a geneonomikustól halad a szociális felé. Mert minél magasabban szervezett a társadalom, annál több funkciót ragad el a geneonomikus szervezetektől (rokonság, vérség, család) és átalakul társadalmivá. S ekként az egyének vonatkozásai átalakulnak geneonomikusakból szociálisakká.

S amíg a szociális csoportosulások egyre magasabban és művészebben képzett formákat vesznek fel: addig a geneonomikus alakulatok egyidejűleg visszafejlődnek. És minthogy a társadalom növekedő tökéletesedésével az egyén anyagi hatalma és szellemi ereje is fokozatosan gyarapodik, csak ugyanazon törvénynek adunk más formát, ha azt mondjuk: a kultúrmozgás az állatitól, a hordaszerűtől az egyéni, a személyes felé halad.

E törvény szerint, (amelyet egy későbbi könyvben majd alaposabban kell vizsgálnunk és megokolnunk) úgy tetszenék most már, hogy a geneonomikus fejlődés nem más, mint a gazdasági fejlődés folyamánya. Ám ezzel távolról sem lennénk sem a geneonomikus, sem általában a kultúrfejlődéssel szemben igaz-

* V. ö. *Die Familie. Az Entwicklungsstufen der Menschheit* 4-ik kötete.

** V. ö. Grosse: *Die Formen der Wirtschaft und die Formen der Familie* Freiburg i. B. 1896.

*** Heinr. Cunow. *Die ökonomischen Grundlagen der Mutterherrschaft.* Neue Zeit, 16. évf. 1. kötet.

† Ed. Fuchs. *Illustrierte Sittengeschichte.* München, 1909.

†† *Phasen der Kultur.* 250. 1.

ságosak. Miként az előző fejezetben láttuk, minden kultúra teremtője nem a „gazdaság”, hanem természetesen, az ember; és az ember a megteremtője a gazdaságnak is. Nem a gazdaság akarattalan rabszolgája vagy éppen másolata ő, de megalkotja a gazdaságot, ahogy megalkotja a kultúrát: a veleszületett erők és hajlamok szerint, amelyeknek kifejtése éppen az, amit kultúrának nevezünk. Más szavakkal: az egyetemes kultúrmozgalom demiurgja — fizio-logikusan kifejezve — a bizonyos feszítőerőkkel bíró emberi agy; vagy pontosabban: azoknak a milliiónak agya, akik együtthatással és kölcsönhatással a kultúra varázsépületét emelték.

A szociológia mögött és alatt áll a pszichológia. És ez azt mondja, hogy az ember nemcsak a gazdaságot hívja életre, de életre hívja a tudományt, a művészetet, a geneomiát stb. is, bár feltétlenül igaz az a tétel is, hogy csak azokat a kultúrákat építheti fel magának, amelyeket gazdasági eszközei megengednek. Ám azért a művészet, a tudomány, a geneonomia semmiképpen sem a gazdasági élet „tükröződése”. Ezek ismét önálló életet folytatnak, fejlődnek, éppen úgy mint a gazdaság, az ő belső, lélektani törvényszerűségük szerint.*

Világosan szól ez elmélet mellett az is, hogy a nagy és merész szellemek gyakran előzik meg korukat, amit talán szociológiai anticipációnak nevezhetünk. Így pl. Fichte már száz év előtt követelte a nevelésnek a családtól való elválasztását: s a romantikusok (Schlegel, Karoline Michaelis, Tieck) már sokkal előbb paizsukra emelték a szerelem modern felfogását, semhogy a modern gazdaság, a nő differenciálódása stb. megszülettek volna.**

Kétségtelen, hogy a geneonomia követi a gazdaságot, de nem úgy, ahogy a kocsit a lovat követi, hanem ahogy pl. a kapaszkodónak teste követi a karokat.

A geneonomia tehát, itt kivált a nemi viszony, bizonyos belső szükségszerűség szerint fejlődik, — éppen úgy, mint a gazdaság: és csak ha e folyamatot lélektanilag követjük, akkor

* *Höherentwicklung und Menschenökonomie* (Leipzig, 1911. 425 l.) című kitűnő könyvében írja Rudolf Goldscheid: „Egy nemzet népességi viszonyai nem kizárólag az uralkodó gazdasági forma következményei, hanem egyben az összes tudományos megismerések és az agyi evolúció ama fokának produktumai, amelyre az illető kor eljutott. Ez a tétel megáll nézetem szerint általában a kultúra minden ágára.

** V. ö. Helene Stöcker szellemes bevezetését Karoline Michaelis leveleihez; v. ö. még Lamprecht: *Deutsche Geschichte* 8. köt. 293. 1.

jutunk a nemi viszonyoknak a mélyben fekvő irányvonalához, — az emberi akarat fejlődéséhez. A fejlődésnek ezt a vonalát ezzel a formulával jellemezhetjük:

Az ösztöntől az akarat cselekvéshez, — azaz, az akarat fejlődése az ösztönszerűtől a tudatos (ok- és célszerű) cselekvés felé halad.

Az akaratnak ez a fejlődése egyszerűen egyenesvonalú folytatása egy millió éveken átvonuló régebbi mozgásnak, nevezetesen a szerves, a biológus fejlődésnek: minden állati élet a reflexmozgással kezdődik s az egész lelki élet a reflexen épül fel; mert a reflexek ösztönökké és hajlamokká rakódnak össze; és az állati élet legsőbb fokain a reflex minden. De ehhez már korán járul egy intellektuális mozzanat, a mneme, az emlékezet, azaz a fogékonyság az emlékképzetek, az engrammák iránt. Azokat a vonatkozásokat, melyek az emlékképzetek között vannak, összességükben intellektusnak nevezzük. Az intellektus, amely a múltnak tapasztalatait a jövő megértésére használja fel, a létért való küzdelemnek egyik leg-hatalmasabb fegyverévé válik; és minél gazdagabban bontakozik ki, annál inkább válnak az előbb még tisztán ösztönös cselekvések ok- és céltudatos akarat cselekvésekké.

Ha már most ezt az elméletet az ember sexuális viszonyára alkalmazzuk, akkor azt mondjuk:

A kultúra növekedésével az eredetileg (biológus) tisztán állati sexuális ösztönöket egyre gazdagabbá váló képzeletvilág vonja be; és a nemi életet ennek következtében növekedő megszellemülés hatja át.

Azt hisszük, hogy ez a tétel az egész sexuális fejlődés megérthetésének a kulcsa; világosan jelzi az irányvonalat, mely a fázisfolyamon a kultúra kezdeteitől egészen napjainkig végigvonul.

Hogy azonban ezt beláthassuk, tartalmat kell öntenünk az általánosan megállapított formulába, érzékeltetnünk kell az átszellemülés megnyilvánulási módjait legfőbb vonásaikban és e célból vonultassuk el e fejlődést egész röviden még egyszer szemeink előtt.

I. Primitív szerelem

A nemi szerelem eredetileg tisztán ösztönszerű és állati, lényegileg nem egyéb fizikai vonzódásnál, azaz közösülési és anyasági vágynál (melyeket még a szociális hajlamok is támo-

gatnak)* és ment minden magasabb szellemi mozzanattól. De ehhez a tisztán állati alaphoz egyre több képzet járul, melyekből azután új „szervesen-felüli” akarati motívumok lesznek:

Így pl. világos, hogy bizonyára kellett oly kornak lennie, melyben az ember (éppúgy mint az állat) nem tudta azt, hogy közösülés az okozója a hónapokkal később történő szülésnek. A közösülés tisztán ösztönszerűen történt, a következmények tudása nélkül. Alacsonyrendű népek még ma is azt hiszik, hogy a megtermékenyülés nem csak a férfi beavatkozása útján jön létre, de létrejöhet a nőnek virágokkal vagy állatokkal, napfényvel vagy szellemi lényekkel való érintkezése folytán is. Sőt vannak állítólag ma is olyan népek, melyek mint pl. az ausztráliai arunták, a közösülés és megtermékenyülés közötti összefüggést nem ismerik. Hogy vajjon ez ma is így van-e még, az e kérdésre nézve közömbös. Mindenesetre bizonyos, hogy a nemzés értékelése már csak abban a korban vált lehetségessé, mikor a primitív fiziológia odáig fejlődött, hogy a közösülés és a szülés képzetei az öntudatban kapcsolatba jutottak és az intellektus egy határozott új képzetrel gazdagodott. Éppúgy az anyai szeretet, bármily mélyen és szenvedélyesen volt is megkezdettől fogva mint anyai ösztön a női akaratban, eredetileg nemcsak a saját gyermekére, hanem (éppúgy mint sok magasabb rendű állatnál) általában a gyermekekre irányult. Innen ered a primitív anyának nagy közömbössége a fiziológiai anyaság valódisága iránt és feltűnő hajlandósága arra, hogy gyermekeket kicseréljen vagy adoptáljon és hogy a más szülte gyermekeket ép olyan szeretettel, gonddal nevelje, mint a magáéit. Csak később, mikor a tulajdon növekedése folytán az anyam-tied képzetei élesebben kialakultak — kezdett az anyai szeretet mindinkább a saját gyermekekre szorítkozni és a mások gyermekeitől egyre jobban elfordulni.

A nemi szeméremérzet sem lehetett meg a tisztán ösztönös élet eredeti fokán. Az ösztönök minden szeméremérzet nélkül valók. A nemi szeméremérzet, valamint a testi szeméremérzet, nem primär jelenségek. Az ember eredeti természetes állapota a meztelenség és a testi szeméremérzet különböző fajai csak akkor keletkeztek, amikor az ékszereket és a ruhákat megismerték. Ezzel szemben valószínű, hogy az u. n. női „elhárító ösztön” már a primitív ösztönök között meg volt és ehhez

* V. ö. *Sinn des Lebens*. 10. fejezet.

csatlakozott később a női szeméremérintet. Mindenesetre ez a női elhárító ösztön, (amely a hímek vágyakozását növeli s végeredményben csak az erős nemi ösztönű hímét választja ki) a magasabbrendű állatoknál nagyon elterjedt.

Persze nagyon elterjedt a szexuális féltés is, a magasabbrendű állatoknál, de ezt sem tartjuk elsődlegesnek. Némely természetben élő népnél teljesen hiányzik, olyanoknál is, kiknél a tulajdonféltés már erősen kifejlődött. A nemi munkamegosztás folytán szimbiózis keletkezik, amely szerint a nő gazdasági szükségesség a férfira nézve. A minden függőségi viszonyjal járó antagonizmust a fejlődésnek ezen a fokán egyszerűen az erősebb jogán, vagyis tisztán ösztönszerűen intézik el. A primitív házasságban a nő a férfi akaratának van alávetve. A primitív házasság gazdasági berendezés. Az ökonómia önfenntartási ösztön s az önfenntartás ösztöne általában erősebb a nemi ösztönnél.

Az ősi szexuális ösztönök elsődleges alapja tehát nagyon egyszerű s minden magasabb érzés nélkül való. Csak a másodlagos érzések adták meg a nemi viszonyoknak emberi karakterét. És ez az emberiesülés az öntudat egyre nagyobb kiszélesülésének köszönhető.

II. Családi korszak

A családi korszakban a másodlagos vagyis az intellektus közvetítette szerelmi érzések már magas fejlettséget érnek el; természetes, hogy nem hirtelen, hanem fokozatosan keletkeztek és keletkezésük kezdő jelei már a természetben élő népeknél ki voltak mutathatók.

E másodlagos szerelmi érzések legfontosabbjai közé tartozik a nemi féltés és az egyéni szerelmi szenvedély, (az úgynevezett romantikus szerelem). És ez érzések keletkezése is az öntudat kiszélesedésére, a képzelmi világ gazdagodására, az ösztönök átszellemülésére vezethető vissza.

A nemi féltést előkészítette a tulajdonféltés, amelyet már a primitív házasság keltett s amelyet a vásárházasság még erősített. De keletkezését voltaképpen a nőnek, mint személyiségnek, elismerése és az undorérzet kiterjedése idézi elő. Az undorérzet megvan természetesen a primitív emberben is, de csak nagyon halványan.* Nagy csomó dolognak undorító

* V. ö. pl. a *Phasen der Kultur*-ban, a primitív ember étlapját. 50. 1.

volta nem is jut a primitív ember öntudatára, nem is tudja, hogy azok intenzív tudatossá váláskor, vagyis a jelenségek zűrzavarából különválasztva és önmagukban szemlélve, nemetiszést és undort váltanak ki. De Spinoza és más bölcselők szerint éppen az undorérzet váltja ki a szexuális féltést, amely e felfogás szerint főként annak a képzetnek következménye, hogy a szerelem tárgyát egy más valakinek szerelme fizikailag bemocskolja. Ám kizárólag az undorérzeten aligha alapszik a nemi féltés. Hozzájárul a hiúság és a büszkeség megsértése, amely azáltal áll be, hogy egy más valaki előnyben részesül, vagy legalább is egyenlően részesedik. Azonban e megsértődés átérzésére már az kell, hogy a nő már „személyiségnek” tekintessék, akinek a férfira eső választása az előnyben részesülés örömét okozhatja. Mindaddig, amíg az asszonyt inkább tárgynak nézték mint személynek, választása, mint olyan, közömbös lehetett.

A másik forrás azután, amelyből a szexuális féltés táplálkozott, a gyermek, mihelyt a férfi a közösülés és a születés közti összefüggést felismerte és az enyém-tied különbsége éleesebbé vált. Itt tehát bizonyos új képzetek lépnek fel, amelyek a nemi féltés keletkezését előmozdítják.

És ugyanezt állapíthatjuk meg a szüzesség értékeléséről is. Mert a szüzesség értékelése, — amennyiben nem tisztán theologiai föltevéseken alapszik, — nyilván a nemi féltés folyamánya. Erős vár a szüzesség a bizalommal való orv visszaélésével, a hűtlenséggel szemben s ezt értékelik benne.

Az individuális és romantikus szerelemnek is a tudat gazdagodása és mélyülése készítette elő a talaját; és pedig elsősorban az esztétikai tudat kiszélesedése. A szép iránt való érzék meg van már a primitív emberben is, de csak végtelenül halványan. Hiszen tudjuk, hogy pl. a magas hegyvidékek varázsa iránt való érzék (Petrarca, Rousseau) egészen új keletű és az Alpok országaiban járó turista újból és újból elámul azon a teljes egykedvűségen, amelylyel a paraszt a természet tisztán esztétikai varázsai iránt viseltetik.

Éppen úgy a nő szépségének felismerése is csak egy szellemileg magasabb kultúrfokon vált lehetségessé, nevezetesen akkor, amikor az ember túlemelkedett már annyira az elemi szükségleteken, hogy a vonal, a szín s a forma egyébként haszontalan élvezetén örömet tudott érezni; röviden akkor, amikor tudata már a tisztán esztétikai érzésekkel gazdagodott. Az

esztétikaihoz járult aztán még a tudatnak egy morális kiszélesedése. Eredetileg nem alanyt látott a férfi a nőben, hanem tárgyat és pedig elsősorban nemi tárgyat. Sok nyelven a „nő” szó eredetileg csak a női nemi szervet jelenti; így pl. ez a szó a héberben: *nekewoh*; ugyanígy az indogermánban *gena* (óind) *gyne* (görög) *muoder* (ős-német) = szülő; a bolgár *maska* = has; a szerb *maserna* = méh, has.*

Csak lassan és fokozatosan egészül ki és gazdagodik meg a férfi tudatában ennek a pusztán nemi lénynek képe és csak nagysokára látja a férfi szeme az asszonyt úgy, mint határozott individuumot, testi, szellemi és erkölcsi tulajdonságai teljében, mint személyiséget. Ennek az öntudat-kiszélesedésnek következménye aztán, hogy a szerelem, amely előbb generális volt, most individuálissá válik. Mert a fizikai (állati) szerelem a másik nem minden teljes erejű egyénére irányul, míg a személyi szerelem mind közül az egyetlen személyt választja ki.

A szeméremérzetben is rejlik esztétikai momentum, amely azonban az elmosódott szemléletű primitív tudatban még nem juthatott érvényre. Bizonyos testi funkciók, testrészek, mozdulatok és cselekvések kétségkívül kevésbé esztétikusak a többinél s a fejlettebb tudat itt éles megkülönböztetéseket tesz. Azonkívül természetes, hogy az általános (szociális) szeméremérzet meg van már a természetben élő embernél (sőt talán a társaságban élő állatnál) is s ehhez járul még, hogy a nőstény nemi elhárító ösztöne a nőből sem hiányzik. Ellenben bizonyosan nincsen meg az ösztönben a nemi szeméremérzet, habár jelei már a természetben élő népeknél is mutatkoznak.

A testi szeméremérzet akkor érte el a legmagasabb fejlettségét, amikor a kultúra a melegebb tájakról északra vonult fel és itt aztán, főként a ruhaviselés szokása folytán gyakran esztelen prűdériává fajult.

A másodlagos szerelmi érzések általában gyakran egészségtelen és egyoldalú túlságig fejlődtek a családi korszakban, valósággal „orthogenesisbe” jutottak, melyet csak az e korszakot jellemző külső nyomás okozott és ami a kultúra előrehaladásával aligha állhat majd meg. A családi korszak egyben a legnagyobb kényszer: az alattvalóság és rabszolgaság, a háborúk és az erőszakos hódítások korszaka volt. Az uraság és szolgaság szelleme súlyosan nehezedett rá.

* V. ö. Friedr. S. Krauss *Folkloristisches von der Mutterschaft*. (In Adele Schreibers *Mutterschaft*, Langen, München, 1912.).

De a tudat előrehaladó kiszélesedésével ráeszmél az ember, hogy az ész szabad elhatározása és erő kifejtése az öntudatra ébredt személyiség legnagyobb java és hogy az igazi kultúra nem a természetes ösztönök megnyomoritásában és elfojtásában, hanem azok irányításában és megnevelésében van.

A most meginduló személyiségi korszakban a személyiség felébredése a tudat növekvő kiszélesedése folytán egyre több társadalmi körre terjed ki, nevezetesen olyanokra is, amelyeket a családi korszak elnyomott s amelyek ezt akkor csak magától értődőnek látták. És ide elsősorban a nők is tartoznak.

III. Személyiségi korszak

Ahogy az ember általában a társadalomtól függ, amelyben él, úgy a nemek is egymásra vannak utalva, férfi és nő függnek egymástól fiziológiai és pszichológiai tekintetben. Minden függési viszony antagonizmust rejt magában, amely valami módon megoldásra, kiegyenlítésre törekszik. Így pl. az „egén és társadalom” ellentéte akkor egyenlítődik ki, ha az eszes embertársaktól való függés több szabadságot jelent, mint az esztelen természettől való függés. És az ellentét: „férfi és nő”, csak mindkét nem tökéletes egyenjogúságában (s nem egyenlőségében) lelheti megoldását, odáig harc marad, s a férfinak és nőnek ez a harca végigvonul az egész geneomikus fejlődésen.

Mindjárt a kezdő rokonsági fázisban a nőnek szolgaságba döntéséhez vezetett s a nő később újra és újra megkísérelte felszabadulását, mihelyt kedvező körülmények közé jutott. Erre azonban csak két ízben volt eset, a felső rokonsági és a kései családi fázisban. Ez utóbbiban olyan kedvezőkké váltak számára a kilátások, hogy úgy tetszik, a most virradó kezdő személyiségi fázisban a cél elérhető lesz s az évezredes harc a szexuális egyenjogúsággal véget ér. Különösen lehetővé teszi ezt a szerelem s a gazdaság szétválasztása.

A szerelem s a gazdaság kapcsolatát már a primitív házasság, vagyis voltaképpen a nemi munkamegosztás szükségessé tette. Ezáltal a női akaratnak a férfi akaratától való függése kettős volt: gazdasági és geneomikus. És ez a függőség az egész kultúrfejlődésen át megvolt. Csak a kései családi fázisban kezdett a szerelem — a nő differenciálódása folytán — a gazdaság béklyóiból felszabadulni és úgy tetszik, hogy ez az örök harc, amelyet millió férfi és nőharcos nap-nap után és évezre-

deken át folytatott, legalább a gazdasági csatamezőkön, ahol jóval durvábban és eldurvítóbban folyt, véget fog érni.

Ami azonban ez ellentétbe és annak megszűnéséhez vezetett, nemcsak a gazdasági viszony, hanem alapjában véve az érdekelt felek akarata és belátása volt.

Mert a tudat növekvő kiszélesedésével ébred az öntudat is — a nő öntudata — aki ezáltal személyiséggé válik. S ez egyben a férfi tudatának kiszélesedéséhez vezet: míg eddig az asszony csak vágyainak alárendelt tárgya volt, most mint alany lép fel a férfi tudatában, vagyis mint olyan lény, amely épúgy érez és akar mint a férfi. Ezt a csodálatos változást pedig az u. n. együttérzés vagy veleérzés váltja ki, vagyis a tudat gazdagodása, amely most már a mások belső érzéseiről is tud és azokat személyes képzeiteivé és saját cselekvéseinek motívumaivá avatja. Mert a veleérző az elnyomásban magát is elnyomottnak, a szolgává tevésben magát is szolgának érzi.

S ez az egész folyamat nyilvánvalóan a képzeletvilág gazdagodásán — az intellektuson alapszik.

Az ösztönéletnek ez az intellektus okozta befolyásolása, az ösztön alapnak ugyanez az emberiesülése és átszellemülése amely a férfinak és nőnek egymáshoz való viszonyát megnevesítette, a szülők és gyermekek közti viszonyra is kiterjed.

A veleérzés folytán most már a gyermek is, éppen úgy, mint az asszony, a saját különlegességében megértett lényé válik. És az eddig oly durva nevelés, amelynek főeszköze a testi fenyítés volt, most, a kései családi fázis szelíd pedagógiájának adja át a teret.

Továbbá: a közösülési vágy, amely előbb tisztán állati, szinte mechanikai volt, most racionalizálódik, azaz észszerűvé válik. A primitív ember tisztán ösztönszerűen végzi a közösülést, nem gondol a következményekkel, sőt (egy egész korai periódusban) nem is tud róluk. De az öntudat növekvő kiszélesedése hozza magával, hogy a tudatban a jövőnek egyre több képzele lép fel, míg a primitív ember tudatát csaknem kizárólag a jelen képzelei alkotják, vagyis olyan képzetek, amelyek csak a legközelebbi jövőre szorítkoznak. A természetben élő ember a pillanat gyermeke. Azzal azonban, hogy a kultúremler a távolabbi következményeket is kiszínezi magának s a jövőnek ezeket a távolabbi képzeiteit képzet-dinamikájába beállítja, szükségszerűen felmerül benne

gyermekai távolabbi jövőjének eszméje is és azok a képek, amelyek ily módon lépnek fel az adott körülmények között a legnagyobb mértékben nyugtalanítják. „A gyermekszeretet megfinomodásának” (Brentano) következménye, hogy a nemi életet észszerűvé teszi, azaz oly módon szabályozza, hogy nem nemz több gyermeket, mint amennyit emberhez méltó és kulturális nevelésben részesíthet. Találkozunk természetesen a természetben élő népeknél is a népesedés szabályozásával, de itt újra felötlük a szegényképzeletű Epimetheus és a gazdagképzeletű Prometheus közti különbség. Mert csak ritka esetben alkalmaznak a természetben élő népek óvóeljárásokat, míg a gyermekkitevés és gyermekölés nagyon elterjedt náluk.

Az egyre gazdagabban fejlődő tudat elérkezik végre ahhoz a gondolathoz, — amely a legfontosabb a geneonomiában, amely egyszersmind legmagasabban emelkedik a pillanatba beleolvadó ösztön fölé és legmesszebbre mutat a jövőben — az eugenika, a tudatos fajkiválasztás gondolatához. E gondolat szerint az a házasság bír a legnagyobb erkölcsi értékkel, amely a legjobb, vagyis a legegészségesebb, legerősebb és legszebb utódokat adja. Mindenesetre sok időbe telik majd, amíg ez a felismerés a megvalósulásig eljut. De logikája olyan kényszerítő, hogy a gondolkodásnak egyre erősödő irányítójává lesz és végül az összes geneonomiai értékeket új nevezőre fogja hozni. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy ennek a haladásnak az állandóan szélesülő tudatossá válás irányában kell megtörténnie.

Ha már most ily módon, szociál-pszichológikus szempontból lépésről-lépésre követjük a fejlődés menetét, akkor azt látjuk, hogy a kultúra növekedésével

1. a képzetvilág egyre jobban gazdagodik, hogy ennek folytán

2. az akarat a (külső világ felől jövő) ingerek iránti egyre finomodó érzékenységre és

3. a (külső világra irányuló) egyre kiterjedtebb cselekvőképességre tesz szert;

hogy tehát az emberi akarat és a világ között fennálló vonatkozások egyre számosabbakká és több oldalúakká lesznek. És a világ s az akarat között az intellektus a közvetítő.

Ez a lélektani irányvonal azonban nemcsak a nemek viszonyának különös esetére, de az egész kultúrfejlődésre nézve is kimutatható, más szóval: növekvő tudatossá válással a világnak növekvő racionalizálódása és emberiesülés

áll be, amely az emberi akarat növekvő kibontakozásának köszönhető és végső vonalon az intellektuális szellemi élet fejlődésének és az ösztönélet ezáltal előidézett megnesesedésének következménye.

Ezt a törvényt „a tudatossá válás törvényét”^{**} már más helyen tárgyaltuk. Valóban egy fejlődéstörvényről beszélhetünk itt, mert az irányvonalat okilag meg tudjuk érteni: az intellektus állandó gazdagodása egyszerűen a szellemi szerzemények társadalmi felhalmozódásának következménye, amelyet az emberi beszéd tesz lehetővé. Minthogy ugyanis az ember társas kötelékben él és a beszédben a közlés adománya fölött rendelkezik, az egyes egyén társadalmi köztulajdonná teheti tapasztalatait. Minden új tapasztalás, feltalálás vagy gondolkozásmód, amelyet egy geniális agy vagy valamely szerencsés véletlen ajándékozott az emberiségnek, ily módon a következő nemzedékre átruházható. S minthogy így minden nemzedék az utána következő nemzedéknek tanítója, az eszme- és gondolatgazdagság egyre jobban felhalmozódik és a nyelv útján minden egyes individuumra átvihető.

Így tehát a nyelv által az értelem állandóan gazdagodik. Ez az értelmi fejlődés oly nyilvánvaló, hogy mindeddig nem akadt szociológus, aki kétségbevonta volna. De meglehetősen általánosan kétségbevonták, hogy erkölcsi fejlődés, erkölcsi téren való haladás is lehetséges volna. Elfeledték, hogy az új képzet új akaratú motívummá lesz, hogy az új gondolkodásmód az akaratnak is új működési teret nyit, hogy a haladás ekként morális téren is az ösztönszerűtől a tudatos, a jövőt átfogó akaratú cselekvés felé halad tova.

* * *

Felismerjük tehát, hogy a gazdasági fejlődés alatt és mögött egy még mélyebb fejlődés rejlik, a szociálpszichologikus fejlődés, az emberi akarat kibontakozása, vagy pontosabban: a világ s az akarat közti kölcsönhatás. Foglaljuk össze az elmondottakat és emlékezzünk vissza a *Phasen der Kultur* c. munkámban kifejtett haladási elméletre, s a következő szemlélethez jutunk:

A kultúrfejlődés hajtó eleme az emberi akarat;
az akaratot a környezettel való kölcsönhatás fejleszti ki;

* V. ö. *Der Sinn des Lebens*. 26. fejezet.

e kölcsönhatás közvetítője az értelem, mert az akarat maga vak;

az értelem a nyelv által a szellemi hódítások felhalmozódását, a tudat állandó gazdagodását és elmélyülését idézi elő;

hogy azonban a tudatnak ez a kiszélesedése csakugyan végbemehessen, szükség van, (főként a kultúra kezdetén), a milióváltozásra s a csoportok érintkezésére;*

a tudat kiszélesedése gazdasági haladást idéz elő;

a gazdasági haladások alapján fejlődik ki azután a többi társadalmi funkció (Marx elmélete).

Így következik fázis fázisra. De minden fázis nemcsak a pillanatnyi gazdasági termelés módok tükröződése, hanem egyben kifejezése az addig elért szellemi fejlődésnek, amelyet az összes megelőző fázisban számtalan akaró, gondolkozó és beszélő individuum alkotott meg. Ebből a szempontból el nem gondolható az (amit a marxisták egynémelyike, legalább elméletben, állít) hogy mihelyt a gazdaságnak egy magasabb fokát érjük el, a kultúra egyéb vidékein az egyetemes fejlődés most már majd magától, minden hozzátevés nélkül indul meg, hogy a haladást nyugodtan bizhatjuk a történelmi fejlődés dialektikájára, hogy megéri minden magától, mint ősszel a szilva a fáján és mi quietista-módra ölbe rakhatjuk kezeinket. Ez igen veszélyes tévedés. A kultúra nem az emberek felett lebeg a levegőben, de az emberek fejében születik meg és ezekben a fejekben folynak le a kultúra haladásáért vívott harcok. Hogy az új kultúrfokra felérjünk, ahhoz nagy erőfeszítésekre és heves küzdelmekre lesz szükség.

Mert az új kultúrának ellenszegülő akadályok és nehézségek úgy száma, mint jelentősége nagyok. Le kell küzdeni csaknem megingathatlan tompultságát és maradiságát az átlagembernek, aki szívósan kapaszkodik abba, amit magával hozott, le kell küzdeni egy szinte mindenható és teljesen reakciós oligarchiát és a hatalmában vagy zsoldjában álló értelmiséget; le kell küzdeni a nemzetközi anarchiát, amelynek következtében a vezető nemzetek, ahelyett, hogy kulturfeladataikat látnák el, erőiket esztelen fegyverkezési versengésben pazarolják el; le kell küzdeni az elavult szétosztási rendszert, amely a határtalan örökösödésen alapszik; le kell küzdeni a családi nevelést, amely az egyénből társadalomellenes önzőt farag stb. stb. S az a legnehezebb, hogy ezeket a harcokat (amint azt később a társa-

* L. közelebbit: „*Phasen der Kultur*“, 302. old.

dalmi probléma tárgyalásánál látni fogjuk) minden oldalról és egyszerre kell folytatni. Mert minden egyes kultúrberendezés az összes többivel szívos kapcsolatban áll és az egyik téren való haladás nagyrészt lehetetlen mindaddig, amíg a többi téren is párhuzamos haladás nem történik. Ha mind e nehézségeket mérlegeljük s egyben meggondoljuk, hogy a kései családi fázis egy elsőrendűen kritikus fázis, amelyen eddig hajótörést szenvedtek mindama népek, melyek elérték,* akkor nem lehet többé kétségünk aziránt, hogy az új kultúrfokra csak a legnagyobb erőkihajtások árán érhetünk fel. Szerencsére azonban mindez akadályokkal hatalmas erők állanak szemközt. A modern kultúrnépek kétségkívül hatalmas lendületet vettek. Erejük még megtöretlen és kultúrmunkájukat a modern tudomány viszi előre, míg az antik népeknek tudatlanságuk sötétségében kellett tönkremenniök. Ám e kedvező körülmények között sem érhető el egy ugrással az új kultúra, hanem csak fokozatosan, lépésről-lépésre mehetünk feléje. Mert minden nemzedék csak aránylag kis részszel járul ahhoz a mérhetetlen kultúrörökséghez, amelyet megszámlálhatatlan évezredek át halmozott föl az emberiség; s ezért nagy, sőt korszakalkotó kultúremelkedések csak sok nemzedék munkája árán érhetők el.

* * *

Ezzel befejezem a nemek viszonyának szociológiáját s megkezdem legközelebbi könyvemben, amelynek címe:
Die Zähmung der Nornen lesz, a nemzedékek viszonyának, a faj kiválasztásnak, a nevelésnek s az öröklésnek szociológiáját.

* V. ö. *Der Sinn des Lebens*. 195. old.

Rédei József: Szociálpolitika és örökjogi reform

I.

magánjognak alig van még egy olyan ága, melyet túlnyomó részében ma már tulajdonképpen a múzeumokban kellene keresni, — s alig van még egy oly jogintézmény, melyre jobban illenék Goethe mondása az örökös nyavalyákként átöröklődő törvényekről és jogokról mint éppen az örökjog.

Régi formák, melyeket régmúlt időkben az akkori társadalmi és gazdasági viszonyok eleven tartalommal töltöttek meg, maradtak ránk, de tartalmukat az újabb fejlemények megsemisítették; ezekre a formákra az uralkodó osztályok reáteszik a kezüket, érintésüket szentségtörésnek tekintik, s ha a kényszerítő szükség ereje meghátrálásra készíti őket s a reformtörekvések diadalmaskodnak, akkor azon öröklődnek, hogy legalább az előbb tartalmukat, később formájukat is vesztített intézményeknek legalább ideológiai maradványait mentsék meg.

A magántulajdonra alapított társadalmi és gazdasági rendnek az örökjog a tulajdonképpeni szankciója s aki az örökjogot akarja reformálni, az a mai jogrend pilléreihez nyúl. Könnyen érthető tehát, hogy az uralkodó osztály mindenütt és mindenkor az örökösödés megadóztatása ellen — ami a korlátlan örökjog áttörésének legprimitívebb formája — a leghevesebb ellentállást fejt ki, mert hisz a korlátlan öröklési jog csakis a vagyonosoknak az érdeke. De az állam egyre fokozódó szükségletei mellett nem nélkülözheti az örökségek megadóztatásából folyó jövedelmet s így kénytelen az örökségek állandó és intézményszerű megadóztatásához folyamodni s evvel át van törve az öröklési jog szentségének elve. Az örökösödési adó behozatala egyértelmű azzal, hogy a jogrend az örökhagyó végrendeleti vagy törvényes örökösei mellett, az államnak is juttat egy részt a hagyatékból, vagyis egyértelmű az állam örökösödési jogának elismerésével. Az örökösödési adó formájára nézve adó, melyet formailag ú. n. pénzügyi felségjogánál fogva szed az állam, lényegileg azonban öröklési jog és pedig annak legerősebb fajtája: kötelesrészre való jog, mert az örökhagyó az államot az örökösödési adónak megfelelő örökrészétől végintézkedés által sem foszthatja meg.

Az uralkodó osztálynak hagyományos önzésében gyökerező s a kulturális fejlődés folytán egyre finomodó szimatja megérzi a formák mögött is a lényegét s mindjárt rendőrért kiált, ha az örökösödési

adóról folyik a szó. Akkor, amikor az állam hadügyi kiadásai vagy egyéb okok folytán a deficit réme üti fel a fejét a budgetben s az uralkodó osztályok által annyira kedvelt indirekt adóknak némi ellensúlyozására, a kormányok a legtermészetesebb bevételi forráshoz, s az adózási technika szempontjából is legideálisabb adóhoz, a hagyatékok megadóztatásához, illetve a hagyatéki adók hozadékának emeléséhez folyamodnak, rendszerint nem merik őszintén bevallani, hogy a nagy vagyonok koncentrációja által okozott bajok orvoslásáról s az elavult örökjogban gyökerező igazságtalan vagyonmegosztás nivellálásáról van szó. Nem merik bevallani, hogy az örökjog uralkodó rendszere az államot létérdekeiben sérti s rendszerint mindenféle álokoskodással igyekeznek az uralkodó osztályok féltékenységét elhárítani.

Mikor Harcourt Nagybritánia kincstárnoka 1894 április 14-iki budgetbeszédében a deficit eltüntetése végett az örökösödési adó nagy reformját, amelytől az örökösödési adók hozadékának évenként közel 100 millió koronával való emelkedését várta, bejelentette, meglepő őszinteséggel indokolta meg a reform jogosultságát. „Az állam joga a hagyatékok bizonyos részére — mondotta — megelőzi a többi örökösök jogát. A természet nem ad hatalmat az embernek földi javai felett az élet határain túl. A halottnak az a joga, hogy vagyona felett rendelkezék, a jog alkotása s az államnak jogában áll megállapítani, hogy az ilyen rendelkezéseknek minő feltételek és korlátozások mellett van helye. Mi csak azt a részt vesszük el, ami az államé s a többi érdekeltnek csak annyit kapnak amennyi őket megilleti.”* Ma is, de a múlt század 90-es éveiben még inkább szokatlan volt egy minisztert a francia forradalom stílusára emlékeztető hangon beszélni hallani. A konzervatív képviselők és lordok majdnem szétszedték a kincstárnokot kijelentéseiért s valósággal korcsmai hangon támadták őt. A felsőházban Earl of Feversham Harcourt érvelését egyszerűen fosztogatásra való felhívásnak mondotta.** Harcourt budgetbeszéde őszinte beismerése volt annak, hogy az örökösödési adó és az állam köteleSRésze között különbség nincsen, s Lloyd George pénzügyi reformja megmutatta, hogy az államnak ezen köteleSRésre való igénye még mennyire fokozható, s hogy az állam ezen jogával még mindig nem él oly mértékben, amint azt létérdeke megkívánná. 1907/08-ban Angliában az összes *death duty*-k 19,108.256 font sterlinget, tehát 456 millió koronánál többet jövedelmeztek*** s Lloyd George budgetje az 1909/10 évre már 2¹/₂ millió font sterling (60 millió korona) pluszt irányzott elő, mely előirányzat realitását az 1909/10 pénzügyi esztendő zárszámadása a legtökéletesebben igazolta, amennyiben a *death duty*-k hozadéka 21,766.600 font sterlinget (522,384.000 koronát) 1911—12-ben pedig már több mint 25 millió font sterlinget, tehát több, mint 600 millió koronát tett ki.

* Paul Haensel: *Die Erbschaftssteuer in England*. Ein Beitrag zur Geschichte der englischen Finanzen. Finanzarchiv 1908, XXV. 507—608.

** U. o.

*** May: *Durchschnittsbelastung der Erbschaften in Deutschland, England und Frankreich*. Finanzarchiv, 1909, 794—802.

Angliában 1907/08-ban 282,294.164 font sterling értékű hagyatékok után 19,108256 font sterlinget tett ki a *death duty*-k hozadéka, vagyis az angol kincstár e hagyatékok 6,77%-át örökölte, míg Franciaországnak a hagyatékban való részesedése 1908-ban 1,25%-kal kisebb volt, amennyiben az 5440 millió frank értékű hagyatékoknak 240 millió franknyi örökösödési adóhozadéka a hagyatékoknak csupán 4,52%-át tette ki.* Az angol és francia kincstár tehát amint látjuk elég jelentékeny, de még korántsem kielégítő helyet foglalnak el az örökösök sorában s a magánosok hagyatékában az örökösödési adó révén *de facto* öröklési joggal bírnak. De mindezek az örökösödési adórendszerek az állam ú. n. pénzügyi felségjogába burkoltan jelentkeznek s az állam öröklési jogát nem juttatják nyílt kifejezésre. Az angol konzervatívok az örökségi adó emelésébe 1894-ben is, később is kénytelen-kelletlen belenyugodtak s az a mi heves ellentállásukat az örökösödési adó reformja ellen kiváltotta nemcsak az volt, hogy a reform a zsebükbe nyúlt, amelynek védelmére még az angol nemzet géniuszához is appelláltak, hanem főleg a Harcourt merész indokolása, mely nyíltan hangoztatta az állam örökösödési jogát. Ha eddig adótechnikai okokkal indokolták az adót, ha azt mondták, hogy az örökösödési adó a jövedelmi adók leg-hatékonyabb ellenőrzője és utólagos kiegyenlítője, ha azt mondták, hogy az örökség sokban hasonlít a sorsjátékszerű nyereményhez s evvel indokolták az örökösödési adó reformját, hagyján; ha az állam adóztatási felségjogára történt hivatkozás ebbe is bele lehetett nyugodni, hisz az egész generációkat fosztogató indirekt adózási rendszernek is ez az alapja: de ha nevén nevezik a gyermeket, még a közmondásos angol hidegvér is felforr s az angol parlament előkelő tónusa is a falusi kupaktanács színvonalára süllyed. De a modern állam nem lehet el a hagyatékokban rejlő óriási erőforrások igénybevétele nélkül s az uralkodó osztályok a viszonyok kényszerítő erejénél fogva az örökségnek az állammal való megosztásába — az örökségi adó formájában — kénytelenek beletörődni. Nem szívesen. Sőt néha sikeresen ellent is állanak, amint azt 1909-ben Bülow bukásánál láttuk, ki oly merész volt, hogy a birodalom 500 milliónyi deficitjének egy csekély hányadát egy valósággal nevetségesen mérsékelt 3%-ig emelkedő s a házastársakra és lemenőkre is kiterjedő progresszív örökösödési adóval akarta fedezni. (Az 1906. évi *Reichserbschaftssteuergesetz* ugyanis a lemenőket és házastársakat kihagyta az adókötelesek sorából.) A nagybirtokosoknak azonban nem kellett a lemenők és házastársak örökösödési adója. Sikerült a parasztságot (melyet a 20.000 márkán alóli hagyatékok adómentessége folytán a reform alig érintett volna) politikai céljaikra kihasználni. Avval érveltek, hogy az ősi germán családi érzés, a német *Gemüsstiefe* kipsztul a világból, ha a szegény nagybirtokos fiának öröklött vagyonából egy kis alamizsnát kell juttatni az államnak. Az agrár-konzervatív körök népgyűléseken, röpiratokkal s a sajtó útján erős agitációt fejtettek ki az örökösödési adójavaslat ellen s megszólaltatták házi tudósaikat is. Elszántságukat

* May i. m.

még inkább növelte az a körülmény, hogy a pénzügyi reformjavaslatok közt ott szerepelt a törvényes örökösödésnek a birodalom javára való jelentékeny korlátozásáról szóló javaslat is.

Az örökösödési adó és az állam örökösödési joga tartalmukra és hatásaira nézve azonosak, csak a nevük más, úgy hogy amikor az örökjog reformjáról van szó, az örökösödési adó reformjáról nem hallgathatunk.

Amíg azonban az örökösödési adó az állami költségvetésekben folytonosan növekedő összegű tételekkel szerepel, addig az állam örökjogának kifejezett elismerése nehezen halad előre, ami természetes is, mert hisz itt sokkal erősebb ideológiai akadályok leküzdéséről van szó.

II.

A mai örökjogi rendszereknek — a magyarnak is — egyik legsúlyosabb visszássága a törvényes öröklésnek a végtelenig való korlátlanlansága s igaza van Mengernek, amikor azt mondja, hogy nem volna túlhajtása a jogászok következetességének az, ha egy hívő keresztény a bibliával a kezében az emberiség közös ősapjától való leszármazás alapján valamelyik uratlan hagyaték kiszolgáltatását követelné.* Nagyjából még ma is a Justinianus törvényes örökösödési rendszerénél tartunk, aki az addig a 6-ik fokig korlátozott törvényes öröklési rendet korlátlanná változtatta. Németországban a római jog a régibb német jogoknak jobb és helyesebb intézkedéseit is kiszorította. Minden időben akadnak tudósok, akik a fennálló jogrendet és a mindenkorai jogintézményeket tudományos nagyképűséggel megindokolni igyekeznek. A végnélküli törvényes öröklési rend helyességének igazolása az ú. n. természetjogi iskolának egyik kedvenc témája volt. A korlátlan törvényes öröklés végső okának a vérvérvességet tekintették, de ehhez a végső okhoz a legnyakatekertebb okoskodás útján jutottak el. A vérvérvességet állították fel letűnt századok tudósai a törvényes öröklési rend fundamentumául, a vérvérvességet, mely a legújabb tudományos vizsgálatok szerint az ember és az antropoid majmok között is kimutatható.

Az eszmék nehéz és küzdelmes haladásának a jele, hogy az örökjog ma sem jutott el még a Hegel felfogásáig sem, mert még az e tekintetben legelőli járó svájci törvényben is jóval meghaladja a törvényes öröklés rendje a családi érzésnek valósággal létező határait s a törvényes öröklésnek egyedül a gyermekekre való szorítását, még az oly radikális elveket hirdető író, mint Menger sem kívánta.

Ha a törvényes öröklés mai rendjének végtelenségét tekintjük a kultúr államokban, akkor azt látjuk, hogy az egy teljesen idejét múlt fikción épül fel: a vérvérvességen alapuló családi érzésnek a végtelenségig elképzelt hatékonyságán. A reformoktól való félelem vagy a quietisztikus húzódás hol evvel a határt nem ismerő családi érzéssel,

* *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen.* Tübingen, 1890. 217. 1.

vagy ha a családi érzés megszűntét el is ismerik, a fennálló vérközösségi összetartozás tudatával indokolják a törvényes öröklés rendjének fenntartását s hogy ha a határnak gyakorlatilag alig figyelemre méltó beljebb tolását el is ismerik, a családi érzésnek az önkényesen megvont határig való fennállását állítják, ha nem is hiszik.

A végnélküli törvényes öröklési rend végső gyökerei abba a korba nyúlnak vissza, amikor az emberek a törzsen belül találtak megélhetést, boldogulást és oltalmat. A törzs töltötte be az állam szerepét. Amit a törzs tagjai szereztek, az valamennyiök javára szolgált. Magántulajdont nem ismertek. A törzs tagja meghalhatott, de a törzs tovább élt. A törzs szerepét később a család veszi át, a család nyújt boldogulást és oltalmat az egyénnek. Ebben a korban a család egy gazdasági közösséget képez, a család tagjai együtt élnek és együtt halnak, a közös vagyon nemzedékről-nemzedékre száll át. Ma már ott tartunk, hogy a családi funkciók túlnyomó része az államra és a szűkebb értelemben vett közttestületekre szálltak át. A családi funkciók szocializálódásának folyamata szemünk előtt folyik le. A család lépésről-lépésre elveszti jelentőségét, míg a legújabb korban a közlekedés kifejlődése és a kapitalista termelés kialakulásával beáll a régi értelemben vett családi élet teljes dekompozíciója, ellenben a törvényes öröklés végtelensége, mely a régi családi élet mellett még jogosult lehetett, tovább is megmarad s így a tényleges állapot és a létező jog között beáll az a diszharmonia, mely megteremti az „amerikai nagybácsi” és a nevető örökös típusát.

A kapitalista termelési rendszer szükségképpen velejárói gyökeresen felforgatták a régi családi életet. Nemcsak a nagy városokon és egy ország határain belül válnak el egymástól a család tagjai, hanem ma már mind az öt világrész tanúságot tehet a családtagok szétszóródásáról. Az óceánjáró gőzös, a vasút a családtagok fizikai közelségét szünteti meg, a nevelés, a hivatás és világfölfogásbeli különbségek a pszichikai összetartozásnak régebbi időkben a távolság mellett is még létezett kapcsait rombolják össze. A végnélküli törvényes öröklési rend gazdasági és etikai alapjai teljesen rombadóltek s a családi köteléknek csak igen szűk köre az, amelyről még elmondhatjuk, hogy benne a családi érzés őszinte és igaz, tehát oly életet él, mely előtt a jogrend nem hunyhat szemet. A családi kötelékek meglazulása és szűk körre szorulása már egymagában is elég volna a családi összetartozás fikcióján felépült törvényes öröklési rend megszorítására, ha abból semmi más haszon se háramlanék a közösségre. Ha a reformnak más hatása nem is volna, mint az, hogy egy régi hazugságot romba dönt, hogy elejét veszi a nevető örökösök szerencsevadászatának, hogy a családi érzés templomából kikergeti az odabetolakodó kufárokat, ha tehát ennek a reformnak csak etikai hatásai volnának, már ez is oly nagy eredmény volna, mely a modern államot a jó példa nevelő hatásánál fogva egy lépéssel közelebb vinné a szociális igazságosságához. De ennek a reformnak (helyesen megvalósítva) jelentékeny gazdasági és társadalmi hatásai is volnának, mert az urafogyott hagyatékokban rejlő anyagi erőt az egész közösség és különösen az alsóbb néposztályok érdekében lehet és kell is hasznosítani.

III.

Mindazok, akik a törvényes öröklés végtelenségének megszüntetését szükségesnek tartják, körülbelül egyetértenek abban, hogy a határt ott kell megvonni, ahol a családi összetartozás eleven érzete mai tapasztalataink szerint már megszűntnek tekinthető. Hogy ez a rokonságnak mely fokán áll be, e tekintetben elágaznak a nézetek s ehhez képest az arra vonatkozó javaslatok is, hogy mely rokonokra kell szorítani a törvényes öröklés jogát. Schmoller* az oldalrokonokat egészen, tehát a testvéreket is ki akarja zárni. Scheel** szerint a gyermekekre, szülőkre és testvérekre esetleg nagyszülőkre, unokákra és testvérekre kell a törvényes öröklést szorítani. Bamberger*** csak a lemenők, felmenők, a házastársak és legfeljebb még a testvéreknek adná meg a törvényes öröklés jogát. Heinsheimer† a német birodalmi örökjogról szóló törvényjavaslat azon rendelkezését, mely még csak a szülői parentelában enged törvényes öröklést, míg a nagyszülőknek csak előörökösödési jogot ad a kincstár előtt, általánosságban helyesnek tartja. Pappenheim†† még a nagyszülők örökösödési jogát is fenntartandónak véli.

Míndezek a javaslatok alapelvül fogadják el a törvényes öröklés megszorításának szükségességét, de csak Schmoller az, aki a család dezintegrációjának következményeit teljesen levonja. Igaz, hogy Schmoller csak egy elméleti álláspontot fejez ki, míg a többiek konkrét javaslattal állnak elő részben önállóan, részben már közzétett kormányjavaslatok kritikája kapcsán s így nem lehet csodálkozni azon, hogy némelyek bizonyos tartózkodást tanúsítanak, másokat viszont a reform komoly megvalósításának a stádiumában az a bizonyos lámpalázszerű érzés fogja el, mely a legszélsőbb álláspontok képviselőit is a kompromisszumok felé sodorja. Ha a törvényes öröklés problémájának megoldásánál a családi érzés elevenségét fogadjuk el zsinórmértékül s felvetjük magunk előtt azt a kérdést, hogy melyik is az a családi kör, ahol ez még megtalálható, akkor ha egészen őszinték akarunk lenni, Müller-Lyer-rel (*Die Familie, München 1912*) azt kell felelnünk, hogy: „a modern család leggyakoribb formájában ma már csak a szülőkből és gyermekekből áll” s ehhez képest ha a törvényes öröklésnek a családi érzéssel való harmóniáját helyre akarjuk állítani, csak oly törvényes öröklési rendszert fogadhatunk el helyesnek és jogosultnak, amely a család ma létező egyedüli formájára, tehát csak a szülői parentelára terjed ki.

IV.

A múlt század egyik legjelentékenyebb törvénytípusának az 1900. január elsején életbelépett német polgári törvénykönyvnek megalkotásánál történt az első jelentős kísérlet a törvényes öröklés problé-

* *Grundriss der Volkswirtschaftslehre* 4. Auflage, 1901. 383 l.

** *Erbschaftsteuern, und Erbrechtsreform* Jena, 1877. 39.

*** *Erbrechtsreform* Berlin, 1908. 12. és 71. l.

† *Deutsche Juristenzeitung*, 1909. 114. és köv. l.

†† U. o. 1908, 509. l.

májának megoldására. A javaslatnak bizottsági tárgyalása alkalmával többen hangsúlyozták, hogy a család intézményét támadó destruktív irányzatokkal szemben a törvényhozásnak minden lehető meg kell tenni, s a német polgári törvénykönyvbe a maga teljes érintetlenségében bele került a törvényes öröklés végtelenségének elavult rendszere. Úgy látszott, hogy a probléma megoldása hosszú időkre el lett temetve. De a törvénykönyv életbelépte után még egy évtized sem múlt el, amikor a birodalom zilált pénzügyi helyzetének orvoslására, az 500 milliós deficit eltüntetésére irányuló kormányakció újból feltámasztotta a törvényes örökösödés korlátozásának a problémáját, mely eddig teljesen szokatlan megvilágításba került. Magánjogi reformkérdésből pénzügyi reformkérdés lett. Amit az épület magánjogi ajtaján kidobtak, az a költségvetési ablakon megint bemászott. A birodalmi kormány 1908 november 3-án több pénzügyi javaslatot tett le a Reichstag asztalára, melyekkel 500 millió márkát kért a birodalom többletszükségleteinek fedezésére, közöttük az örökösödési adó reformjára vonatkozó javaslatot is. De volt a javaslatok között egy, mely ugyan csupán 25 millió márka bevételt helyezett kilátásba, de elvi fontossága tekintetében a többit messze túlszárnyalta. Ez volt az *Entwurf eines Gesetzes über das Erbrecht des Staates*. A javaslat a tartományi kincstárt jelölte ki törvényes örökösül arra az esetre, ha lemenők, szülők, testvér, testvéri lemenők sem házastárs nem maradtak az örökhagyó után. A javaslat szerint az unokaöccs még örököl a nagybácsi után, de a nagybácsi már nem örököse az unokaöccsnek; unokatestvérek sem örökölnek egymás után. A nagyszülők is csak személyes előörökösödési joggal bírnak. A javaslat indoklása a kérdés historikumának előrebocsátása után kifejti, hogy a pénzügyi szükség és az örökösödési adó reformja teszi újból aktuálissá: az állami örökjog kérdésének felvetését. Hogy valamire való hozadéka legyen az állam örökjogának, a nagyszülőknél meg kell szűnni a törvényes öröklésnek. Ha a harmadik rend többi rokonai (nagybácsi, nagynéni, unokatestvérek és ezek lemenői) is örökölnének, akkor a reformnak pénzügyi szempontból jelentősége nem volna. A távolabbi fokokon a vérrokonság nem jöhet figyelembe, amikor az egyesnek biztonságot és oltalmat nyújtó törzsi kötelék helyébe az állam lépett. A vérrokonság jogát csak addig lehet elismerni, ameddig családi érzéssel jár. A családi érzés a legközelebb állók körén túl hamar megszűnik s ezzel az örökhagyó valószínű akaratának vételeme is elesik. Ott, ahol még megvan a családi érzés, ott segít a végrendelet. Minthogy tehát a családi érzés a harmadik rend oldalrokonaival szemben már nemlétezőnek tekinthető, a törvényjavaslat a másodfokú oldalági rokonokkal lezárja az oldalági rokonok törvényes öröklési jogát, s utolsó törvényes örökösöknek a nagyszülőket jelöli ki. A vidéki lakosságra való tekintettel azonban, a nagyszülői lemenőknek bizonyos könnyebbséget biztosít a hagyatékhöz tartozó tárgyak megszerzése tekintetében. A javaslat a végrendelezési szabadságot fenntartja. Örökösül — törvényes örökös nem létében — a tartományi fiskust jelöli meg, mely a tiszta jövedelem $\frac{1}{4}$ részét megtartja, $\frac{3}{4}$ részét pedig köteles a birodalmi fiskusnak kiszolgáltatni. A javaslat a reformból eredő jövedelmet 25 millió

márkára becsüli, mely összegből 19 millió a birodalmat illetné meg*.

A javaslatból nem lett törvény. A kormány jó szándéka hajótörést szenvedett az agrárkonzervatív többség egoisztikus politikájának zátonyán. De a kísérletnek korszakos jelentősége van. A birodalom pénzügyi zavarai a hivatalos Németországot is annak nyílt beismerésére készítették, hogy a törvényes öröklés rendje elavult fikciók talaján áll, hogy a család teljes dekompozíciója az öröklési rend új szabályozását teszi szükségessé. Korszakos jelentőségű a javaslat azért is, mert a magánjog reformját a budget szolgálatába állítja, mert a budget érdekében régi jogelvekkel való szakítástól sem riad vissza, közelebb hozván egymáshoz a köz- és magánjog érdekszféráit. És különösen érdekesnek és szimptomatikus jelentőségű dolognak tartom azt, hogy a törvényes örökösödés reformjának praktikus megvalósítására ugyanaz az ok adott ösztönzést, ami a német-osztrák tartományokban az örökösödési adó gondolatának megszületésére és megvalósítására vezetett. Ez az egyre növekvő hadügyi kiadások folytán felszaporodott állami szükséglet. Johannes Sturm a 16-ik századnak egyik jelentékeny német tudósa a törökök elleni küzdelem hiábavalóságnak egyik főokául a pénzszerzés nehézségét állítja oda. A bajok orvosszerűen egy 5%-os örökösödési adó behozatalát ajánlotta.** Ausztriában a hét éves háború okozta pénzügyi szükség hozta létre az örökösödési adó behozataláról szóló 1759 július 6-iki pátenst, melyben Mária Terézia megígérte, hogy ha a hadiadósságok ki lesznek fizetve, az örökösödési adót meg fogja szüntetni.*** S valamint a hadügyi kiadások okozta pénzügyi szükség a letűnt századokban is ott állott az örökösödési adók bölcsőjénél, épenúgy az évről-évre szaporodó hadügyi kiadások a most már erőlyesen fellépő szociális követelésekkel szövetkezve a nyugati államokban az örökségek jelentékeny és fokozatosan emelkedő megadóztatásához vezettek s ott, ahol az még nem történt, szükségképpen oda fognak vezetni, s a törvényes öröklésnek az állam javára való gyökeres korlátozását is előbb-utóbb mindenütt aktuálissá fogják tenni. Ugyanezek az okok előbb-utóbb a végrendelkezési szabadság érinthetlenségének szent dogmáját is meg fogják ingatni.

A törvényes örökösödés reformját Bamberger, ascherslebeni ügyvéd vizsgálta először a pénzügyi reform szempontjából, s napilapokban és szemlékben nagy lelkesedéssel és még nagyobb optimizmussal ajánlotta a birodalomnak bőséges bevételi forrásul. Bamberger számítása a következő volt: Az 1906. évi örökösödési adójavaslat hivatalos adatai szerint évenként átlag 4 milliárdot tesz ki a hagyatékok értéke. Tapasztalás szerint ebből $\frac{3}{4}$ részt, tehát 3 milliárdot örökölnek a lemenők és házastársak. Marad tehát 1 milliárd, mely felmenők és

* Schumann: *Die Gesetzentwürfe zur Reichsfinanzreform*. Finanzarchiv, 1909. 205—208.

** Schanz: *Studien zur Geschichte und Theorie der Erbschaftssteuer*. Finanzarchiv, 1900. 1—62.

*** Slavicek: *Zur geschichtlichen Entwicklung der österreichischen Erbschaftssteuer*. Finanzarchiv, 1905. 425—435.

oldalrokonokra jut. Felmenők öröklése csak ritkán fordul elő, úgy hogy ez a számításból eliminálható. Kerek 1 milliárdot örökölnek az oldalrokonok akár végrendelet, akár törvénynél fogva. Noha oldalrokonok végrendeleti öröklése ritkán fordul elő, a biztonság kedvéért feltételezendő, hogy az egy milliárdnyi hagyatéki érték felét, tehát 500 milliót az oldalrokonok végrendelezés folytán örökölnek. Akkor még mindig marad 500 millió, mely az eddigi jog szerint az oldalrokonokat, a reform után a birodalmat illetné meg. Bamberger azt mondja, hogy számításai a legkevésbé sem túlzottak. Ellenkezőleg. Szerinte ugyanis az évenkénti hagyatékok összegét szigorúan nem is 4, hanem 5 milliárdra kell tenni. Az általa említett hivatalos anyag az adóköteles hagyatékok összegét tartalmazza csupán, tehát a 6000 M.-ig, illetve 20.000 M.-ig terjedő kis hagyatékokat nem veszi figyelembe. A számok tehát 25%-al emelendők. Ennélfogva a reform szempontjából nem 1000, hanem 1250 millióból kell kiindulni, s ha annak fele végrendeleti öröklés tárgyát képezi, 625 millió lesz a birodalomnak örökjogából eredő jövedelme. De valóságban még az 1250 millió felét sem tartja végrendelet útján átszállónak, mert szerinte minden praktikus jogász tudja, hogy végrendelezések nemcsak rendszerint, de majdnem kizárólag csak lemenők és házastársak javára szoktak történni, oldalrokonok javára pedig legfeljebb 20%-a a végrendelezéseknek. Mégis az elővigyázat kedvéért arra az esetre, ha a reform a testvérekre nem terjedne ki, azt hiszi, hogy helyes lesz megállni a 625 millió szerinte túlzott levonásnál, s hogy fél-milliárdnyi bevételi többlet mindenesetre biztosítva van.* A kormányjavaslat, amint láttuk, nem osztotta Bamberger optimizmusát, mert csak 25 millióra becsülte a reform pénzügyi eredményét.

Az agrár-konzervatív köröknek az 1909. évi pénzügyi reform alkalmával tanúsított egoizmusa az örökösödési adójavaslatot és az állami öröklés reformját megbuktathatta, de a reformkísérletek okait nem tüntethették el. Még öt esztendő sem múlt el s a szükség megint bekopogtatott a birodalom háztartásának kapuján. A balkáni események hozták ajándékol a német birodalomnak a milliárdos véderőreformot s az annak fedezésére szolgáló egyszeri kivetés alá kerülő vagyoni adót az ú. n. „*Wehrbeitrag*”-ot. És csodák-csodája, a véderőreformot kísérő pénzügyi javaslatok között megint ott volt a törvényes öröklésnek az állam javára való korlátozásáról szóló s az 1908. évi javaslattal lényegileg azonos új javaslat, melyből azonban ezúttal sem lett törvény. De jellemző dolog, hogy öt esztendőn belül kétszer került a birodalmi kormány kezdeményezésére a Reichstag elé egy olyan törvényjavaslat, melynek óriási elvi jelentősége abban áll, hogy az öröklési jog által szankcionált mai társadalmi és gazdasági rendszert övező sziklák magaslatáról egy pillanatra a jövő *horizont*-jának halvány kontúrjait tárja elénk. Az öregasszonyos morgások ezúttal sem maradtak el. Megint mondogatták, hogy ki hallott már olyat, hogy a magánjog reformjából pénzügyi kérdést csináljanak? Hogyan lehet a magánjogot összezavarni a pénzügyi törvényhozással? Hogyan merész-

* I. m. 47-49.

kedik pénzügyminiszter a magánjog területére elkalandozni? Hisz a pénzügyi törvényhozásban a „*Staatsbedürfniss*” a fő irányító elv, a magánjogban a „*Rechtsüberzeugung*”; a pénzügyi törvényhozás csak „*Mittel zum Zweck*” míg a „*Rechtsordnung*”: öncél. Ilyen tónusban ír egy igen előkelő tudományos gyűjteményben megjelent füzet, melynek végére ökölnyi betűkkel van odanyomtatva a „*principiis obsta*” intő szava.* A javaslatból tényleg ezúttal sem lett törvény. A *Reichstag* bizottsága azt kikapcsolta a védőreformot kísérő pénzügyi javaslatok sorából s a probléma végleges megoldását későbbre halasztotta, miután a javaslatnak a törvényes öröklés korlátozásának elvét kifejezésre juttató 1 §-át, mintegy a gondolat helyességének elismeréseképpen elfogadta. A javaslat indokolása az örökösödési adóstatisztika 1908—1910 évi eredményei alapján ezúttal 20 millió márkára becsülte a reform várható pénzügyi eredményeit.**

Annál a szoros kapcsolatnál fogva, mely bennünket a szomszéd Ausztriához fűz kétségtelenül jóval nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk az osztrák reformkísérletnek, mely az osztrák polgári törvénykönyv novellajavaslatát útján a törvényes öröklésre hivatott személyek körének korlátozását célozza. Ennek annál nagyobb a fontossága, mert az osztrák magánjog hazánk egy részében még ma is élő jog s ha a novellajavaslatból Ausztriában törvény lesz, elő fog állni az a visszás helyzet, hogy Erdélyben és Fiumében még mindig a százesztendő anyakódexből merítik a jogot.

Az osztrák polgári törvénykönyv novellajavaslatát a törvényes öröklés határait a negyedik parenteláig szorítja vissza olyképpen, hogy a negyedik parentelából csak maguknak a szépszülőknek ad öröklési jogot, lemenőknek azonban már nem. A javaslat indokolása csak eddig a határig véli a családi összetartozás érzését még fennállónak. A javaslat szerzői eleve elutasítják azt az ellenvetést, mintha a reform az örökjog elvi ellenzői javára tett koncessziót jelentene s elhárítani igyekezzenek az örökjogi reform ellenzőinek ezt a kedvenc és elcsépett érvelését. Elhisszük, hogy ebben őszinte a javaslat, de a korlátozás mérvét összevetve az indokolás szavaival, lehetetlen észre nem venni azt a kompromisszumot, amelyet a javaslat szerzői saját meggyőződésükkel kötöttek s azt, hogy nem a javaslatot szabták meggyőződéshöz, hanem az indokolást a javaslatához.

A német és osztrák javaslatok ránk nézve fontosabbak a svájci javaslatoknál, mert ennek a két országnak szociális klímája közelebb áll a mi megszokott éghajlatunkhoz, mint annak a kis országnak tisztultabb atmoszférája, mely avval dicsekedhetik, hogy az európai államok közül elsőként iktatta törvényei közé a törvényes öröklésnek gyökeres, ha még nem is teljesen kielégítő korlátozását az 1912 január 1-én életbelépett s az egész svájci szövetségre kiterjedő polgári törvénykönyvében. Volt már előbb is a kantonális törvénykönyvek között olyan, mely a polgári törvénykönyvben foglalt korlátozáshoz

* Dr. J. Hermes: *Der Gesetzentwurf über das Erbrecht des Staates*. (Finanzwirtschaftliche Zeitfragen. 4. Heft) Stuttgart 1913.

** Hermes: i. m, 21 és 26—27. 1.

egészen közel járt, sőt azt meg is haladta. Így pl. az 1891. évi zürichi magánjog is már azon az állásponton volt, amelyet az osztrák javaslat is elfoglalt, t. i. a 3 első parentelán túl csupán a szépszüllőknek adott személyes öröklési jogot, míg a solothurni 1891. évi magánjogi kódex már a nagyszülli parentelával teljesen lezárta a törvényes örökösök sorát. A svájci polgári törvénykönyv sem a zürichi, sem a solothurni jog álláspontját nem fogadta el, hanem a kettő közé helyezkedett, nem olyan radikális, mint a német javaslat, de az osztráknál egy lépéssel előbbre megy. A törvényes öröklés korlátozása, amint láttuk, már előbb sem volt újság Svájc kantonjaiban, a polgári törvénykönyvnek mégis azért nagy a jelentősége, mert a partikuláris jogszabályok fölé emelkedve proklamálta azt az elvet, hogy a törvényes öröklésnek csak szűk határok között van helye a mai jogrendben, s ennek az elvnek az érvényét az összes kantonokra kiterjesztve a lokális fontosságú zürichi és solothurni jogot az egész szövetségre kiterjedő joggá gyúrta át. A svájci polgári törvénykönyv (460. §) a nagyszüllők parentelájával lezárja a törvényes örökösök sorát. Ezeken túl a szépszüllőket s ha már a szépszüllők sem élnek, a nagyszüllőknek a szépszüllőktől leszármazó testvéreit csak a hagyaték hasznélvezetére jogosítja fel a törvény. A szépszüllők és a nagyszüllők testvérei tehát nem örökösök, hanem csupán hasznélvezők, akik nem rendelkezhetnek szabadon a hagyaték állagával, melynek örököse a szépszüllők vagy nagyszülli testvérek hasznélvezetével terhelt az örökhagyó utolsó lakhelye szerint illetékes kanton (466. §). A hasznélvező szépszüllők vagy nagyszülli testvérek halálával a hagyaték feletti szabad rendelkezés joga a kantonra száll át.

A magyar általános polgári törvénykönyv első tervezete még sz osztrák javaslatig sem jutott el, mert a törvényes öröklést az egész negyedik parentelában fenntartotta (1809, 1810. §§.). Az első tervezet szerint az örökhagyónak a közös szépszüllőktől, tehát a négy szépszülli pártól leszármazó oldalrokonai is örökölnének, ami a vég nélküli törvényes örökléssel gyakorlati hatásaiban majdnem teljesen egyértelmű s így végeredményben a mai jogállapot fenntartását jelentette. De még ez is csak a törvényelőkészítő bizottságban lefolyt nagy harcok után sikerült. Szász-Schwarz Gusztávban — az első tervezet örökjogi részének szerkesztőjében — meg volt a jóakarata, hogy a törvényes öröklés problémája modern szellemben oldassék meg. Ő a törvényes öröklést a nagyszülli parentelával le akarta zárni. Schwarz Gusztáv utalt arra, hogy a modern család szűkebb körű mint a régi, hogy a családi szeretet kötelékei ma rendszerint a nagyszüllőkön túl nem terjednek, rámutatott a probléma helyes megoldásának szociálpolitikai fontosságára is. De mindez nem használt semmit. A kodifikáló bizottság tagjaira nem volt hatással Schwarz Gusztáv érveinek igazságossága. A bizottság többi tagjainak felfogásában elmúlt idők gondolatvilága s a szociálistól való félelem tükröződött vissza. Zsögöd Benő azzal érvelt, hogy amit az egyesnek adhatunk, ne dobjuk a köz zsákjába, hogy az *ad infinitum* öröklés átment a köztudatba, hogy az *ad infinitum* öröklés aktualitás híján is etikai súllyal bír, hogy nem áll az, hogy a nagyszülli parentelával zárul le a család köre,

több távoli rokonát ismeri s tartja velük a rokonságot; az állam családotkából áll s aki a családot gyengíti, gyengíti az államot is. Imling Konrád, Schwarz Gusztáv javaslatát a szociálistikus irányzatnak tett koncesszióknak nyilvánította s többek között azt is mondomta, hogy Németországban erősebb a szociálistikus áramlat s ha ott sem reformálták az örökjogot, miért legyünk mi úttörők? Hasonló szellemben nyilatkoztak a kodifikáló bizottságnak többi tagjai a törvényes öröklés megszorításáról, Lányi Bertalan és Sipőcz László kivételével, akik azt legalább elvben helyeselték. A kodifikáló bizottság végül kompromisszumos álláspontra helyezkedett és Schwarz Gusztáv módosított javaslata értelmében hozzájárult ahhoz, hogy a nagyszülői parentelán túl szűnjék meg a törvényes öröklés. Ez az álláspont került bele azután a polgári törvénykönyv első tervezetébe.* Az „illetékes tényezők” azonban úgy látszik, hogy ezt a kis előrehaladást is megsokalták, mert a polgári törvénykönyv második tervezete már arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szépszüli törzsön túl még egy parentelát: a dédszüli törzset is illesse törvényi öröklés. (1534. §) Ha az első tervezet is lényegileg az *ad infinitum* öröklést tartotta fenn, akkor a második tervezet még nyomatékosabban juttatja kifejezésre azt, hogy a jövőbeli magyar magánjogi kódex, a vég nélküli öröklésnek leünt korszakokra szabott intézményét fenn kívánja tartani.

A magyar állam akkor, amikor a magánjogát hosszú időkre kihatólag szabályozza, ezen az állásponton nem állhat meg. A készülő magánjogi kódexnek nem lehet célja az, hogy múzeumokba való jogintézmények konzerválásához nyújtson segédkezet. Az új magánjog nem a családi sírboltok számára készül. Az új magánjog fájának az élet talajában kell gyökereznie, mert csak így lehet az élőknek élő jogává. Az új Magyarország magánjogának le kell vonni a család dekompozíciójának következményeit, s mindent meg kell tennie arra, hogy ott ahol a családi érzés eleven valóság, ezt védje és erősítse. Ezt pedig csak akkor teszi meg, ha a szülői parentelára szorítja a törvényes öröklés jogát.

V.

Hogy az urafogyott hagyatékoknak mi legyen a sorsa, erre már az összes mai magánjogi rendszerek megadják a feleletet. Az uratlan hagyatéka a létező jogelvek szerint azé, akit minden uratlan jószág megillet területi szuverenitásánál fogva: az államé. Minden jognak a közös forrásához jusson vissza minden jog, amely abból fakadt. Csak-hogy az állam fogalma és céljai is megváltoztak az idők folyamán. Ma már az alsóbb néposztályok is részüket követelik az államból s önmagukra is gondolnak, ha az állam céljairól van szó. A törvényes öröklés korlátozásának súlypontja tehát a kincstári örökségek felhasználásának mikéntjén nyugszik. Ha egyet értünk abban, hogy az örökjog mai rendszere annyi szociális és gazdasági bajnak a kútforrása, akkor ebből logikai kényszerűséggel következik az, hogy az örökjog reformjából eredő kincstári eszközöket ezen szociális és gazdasági bajok orvoslá-

* L. Rédei József: „A törvényes örökösödés reformja” (A „Világ” 1913 július 13-iki számában megjelent cikk).

sára kell felhasználni. Mert ha ezek az eszközök megint csak a vagyonos osztályok javára hasznosíthatnak, akkor a reform orvossága rosszabb lesz magánál a betegségénél.

Újabban felszokták vetni az a kérdést, hogy vajon nem volna-e helyesebb, hogy az állam helyett a községet illesse meg az uratlan hagyatékokban való öröklés joga. A kérdést különösen a kommunális szociálpolitika nagyarányú fejlődése teszi aktuálissá. Ha tisztában vagyunk azzal, hogy az uratlan hagyatékokat az alsóbb néposztályok javára kell hasznosítani, akkor alapjában véve nem nagyon fontos, hogy ezt a célt az állam saját nevében, vagy egy szűkebb közttestület útján valósítja meg. Ha a kitűzött célt tartjuk szem előtt, akkor arra az eredményre kell jutnunk, hogy a szociális feladatok terén államiak és községek szerint disztingválni nem logikus dolog. Mert az uratlan hagyatékoknak az állam területén élő összes reászorulóknak kell javára szolgálniuk s nem szolgálhat partikuláris érdekek javára. Ez pedig állami és községi intézmények létesítését egyaránt szükségessé teheti, amit viszont előre nem, hanem csakis a mindenkori viszonyokhoz képest lehet elbírálni. Csak egy központi szerv képes tárgyilagos képet alkotni az államban kielégítésre váró s a reászorulók összes rétegeire kiterjedő szükségletekről, csak egy központi szerv tudja az intézmények megvalósításának és fejlesztésének sorrendjét és mérvét objektíve megállapítani s megakadályozni azt, hogy a hagyatékok partikuláris célok érdekében használtassanak fel. Ha a községeket illetné meg az elhalt polgárok hagyatéka felett való szabad rendelkezés joga, ez az örökjogi reform céljainak megvalósíthatását a véletlen játékvá tenné s a legvisszásabb eredményekre vezetne. Arról nem is szólva, hogy az öröklési jog előfeltételeinek jogi megállapítása minő újabb problémák elé állítaná a törvényhozót. Melyik község örököljön? Az a község-e, ahol az örökagyó lakott, vagy meghalt, vagy hol ingó vagy ingatlan vagyona volt, vállalata vagy gyárai voltak? Mi történjék, ha az örökagyó több helyen bírt lakással, vagy több községben voltak gyárai, vállalatai vagy földbirtoka? Micsoda végnélküli viták lehetőségét idézi fel már csak ezen kérdések felvetése is. És a községek közti micsoda szociális és gazdasági különbségekre vezetne a községek öröklési joga. Az egyik községnek volna talán egy gépgyára, amivel nem tudna boldogulni, a másiknak pedig talán csak koldusok és betegek tartási kötelezettsége jutna osztályrészül. Az egyik községnek volna talán egy gyönyörű könyvtárpalotája, a másiknak talán még kórháza sem. Ezek után szinte magától értetődik, hogy nem a községet, hanem az államot kell az uratlan hagyatékok örökösévé deklarálni. Ez azt jelenti, hogy az államot illeti meg az uratlan hagyatékok feletti rendelkezés joga. Az államot teszi meg örökösül az osztrák javaslat is (104. §.), míg a német javaslatok a *Bundesstaat*-ot jelölik ki örökösül. De ennek csak adminisztratív jelentősége van, mert a hagyatékok $\frac{3}{4}$ részét ezek a birodalomnak beszolgáltatni tartoznak s csak $\frac{1}{4}$ részüket tarthatják meg és pedig az uratlan hagyatékok körüli teendő költségeinek fedezésére. Ez a megoldás a birodalom öröklési jogának lényegén nem változtat s a birodalom alkotmányában, s abban a körülményben találja magyarázatát, hogy a szövetséges államok közgaz-

gatási és pénzügyi szervezetében adva vannak azok a szervek, amelyek útján az állami öröklési jog praktikus keresztülvitele megvalósítható. Ugyancsak a svájci szövetség alkotmányában keresendő annak az oka, hogy a polgári törvénykönyv a széleskörű önállósággal bíró kantonokat jelöli ki örökösökül, illetve a kantonokat jogosítja fel a hagyatékot feletti rendelkezésre, szabad tetszésükre bizván, hogy azokat adott esetben a községek javára fordítsák.

Demokratikus országokban, hol nemcsak a vagyonos osztályok döntenek az állami bevételek hovaforvitása felett, nincs szükség arra, hogy a törvény kifejezett és részletes útmutatást adjon a kincstári örökségek hovaforvitása tekintetében. Az ilyen országokban amúgy is megvannak a garanciái a hagyatékok igazságos és célszerű felhasználásának. Ezért Svájc megengedheti magának azt a luxust, hogy törvénykönyvében még általános megjelölését is mellőzi annak, hogy a hagyatékok minő célokra forditandók. De Ausztriában már direktívát ad a javaslat arra nézve, hogy mi történjék az államra szálló örökséggel. A novellajavaslat 104. §-a megmondja, hogy az állam azért lesz az urafogyott hagyatékok örökösévé, hogy azokat a gyermeknevelés, a szociális biztosítás és közhasznú humanisztikus célok körüli feladatainak javára fordítsa. A magyar polgári törvénykönyv első tervezetének 1810. §-a is szükségesnek tartotta a kincstári örökségek hovaforvitására utasítást adni, kimondván, hogy az államkincstárra szálló örökségek értékét szegényügyi, kórházi és iskolai alapítványokra kell forditani. A második tervezet a kitűzött célokat akként toldotta meg (1543 §), hogy a kincstári örökségek a már az első tervezetben említettek kivül munkás és gyermekvédelmi alapítványok és egyetemes-célú jótékony intézmények javára is fordithatók. Helyesnek kell elismerni azt, hogy a kincstári öröklés céljai már magában a törvényben kifejezésre jussanak és pedig a mi speciális magyar viszonyainkra való tekintettel taxatív meghatározva. A taxatív felsorolásból azonban okvetlenül kihagyandónak tartom az iskolai célok megemlítését, mert a mi felekezeti iskolai rendszerünk mellett arra vezethet, hogy a felekezeti oktatást szolgálja. A szegényügyi cél túl tág és a kórházi cél túl szűk meghatározások s mindkettő már meglévő szociális betegségek gyógyítását helyezi előtérbe. Kétségtelen, hogy ezek enyhítése és gyógyítása is helyes szociális feladat, de a modern szociálpolitika súlypontja a prevenció nyugszik. A szegényügy és a kórházak ügyének helyes mederbe terelése inkább egy egészséges és a progresszív adózás rendszerén felépülő pénzügyi politikának a feladata. Ezek a kiadások inkább az állam általános bevételeiből fedezendők, mint az államnak egészen speciális jellegű azon bevételeiből, amelyek a kincstári öröklésből erednek. Ezek az anyagi eszközök a szociálpolitikai megfontolás forrásból fakadnak s így a prevenció elvén felépülő szociálpolitika javára is hasznosítandók. Helyes, hogy a második tervezet a gyermek és munkásvédelemről sem feledkezett meg, de a munkásvédelem körébe tartozó célkitűzéseket már a törvényben kellene fixírozni. Ilyenek volnának: az agkori biztosítás intézményének megalapozása, a munkátlenség elleni biztosítás kezdeményezése és a kötelező baleseti és betegségi biztosítás intézményének továbbfejlesztése.

Mindez nem jelenti azt, mintha a kultúrpolitika és az egészségügy terén nem volna már semmi tennivalónk, hisz köztudomású, hogy e téren mennyi óhaj vár még megvalósulásra, hanem csak azt, hogy a reformtól várható anyagi eszközök összes bajaink orvoslására nem elegendők. A pauperizmus elleni helyesen felfogott küzdelem céljait a javasolt megoldások jobban szolgálják, mint a szegényügy tág leple alatt elférő esztelen alamizsnaosztogatás és az éjjeli menedékhelyek politikája. Ezen és egyéb okokból, melyekre itt részletesen kitérni nem kívánok a „jótékony intézmények”-nek a kincstári örökségekből való támogatását sem tartom helyén valónak. A kincstári örökségeknek szóbanforgó hasznosítása adott esetekben egyéb szociálpolitikai célokkal is összekapcsolható (pl. öröklött latifundiumok parcellázása, városok közelében kertgazdaságok létesítése stb. stb.)

Az elmondottakból önként következik, hogy a kincstári örökségekből eredő bevételeknek, mint egyszerű költségvetési tételeknek, nincs helyük a költségvetésben s hogy azok alapítványszerűleg, célvagyonként kezelendők. Minden uratlan hagyaték ezen alapítvány vagyonát szaporítsa. A köztisztviselők öröklési jogából eredő jövedelmek alapítványszerű kezelésére például szolgálhatnak azok az örökösödési adó jellegével bíró járulékok, melyek Csehországban, Bukovinában, Galíciában, Karinthiában, Krajnában, Morvaországban, Alsó-és Felső-Ausztriában, Tirolban, Triesztben a tartományi iskolaalap; Dalmáciában, Görz és Gradiskában, Isztriában, Salzburgban, Stájerországban, Voralbergben pedig a tanítói nyugdíjalap javára szedettek. Wien városa örökösödési adó jellegével bíró járulékokat szed a wieni cs. kir. kórház és az általános segélyalap számára. Alsó-Ausztria a tartományi szegényalap, Brünn városa a kórházalap, Lemberg városa a kórház-, Grác városa a stájerországi szegényalap, Trieszt városa a kórházi kiadások javára. A munkásosztály javára szolgáló alapítvány létesítését rendeli el a mi balesetbiztosítási törvényünk 192. §. 4. bekezdése is, amindőn kimondja, hogy: „e törvény alapján kiszabott pénzbírságok az országos munkásbetegsegélyező és balesetbiztosító pénztárba folynak be, mely azokat külön kezeli. E bírság-pénzek pénztári kórházak, üdülőtelepek és szanatóriumok létesítésére szolgálnak és más célra nem használhatók fel.”

A dolog természetéből következik az is, hogy az alapítvánnyal egybekötött speciális feladatok az alapítványnak speciális szervek általi igazgatását teszik szükségessé. Ennek a feladatnak a betöltésére csakis a szociálpolitika iskolájában felnőtt szociális érzésű egyének alkalmasak. A hagyatékokból alakuló alapítványnak s az alapítványból felállítandó szociális intézményeknek céltudatos és a jövőbe tekintő kezelése és gondozása, egész emberek egész munkaerejét igényli. De az alapítványok speciális szervek általi kezelése azért is szükséges, mert a hagyatékoknak, ha nem készpénzből vagy értékpapirokból állanak, pénzbeli értékét meg kell állapítani, azt meg kell becsülni és értékesíteni s mindennek megtörténtéig a hagyatékot kezelni kell. Mindezek a teendők az általános állami pénzügyigazgatás kereteibe be nem illeszthetők.

Az örökösödési adónak komoly végrehajtása is speciális orgánumok

szervezését teszi szükségessé. Az örökösödési adó megállapítása, az adóköteles hagyaték megbecslése s az örökösödési adózás egyéb részletkérdéseinek megoldása, amelyekre itt ki nem térhetek, az örökösödési adó behozatalával és továbbfejlesztésével mindenütt előbb-utóbb ilyen speciális hivatalok felállítását fogja szükségessé tenni, mely hivatalokban fog koncentrálni az állam egész örökjogának igazgatása, legyen annak neve akár törvényes öröklés, akár örökösödési adó. Végeredményben az állam kötelesrészének az örökösödési adónak, mint a mai vagyonomegoszlás korrekatívumának is, helyesen felfogva csak az lehet a rendeltetése mint a kincstár örökjogának, az, amit Lloyd Georg híres 1909 április 29-iki budget-beszédében mondott az általa harcinnak nevezett budgetjéről: küzdelem a szegénység és megalázás ellen. És tényleg mindenütt, ahol az örökösödési adót korszerűen reformálják, ott azt mindenütt a szociálpolitika szükségleteivel indokolják.

Az örökjogi reform legközelebbi feladatainak programpontjai tehát a következőkben foglalhatók össze:

1. az állam kötelesrészének kiépítése (a lemenőkre és házastársra is kiterjedő) progresszív örökösödési adó formájában;
2. a törvényes öröklésnek a szülői parentelára és a házastársra való korlátozása — az állam javára;
3. a kincstári örökségeknek alapítványszerű kezelése;
4. a kincstári örökségeknek az aggkori, munkátlansági, baleseti és betegségi biztosítás és a gyermekvédelem céljaira való hasznosítása, részben állami kezelés, részben értékesítés útján;
5. a kincstári örökségek hasznosításának ott, ahol lehet egyéb szociálpolitikai célokkal való összekapcsolása;
6. az állami öröklési jog és örökségi adó helyes igazgatása céljából speciális állami hivatalok szervezése.

Az örökjog fejlődése a törvényes öröklésnek a szülői parentelára való korlátozásánál s a progresszív örökösödési adónál nem állhat meg: a végrendelkezési szabadság korlátozása, az öröklés lehetőségének a legszűkebb család tagjaira való szorítása, nagy vagyonok koncentrációjának megakadályozása: ezek lesznek azok a fázisok, a melyeken keresztül az evolúció meg fogja tenni a maga útját — a szociális állam felé.

Rónai Zoltán: Az esküdtszék kérdése és a magyar esküdtbíróági reform*

I. Az esküdtszék problémája

királysértési törvény a királysértési pereknek és az igaztási pereknek jelentékeny részét kiveszi az esküdtszék hatásköre alól. Az esküdtbíróági reformról szóló javaslat erősen megszükkíti az esküdtszék jogkörét.

E változtatások rugóinak a felfedése nem okoz különös nehézséget.

Az esküdtszék a kontinensen mindenütt a forradalom intézménye volt. Ahogy az ellenforradalom uralomra jut, iparkodik az esküdtszéket eltörölni, vagy hatályosságát csökkenteni. Napoleon államtanácsában körülbelül ugyanazokat a dolgokat vetik az esküdtszék szemére, mint a mai magyar képviselőházban. Az államtanács 1804. június 5-i ülésén Simeon az esküdtszék ítélkezését tudatlannak, ösztönszerűnek nevezi, rámutat arra, hogy az ügyesebb esküdt magával ragadja a többieket. Cambacéres kifejti, hogy az esküdtszék kegyelmet gyakorol, Dupuy a gyakori felmentésekkel, Portalis a közvéleménytől való függés vádjával harcol az esküdtszék ellen.** De e közvéleménytől úgy látszik nemcsak az esküdtszék, de Napoleon is függött. Az esküdtszéket nem törli el, de a politikai bűncselekményeket elvonja a jury elől. Franciországbán a reakció minden erőteljesebb hulláma megszükkíti az esküdtszék hatáskörét és nagyobb befolyást biztosít a kormánynak az esküdtszék megalakítására. A német és az osztrák ellenforradalomnak is használatos fegyvere az esküdtszék korlátozása vagy eltörlése. Oroszországban különösen a Sassulitsch-féle merénylet óta jár a rúd az esküdtszékre. Sassulitsch Vera megöli Trepoffot, Pétervár rendőrfőnökét. Az esküdtszék felmenti. Az eredmény: sajtóperek, mindennemű politikai perek, így a hivatalnokok visszaéléseire vonatkozóak is, elvonatnak az esküdtszék hatásköre alól. Az orosz és a magyar felfogás csodálatosképpen egyező. Az esküdtzéki törvény indokolásában az orosz birodalmi tanács a következőket mondja: „Az állam és államfenntartó elemek ellen irányuló bűn-

* A Társadalomtudományi, Társaság f. évi október hó 22-i ülésén tartott előadás az igazságügyi bizottság és a képviselőház tárgyalásai következtében szükségessé vált módosításokkal.

** L. Alfred von Weinrich: *Beamtete und nicht beamtete Strafrichter in Frankreich und Deutschland*. Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft 15 kötet.

cselekmények sokkal súlyosabbak és veszélyesebbek, mint a többi bűncselekmények .... ha ily körülmények közt az esküdtekre bízónok oly bűncselekmények felett való döntést, melyeket sokszor derék emberek is helytelenül ítélnek meg, akkor az állam, a társadalom, a hatalom meg volna fosztva minden védelemtől.”* Azt azonban, ha jól tudom még Oroszországban sem állították, amit az esküdszéki vita alkalmából egy magyar képviselő hangoztatott, t. i. hogy politikai perek azért sem valók az esküdszék elé, mert a bírák politikai szempontból sokkal elfogulatlanabbak, mint az esküdtek!

Ami az esküdszék korlátozására, illetőleg eltörlésére irányuló törekvésnek egyik fontos motívuma ma, az volt, különösen a kontinensen a behozatalának is egyik fontos indító oka. El akarják törölni, mert kevésbé alkalmas a politikai üldözésre. Behozták hosszas küzdelem után, mert alkalmasnak találták a politikai üldözés meggátolására.

Az abszolutizmus büntető perében az igazságszolgáltatás csaknem korlátlanul a hatalom kezében volt. Pusztá gyanú vagy valamely hatalmas úr elfogató parancsa elegendő volt bárkinek a letartóztatására. A bíró s a vádló személye alig volt elválasztva. A tagadó vádlottal szemben a tortúra eszközeit alkalmazták. A bíró titkos eljárás után az akták alapján ítél. Önkényét egy kissé mérséklik a bizonyítás szigorú szabályai. A kegyetlen eljárást rendszerint szigorú büntetések követik. A tömegek kegyetlenségei a francia forradalom idején némelyek szerint összefüggnek azzal az eldurvító hatással, amelyet a halálbüntetések kegyetlensége idézett elő.

A kormányhatalom s a bíróságok közti viszonyra egy jellemző adat. Colbert kereskedelmi flottát akar. A király ráír a bíróságokra: inkább gályarabságra ítéljenek, mint halálra. 1663-ban a toulousei felsőbbíróság mentegetődzik: nem tud elég gályarabot szállítani, de reméli, a hiányt majd kipótólják az alsóbíróságok.

Baumgarten Izidor, aki igen elégedett a mi korunk hivatalnokbíráival, így jellemzi esküdszéki tanulmányaiban az *ancien regime* bíróságát: „Míg egyrészt ... a legártalmatlanabb polgár sem érezhette magát biztonságban, másrésztől rangi előjogaik által védelmezve, a legnagyobb gonosztevők büntetlenül dacolhattak a büntető igazságszolgáltatással. „**

Ennek a büntető igazságszolgáltatásnak a megszüntetése, egyik legfontosabb követelése volt a reformereknek. El kell választani a vádlót a bírótól. Objektívebbé kell tenni a bírót. A titkos, aktákon nyugvó eljárás alakuljon át nyilvánossá, szóbelivé és közvetlenné. A tortúra, a szigorú bizonyítási szabályok helyébe lépjen a bizonyítékok szabad mérlegelése. A kormánytól függő hivatalnokbírák ítélkezése helyébe a szabad polgárok igazságszolgáltatása. Ezek a kívánások formálták át az abszolutizmus büntetőperét.

Senkise vonja ma kétségbe, hogy ebben az átalakító munkában, az abszolutizmus bűnperének az elseprésében jelentős sze-

* L. N. Schdanoff: Die Gerichtsreform in Russland. Mitteilungen der internationalen kriminalistischen Vereinigung 15 kötet, 1 füzet.

** Büntetőjogi tanulmányok. I. k. 81. o.

repe volt az esküdszéknek. Csakhogy ma más társadalomban élünk! Az esküdszéknek megvolt a maga történelmi hivatása — mondják, — segített elsöpörni az abszolutizmus büntetőperét, de ma már nincs társadalmi feladata, szerepét eljátszotta. „A mór megtette kötelességét, a mór mehet”, mondja Ihering s mondják a vele hasonlóan gondolkodók az esküdszékre.

Megtette-e a mór kötelességét, megszűntek-e már azok a társadalmi előfeltételek, amelyek az esküdszék megalkotását indokoltá tették, ez az esküdszék tulajdonképpeni problémája. Ha igen, akkor igaza van a kormány javaslatának, amely kíméletesen oly formák közt szünteti meg az esküdszék életét, hogy a gyengébbek azt hiszik, még nem halt meg. Ha nem, akkor a javaslat az alkotmánynak s az igazságszolgáltatás helyességének még mindig értékes biztosítékától fosztott meg bennünket.

Az esküdszék a múltban ellenszere volt a politikai üldözésnek. Erőltessük meg a fantáziánkat s tegyük mi is azt, amit az igazságügyminiszter úr javasolt a képviselőházban: „gondoljunk arra az eshetőségre, hogy akadni fog egy kormány, amely hatalmi törekvései érvényesítéséért üldözni fog ártatlanokat.” Ennek a törekvésének gátja lesz többek között — így szól a felelet — bíránk függetlensége.

Ha a függetlenség szempontjából összehasonlítjuk a francia abszolutizmus bíróját a mai bíróval, ez az összehasonlítás nem üt ki feltétlenül a mai bíró javára. A régi francia bíró vétel vagy öröklés címén jogot szerzett állására. A mai bírót az állam nevezi ki. Már a kinevezésnél megválasztja, kit nevez ki. A függetlenség legfőbb biztosítója: az áthelyezhetetlenség. Jelenleg ugyan átmenetileg az sincs meg Magyarországon. De az áthelyezhetetlen bíró is láncszeme egy hierarchiának. Mit ér neki az áthelyezhetetlenség ha nincs meg az előléphetőség? A bírói függetlenség a modern alkotmányos életnek épp oly fikciója, mint a miniszter jogi felelőssége. Valójában egyik sincs meg.

Adminisztratív tekintetben a bíró alárendeltje az igazságügyminiszternek, alárendeltje a maga felettes bírói hatóságának. Mit jelent ez a gyakorlatban? Rubo említi a következő esetet a tizenharmadik német jogászgyűlésen. Három bíró elítélésre, kettő felmentésre szavaz. Az elnök dühösen fordul a felmentő bírákhoz: ha megmaradnak a szavazatuk mellett, különvéleményt jelentek be. Az egyik bíró megszólal: visszavonom a felmentő szavazatom. Az eredmény: négy elítélő, egy felmentő szavazat, kétévi fogház. Ilyen nyíltan ez nem igen szokott megtörténni, de belülről, sokszor csak a tudat alatt, az alárendeltség az ítélethezásnál gyakorta játszik szerepet.

A bíró igazságügyi hivatalnok. Ügyészből gyakran lesz bíró, bíróból ügyész. Az ügyész nyíltan alárendeltje a mindenkori miniszternek. A vádemelési jogát politikai, társadalmi tekintetek irányítják. A nemzetközi büntetőjogi egyesülés német szakosztályának egyik ülésén szó folyt az ügyészség vádemelési jogáról. S ekkor Liszt a keletporoszországi ügyészségről megjegyezte, hogy kétféle mértékkel mér. Egy Hartmann nevű bíró pedig ugyanezekről az ügyészekről azt mondta, hogy futni hagyják a nagy tolvajokat, de

felakasztják a kicsinyeket.* S Keletporoszország társadalmi tekintetben nincs olyan nagyon messze Magyarországtól. A függő ügyészi lélek sem válik át egyszerre független bírói lélekké, ha az ügyész bíróná nevezik ki. A régi foglalkozás lelki nyomai egy könnyen nem enyésznek el. A bíró tényleges függésének a felismerése vitt rá az esküdszék elvi ellenségei közül is sokat, különösen a kriminológiai iskolának több tagját, hogy politikai perekben követeljék az esküdszék fenntartását. De hol van a határ? Mindegyik büntetőper lehet politikai per. A kiewi pernél a vád sem állította, hogy a gyilkosságnak politikai motívumai lettek volna. Mégis a per egyike volt az utóbbi idők legnagyobbszerű politikai pereinek.

Nem tekinthető az esküdszék politikai perekben való hatáskörével szemben alapos ellenérvnek a Vargha Ferencé. Vargha szerint** „sem a múltban nem volt, sem a jelenben nincs s hihetőleg a jövőben sem lesz oly korrumpált kormányunk és szolgálékű bíróságunk, mely az igazságszolgáltatást erkölcstelen politikai célokra akarná felhasználni”. „Ha pedig valaha oly szomorú napokra virrad valamely társadalom, hogy a bűnpörök nagy része politikai motívumokra vezethető vissza: akkor amennyiben autokratikus irányú a hatalmi túltengés, egészen bizonyos, hogy ilyen időkben az uralmon levő hatalomnak első dolga lesz a liberális intézményeket eltörölni; áldozatul esik a sajtószabadság, alkotmányosság, parlamentarizmus és esküdszék egyaránt”. Esküdszék nélkül könnyebben boldogul a „hatalmi túltengés”. Ha pedig rá kell fanyalodnia az esküdszék eltörlésére, vagy korlátozására, akkor le kell vetnie az alkotmányosság álarcat. A sajtószabadságnak s a parlamentarizmusnak is többek között az a jelentősége, hogy eltörlésük vagy korlátozásuk esetén szemléltetővé teszik az abszolutizmus uralmát.

A büntetőpereknek jelentékeny része azonban kétségtelenül nem politikai. Az esküdszékét előhívó okok a nem politikai büntetőperekben sem szűntek meg,

A bűnvádi perrend tudománya jórészt nem egyéb, mint a büntetőperben szerepet játszó csoportok lélektana. Bizonyos helyzetek vagy foglalkozások minő lelki hatást váltanak ki meghatározott embercsoportokból; minő a vádlott, az ügyész, a bíró, a védő lelki berendezése a büntetőper mai keretében? Ezek a társadalomlélektani kérdések döntik el a bírói szervezet alapvető problémáiban való állásfoglalásunkat.

A hivatalnokbíró foglalkozásának lelki hatásai a büntetőper mostani formája mellett nagyjában ma is azok, mint a francia forradalom előtti időkben, ez az esküdszék fenntartása mellett szóló legfontosabb érv.

A bíró előtt nagy csomó, gyakran alaptalanul tagadó bűnös fordul meg. Észrevétlenül fejlődik ki lelkében az a tendencia, hogy a vádlottban bűnöst lát. Egy német bíró írja a hivatalos bíróságok fenntartása mellett lándzsát törő cikkében; „Száz vádlott közül kilencven-

* *Mitteilungen der intern. krim. Vereinigung* 16 k. 273. és 287. o.

** Az esküdszék 14 o.

kilenc csavargó, szokásos büntettes vagy anormális szexuális bűnös.* A bíró úr optikai tévedését csak a bírói foglalkozás lélektana magyarázhatja meg. A vádlottak egy jelentékeny része alkalmi büntettes, sőt ártatlan. A feljelentetteknek körülbelül csak egy negyedrészt ítélik el. Az ügyész a feljelentett esetek felében vádat sem emel. A rendőr és az ügyész talán még jobban látja, mint a bíró: mennyi az alaptalan feljelentés. Az alaptalan büntetőfeljelentés a tisztességtelen versenynek, a létért való elkeseredett küzdelemnek egyik igen gyakran használt fegyvere. Ügyészekről hallunk panaszokat, hogy az alaptalan feljelentések ellen jobban kell küzdeniök, mint az igazi büntettesek ellen.** Ily körülmények között nem kis veszedelem a bíró bűnöstlátó lelki hajlandósága, amelyet Thouret ügyvéd az alkotmányhozó nemzetgyűlésen konstatált s amelyet ma sem szűnt meg. Aminthogy e lelki tulajdonsággal részben összefüggő igazságügyi tévedések sem szűntek meg napjainkban.

De a hivatalnokbíró nemcsak bűnöst lát a vádlottban, hanem — s itt hangsúlyozom csak tendenciákról van szó s nem minden bíróra érvényes igazságáról — terhet minden ügyben. S ez elsősorban a túlterhelt, mindenféle írásmunkával elhalmozott kontinentális bíróra s nem az angol bíróra vonatkozik. A törekvés: mentül több ügyet mentül rövidebb idő alatt elintézni. Mennél hosszabb valamely eljárás, annál kellemetlenebb. A kormány 1910-es évi jelentésének az a kijelentése: „a felmentő ítélet . . . eléggé számbavehető terhet ró a bíróságra” (396 o.) sok bíró lelkéből beszél. Amit az esküdtszékekkel szemben ellenséges érzületű 1905-ös német kodifikáló bizottság mond a német büntető felelkezési törvényekre, ez ami hasonló bíróságainkra is érvényes. Mindinkább eltompulnak — mondja a bizottság jelentése — az érdeklődésük az ügyek iránt lanyha, a rutinjuk a bizonyítási kérdések sablonos elintézésére vezet.

A gazdaságosság elve a bírói gyakorlatban magyarázza meg részben a beismerés bírói értékelését. A tagadás súlyosító, a beismerés enyhítő körülmény. A legelvetemültebb gonosztevő enyhébb büntetésre számíthat, ha beismer, az alkalmi bűnös súlyosabbra, ha tagad.*** Pedig a beismerés nem jelent általában töredelmességet, a tagadás megátalkodottságot. Beismer gyakran az a gyenge akarátú, aki nem tud védekezni, vagy az, akinek nem használ a tagadás, aki fogházba akar kerülni, mert a szabadban nem tud megélni, aki egy jelentékeny cselekmény beismerésével fontosabbról akarja elterelni a figyelmet. A tagadás oka pedig sokszor félelem, korlátoltság, az üldözés kiváltotta dacosság. A dacos, a büntetés elől menekülni akaró vádlott sokszor értékesebb, mint a gyenge akarátú, a fatalista, aki nyugodtan hajtja fejét a büntetés alá s aki kitűnő anyag a bíró vagy

* Delbrück: *Eine Warnung vor Ersetzung der Strafkammern durch Schöffengerichte*. Mittermaier és Liepmann *Schwurgerichte und Schöffengerichte* c. gyűjteményében. I. k. 310. o.

** *Mitteilungen der int. krim. Vereinigung* 16. k. 1. füzet 267. o.

*** L. Prof. Dr. Max Ernst Mayer cikkét a *Zeitschrift für die ges. Strafrechtswissenschaft* 27 kötet: *Das Leugnen des Angeklagten als Strafschärfungsgrund*.

a fogházör számára, de az ellenálló képességének hiánya a szabad életben folyton bűncselekmények elkövetése felé viszi. A beismerésnek vagy a tagadásnak a legkülönbözőbb jelentősége lehet, de a bíró számára a beismerés mindig munkamegtakarítást, a tagadás munkatöbbletet jelent s ez döntő szempont a megítélésüknél. S mennél jobban hajszolja a bíró a beismerést, az esetek többségében annál erősebb ellenállásra talál. Angliában — s ebben a hosszú idő óta működő esküdtszékeknek is lesz némi szerepe — a bíró nem faggatja úgy a vádlottat s a beismerések száma nagyobb, mint a kontinensen.*

Ha arra törekszünk, hogy a büntető igazságszolgáltatásban ne a bírói munkamegtakarítás, hanem az alapos és beható munka szempontjai érvényesüljenek, akkor ezt csupán a szükségszerűen hosszadalmas és kimerítő esküdtszéki eljárással érhetjük el.

De nemcsak az elfogulatlanság, az érdeklődés s az alaposság tekintetében nyújt több biztosítékot az esküdtszék, mint a szakbíró-ság. A látott és hallott dolgok alapján való ítélezésnek, a szóbeliségnek legnagyobb mértéke ma az esküdtszéki eljárásban található meg. Az ancien régime szívósabb, mint képzeljük. A szakbírói eljárás egy igen lényeges elv szempontjából ma is olyan, mint a nagy forradalom előtt. A hivatalnokbíró nagyrészt a nyilvánosság kizárásával felvett jegyzőkönyvek alapján ítél. A vádlott s a tanúk vallomásáról jegyzőkönyvet vesz fel a rendőr vagy más nyomozó hatóság, majd a vizsgálóbíró. Ezek kerülnek a főtárgyalási elnök elé. Az esküdt elé nem jutnak. S a főtárgyalási bíró elsősorban azt nézi, mit mond az akta. Az aktától eltérő vallomás rendszerint nem jön figyelembe. A vádlott lehet ártatlan, elítéli, ha bűnös a jegyzőkönyv.

S hogy készülnek ezek az embert helyettesítő jegyzőkönyvek! A vallomásnál sokszor fontosabb a hang, az elbeszélés módja, az arcjáték, mint az elmondott szavak. Különösen ott, hol a kihallgatott nem ura a szónak. S ez igen gyakori eset az alsóbb néposztályoknál. A jegyzőkönyv a szavakat kísérő körülményekről nem mond semmit. De a vallomást tevő szavai sem lelhetők fel benne. A kihallgatott vádlott vagy tanú szólal meg benne első személyben, de ... a rendőrfogalmazó, vagy a vizsgálóbíró stilizálásában. A legfurcsább dolgokra akad az ember büntetőperek jegyzőkönyveiben. Aschaffenburg tanár egy büntetőper jegyzőkönyvében a következő mondatot találta: „A hozzám intézett inkriminált szavak nyilván a korábbi fejtegetések eredményeit képezték.” Ez a mondat egy gyengeelméjű lány vallomásából való, kivel nem tudtak boldogulni a népiskolában, sőt a gyenge tehetségűek kisegítő tanfolyamán sem.**

* L. Dr. Karl Weidlich: *Die englische Strafprozesspraxis und die deutsche Strafprozessreform*. A beismerések számának növeléséhez hozzájárul még az angol eljárás gyorsasága. A tett lelki nyomai még frissek a tárgyaláson. A mi hosszadalmas eljárásunkban a főtárgyaláson már rendszerint csak a szabadulás vágya van meg.

** Mitteilungen der intern, krim. Vereinigung 16 k., 1 füzet, 327 o.

A tanúvallomások lélektanának egyik eredménye: a vallomás másképp alakul, ha a kihallgatott maga beszél el valamit, mintha kérdésre felel. Binet szerint a jegyzőkönyv egyik főkövetelménye, hogy a tanú elbeszélését különítse el a válaszaitól. Ezt a követelményt a nyomozási jegyzőkönyvek egyáltalán nem valósítják meg. A szuggesztív kérdésre adott feleleteket a legtöbb nyomozási jegyzőkönyv úgy tünteti fel, mint a kihallgatott önként előadott vallomását.

S ezek a jóhiszeműen, a kényszerítő eszközök alkalmazása nélkül készült jegyzőkönyvek! De a régi időkből nemcsak a jegyzőkönyvek alapján való ítélkezés maradt meg, hanem a tortúra jogintézménye is. A testi tortúra talán kevésbé — bár vannak európai országok, ahol ez sem ritkaság — a lelki tortúra annál inkább. Legyünk tudományosak, s hivatkozzunk külföldi példákra. Erich Sellonak az igazságügyi tévedésekről szóló szép könyvében egy csomó olyan esetet találhatunk, ahol az ártatlanul elítélés oka: a megtévesztés vagy a lelki tortúra segítségével felvett jegyzőkönyv. Gawendát az osztrák hatóságok Katarina Sroka meggyilkolásával vádolják. A zsandár megtévesztése, kényszerítése következtében beösméri bűnét. A főtárgyaláson erre való hivatkozással visszavonja. Elítélik. Pár év múlva a „meggyilkolt” gyermek előkerül. Bratuschát a saját gyermeke meggyilkolásával vádolják. A zsandári beavatkozás hatása alatt vall, sőt bevallja, hogy gyermekét megfőzte s részben megette. Elítélés után a gyermek itt is előkerül. (Bratuschát az első eljárás alatt az orvosok teljesen épelméjűnek mondják, a második eljárás után elméjét már nem találják egészen rendben) Gardinnét a francia hatóságok apja megölésével vádolják. A vizsgálóbíró erősen faggatja, s mivel tagad, a terhes nőt egy egészségtelen, sötét zárkába csukatja, s azzal fenyegeti, hogy ott tartja, míg tettét be nem vallja. Csakhogy a zárkából kiszabaduljon, beismer. A főtárgyaláson visszavonja. Sikertelenül. Az igazi gyilkosok az ítélet után előkerülnek. A pert újra felveszik, s az asszonyt felmentik.*

A nyomozási és vizsgálati jegyzőkönyv hatását a mai bűnvádi eljárás mellett az esküdtszék előtt is lehet érezni. De a szakbírók előtt csaknem kizárólag a jegyzőkönyv az úr. S míg az esküdtek könnyen hajlandók kikorrigálni a téves jegyzőkönyvön alapuló téves ítéleteket, addig a szakbírók a „bírói tekintély” védelmében rendszerint makacsul ragaszkodik az egyszer meghozott ítélethez. Talán a jegyzőkönyvnél is nagyobb szentség az ítélt dolog, a *chose jugée*. A Gardin-eset államügyésze az igazi bűnösök előkerülte után is makacsul ragaszkodik Gardinné bűnőségéhez. Nagy pátozzal szavalja az újrafelvételi tárgyaláson: „Isten szemében, ki a szívekbe lát, ő atyjának gyilkosa”. A hazai justizmordoknál, a Köteles, a Drakulits, a Szentpéteri perekben az igazságügyi hatóságok nagy része a legelkeseredettebben küzd az új bizonyítékok hatása s a perújítás ellen. Az igazságügyi tévedések ellen folytatott küzdelem leglelkesebb magyar harcosa, Fayer László többször utalt a hatóságoknak a perújításokkal szemben való szívós ellenállására (a bírói tévedés

* Dr. Erich Sello: *Die Irrtümer der Straffjustiz und ihre Ursachen*.

beismerését nem szeretik a vádlott beismerését nagy becsben részesítő bíróságok) s az esküdtszék mellett azzal is érvelt, hogy a hivatalnoki szervezetnek nem szabad gyűrűt alkotnia.

A mai államban sok van az abszolutizmus államából, a mai perben az inkvizitorius perből, s a mai bíróban a régi idők bírójából. Ezért van még nagy politikai és igazságszolgáltatási jelentősége az esküdtszéknek. Természetes, hogy a bíró, aki mindenekfelett szeret állni, nem érzi magát jól, amikor ítélete oda van kötve laikus polgárok verdiktjéhez. Az esküdtszék elleni támadások jelentékeny része az igazságügyi hivatalnokok köréből indul ki. A támadás nem erős ott, ahol az esküdtszéknek igen erősek a gyökerei, így pl. Angliában, Franciaországban. Legerősebb ott, hol a bürokrácia a legzártabb és leggőgösebb, ahol az esküdtszék történelmi gyökerei a leglazábbak, ahol a polgárság és a feudalizmus szövetsége a legtartósabb: Németországban. Binding mondása az esküdtszékéről: *öde Missgeburrt der französischen Revolution*, a német igazságügyi bürokrácia lelkéből lelkedzett.

A legfontosabb kifogásuk az esküdtszék ellen: a bíró szakértő, az esküdt tudatlan. Tudatlanok kezében nem hagyhatjuk az igazságszolgáltatást. „Még lehet, hogy kereskedő többet ért az üzleti forgalomhoz, kézműves az iparhoz, hajós a közlekedéshez és orvos a maga tudományához, mint a jogász; de egyikük se lesz annyira beavatva mindnyájuk tevékenységi körébe,” mondja Baumgarten,* a német esküdtszékellenes álláspont egyik legélesebb magyarországi képviselője. A jogász önbizalmával csak a teológusé versenyezhet. Sajnos a tudománya is a legrokonabb a teológuséval.

A büntető igazságszolgáltatásban mindnagyobb szerepe lesz a bizonyítás tudományának. A bizonyítás tudománya részben pszichológiai. A vallomások lélektanára vonatkozó kutatások kiderítették, hogy a jóhiszemű vallomásban is sokkal több a tévedés, mint ahogy eddig hittük. Az emlékezet kritikájához, a tanúvallomások lélektani mérlegeléséhez a mai átlagos hivatalnokbíró nem ért többet, mint az átlagos laikus. Ebben a tekintetben a bíró is a tömeghez számít.** Sőt filológiai képessége a megfigyelésre alkalmatlanabbá teszi a laikusok nagy részénél. Stern tanúzási kísérleteinél a jogászok átlaga nagyobb mértékben tévedett, mint a nemjogászoké. Hasonlóan laikus a tudós jogász a büntett objektív jeleinek tudományában. A kriminalisztikának a kísérleti természettudományokkal kapcsolatos részeihez ért egy-két rendőr vagy vizsgálóbíró, de az ítélobírák közül fehér holló, aki ezekben a kérdésekben nem teljesen járatlan.

A büntetőbíró tudományához tartozna a büntettes testi-lelki tulajdonságaira, társadalmi életére vonatkozó kutatások ismerete. Az egyetemen régebben semmit, ma édes keveset tanul erről a jogász. A büntettest a laikusnál csak annyival ismeri jobban, hogy több

* Büntetőjogi tanulmányok 93. o.

** L. Dr. Karl Heinrich Görres: *Der Wahrspruch der Geschworenen und seine psychologischen Grundlagen*.

büntettes fordult meg előtte, mint az esküdt előtt. De a büntettes más a tárgyaláson, a börtönben (amelyet különben a mai bíró rendszerint csak a törvénykönyvből, hallomásból ismer) s más szabadon. Az ő büntetesismerete kevesebbet ér, mint annak a zoológusnak a tudománya, aki az állatok életét csak az állatkertben tanulmányozta.

Egy téren tud többet a laikusnál s ez a törvények ismerete. Melyik paragrafus skatulyájába lehet berakni a büntettet: ezt a jogász jobban tudja. S bárha a jogászat filológiai jellegű mestersege a törvény okos alkalmazását sokszor megnehezíti, ennek a tudásnak megvan azért a maga jelentősége. Törvény és törvénytudók nélkül tiszta népbíráskodás mellett fennforogna az a veszély, hogy a nép minden erősebb erkölcsi elítélését büntetés kísérné. A polgár személyes szabadságának nem lenne meg a szigorú korlátja. Az esküdtek mellett is működő vádтанács, ítéldbíró, felülvizsgálati bíróság némileg garanciái annak, hogy büntető ítélet csak akkor hozható, amikor többékevésbé pontosan meghatározható törvénysértés történt. Viszont az esküdtek ítélkezése garanciája annak, hogy az állam legélesebb beavatkozása az egyéni szabadságba: a büntetés csak akkor következze be, ha polgárokból komoly erkölcsi elítélést vált ki.

Az esküdszéket igen határozottan támadja néhány kriminológiai író.* Ők azonban, mint pl. Garofalo, Tarde az esküdtet nem a ma bírójával szemben ítélik el, hanem a jövő bírójával szemben. A mai bírót ők éppoly alkalmatlannak tartják a büntető ítélkezésre, mint a laikus polgárt.** Az ő mértékük: az a bíró, aki szakember a lélektanban s a társadalmi tudományokban, aki az emberhez is ért, nemcsak a paragrafushoz. De ez a bíró ma nincs, kérdés, hogy mikor jön és milyen lesz. Ennek a kedvéért nem dobhatjuk el az esküdszéket. S még a jövő szociológus bírāja mellett sem oly egyszerű probléma a laikus bíráskodás kérdése.

A kriminológusok egy részének ideálja a munkamegosztás elvén nyugvó társadalom. Kiki azt végezze, amihez ért. A népbíráskodás a munkamegosztás elvébe ütközik. „Mit szólnának hozzá az emberek, kérde Vargha Ferenc,*** ha az órák elromlik s azt mondanám, hogy nem viszem az óráshoz, mert annak lelke immár elfásult, abban nem bízom, hanem elviszem a suszterhez, annak lelke üde, azt az egyforma foglalkozás meg nem mételtezte”. Kétségtelenül helyteleníték eljárását. Sőt, hogy az igazságszolgáltatás terén maradjunk, ha az elítélteknek választani szabadna aközött, hogy a fejüket szakképzett vagy laikus hóhér útján vágassák le, valószínűleg a szakképzett hóhért választanák. S mégis, ha az embereknek választani lehetne valamely főbenjáró ügyben laikus és szakbíróság között, valószínűleg a laikus bíróságot választanák. A magyarázat: a munkamegosztás elvét nem lehet alkalmazni egyszerűen az uralom kategóriájára. Ahol érdekek ütköznek össze, ott nem döntő az a kérdés, ki tud

* A modern kriminológia s kritinálpolitika több képviselője az esküdszék mellett foglal állást, így pl. Németországban Liszt, Mittermaier, Liepmann.

** L. Tarde: *La philosophie pénale* 441. és 442. o.

*** Az esküdszék 7. o.

valamit jobban. A bíró jobban tudhatja a büntetés elveit, mint a laikus. De ő a laikusok felé helyezett osztály tagja. Ennek az osztálynak kezében hatalom van. Az órásnak, a suszternek, az orvosnak kezében nincs. Ha az orvosoknak nem az volna a feladatuk, hogy az egészséget helyreállítsák és az életet meghosszabbítsák, hanem elismerten, jogszerűen kezükben volna az egészség megrontásának és az élet megrövidítésének a hatalma, akkor a nép az orvosi hatalomból talán ép úgy részt kérne megfelelő formában, mint ma a bírói hatalomból.

Az esküdszék gondolata alapján véve az önkormányzati gondolat. Lehet, hogy a bürokrata jobban ért a kormányzás valamelyik ágához, mint a képviselőtestület. De a jobb tudását felhasználja a maga vagy az uralkodója javára. „Az én érdekemet legjobban én ismerem és szolgálom”: ez a felismerés alapja mindenféle önkormányzatnak. A bírói hatalom az uralom legélesebb formája. „Nem akarom, hogy bárkit is kivégezzenek, vagy becsukjanak a társaim közül, ha a tette csak a hivatalnokokat, az államhatalom képviselőit háborítja fel, ha csak ők tartják bűnösnek.” Ez az esküdszék egyik vezérlő princípiuma. A társadalom erkölcsi felháborodásának és a büntetésnek mély összefüggése, a büntetés hatalmi jellege jut kifejezésre abban, hogy a nép részt kér a büntetőbíráskodásban. A jogászi kaszt felfogása igen sokban más, mint a bírácoknak alávetett osztályoké. Ezt az ellentétet akarja kiküszöbölni a laikus elem bíráskodásra való törekvése, amely a legnagyobb ugyan a büntetőjog terén, ahol a legfontosabb érdekek forognak kockán, de megtalálható azért a kereskedelmi élet, a munkaviszony, a munkásbiztosítás terén is. „A leghatározottabban kell tehát tiltakoznunk az ellen, hogy a polgárok míveletlen többsége beavattassék a büntető törvénykönyv misztériumaiba” írja Baumgarten.* A polgárok míveletlen többsége a leghatározottabban tiltakozik ez ellen a felfogás ellen. S ha uralomra jut az államban, érvényt is szerez majd az álláspontjának. Nem véletlen, hogy az esküdszéknek legelkeseredettebb ellenségei rendszerint nem barátai a modern parlamentarizmus és demokrácia gondolatának sem. Nem véletlen, hogy a népbíráskodás mindenütt megszűnik, ahol az abszolútizmus uralomra jut s csaknem mindenütt uralomra jut, ahol az abszolútizmus megszűnik.

Az esküdszék elleni majd minden régi ellenvetés felmerül az egyéni és kollektív lélektan műszavaiba burkolva a kriminológiai irodalomban.

Az esküdtben — írják — nincs meg a mesterséges tanultság, kiképzés által erősödő figyelem oly fokban, mint a bírácnál. Valószínű, De nagyobb benne az érdeklődés, ami viszont a bírónál kis mértékben van meg. Az erősebb érdeklődés pótolja a mesterséges figyelemhiányát.

A tömeglélektan eredményeire hivatkozva állítják, hogy az esküdték szervezetlen tömegének igen nagy a szuggesztibilitása. Egy-két energikusabb esküdt vezeti a többit. Így van ez minden

* L. id. m. 173 o.

testületnél. Staud kúriai bíró leírása szerint ezen a téren a szakbírói kollégiumok sem kivételek.* S hogy az esküdszék szuggesztibilitásának megvan a maga határa, erre legjobb bizonyosság, hogy az esküdszékek többet mentenek fel, mint a szakbírók. Nem azért, mint ha a védő rendszerint jobban tudna szuggerálni, mint az ügyész. Hanem, mert a bűncselekmények megítélésénél más szempontok jutnak érvényre az esküdteknél, mint a szakbíróknál. S *Le Bon*, a tömeglélektan jelenségeinek egyik első szisztematikusa az esküdszék minden hibájának ösmerete mellett éppen emiatt a különbség miatt az esküdszékről azt mondja, hogy ez az egyedüli védelem egy ellenőrzés nélkül működő kaszt gyakori tévedéseivel szemben.**

Az esküdszéket a modern kriminálpolitika szempontjából támadóknak kettőről nem szabad elfeledkezniük. Az egyik: a modern kriminálpolitika egyik alapelve: a döntő a tettes pszichológiája s nem a tett rubrikázása. Az esküdteket a tettes lelke jobban érdekli, mint a szakbírákat. A modern kriminálpolitika gondolatai is inkább valósultak meg a jury hazájában: Angliában és Amerikában, mint az esküdszékellenes támadások főfészkében, Németországban. A másik: a bírói hatalom minden fokozása az állampolgár befolyásával szemben, a személyes szabadság büntetőjogi garanciáinak minden korlátozása oly országokban, ahol nincs fejlett demokrácia s erős demokratikus ellenőrzés, egyértelmű az abszolutizmus támogatásával. A modern kriminálpolitikának s a demokráciának a viszonya: igen nagy probléma. Dehogy a modern kriminálpolitika elveinek kítűzői nem Oroszországra s Magyarországra gondoltak, az bizonyos. Oroszországban ezt jól tudják. A jogászok többsége kongresszusain mindig a leghevesebben tiltakozik a polgári szabadság büntetőjogi garanciáinak elvonása ellen. Magyarországon nem igen tudják, hogy itt Voltaire és Beccaria korszerűbbek és modernebbek, mint Lombroso vagy Garofalo. A magyar abszolutizmus a büntetőjog terén eléggé tanulékony. A munkanélküli munkások s az esküdszék ellen az új irányok jelszavaival vonul fel. Ha így haladunk, nemsokára elérjük, hogy kriminológiai citátumok talapatára felállítják a derest.

II. A javaslat kritikája

A javaslat indokolásában küzd az esküdszékellenes álláspont ez esküdszékkellettivel. Már-már azt hisszük, az esküdszéknek pusztulnia kell. Az utolsó percben az esküdszék kegyelmet kap. Sok köszönet nincs benne.

Zwei Seelen wohnen in seiner Brust, aber kein einheitliches Denken in seinem Hirn, mondja Wach, az esküdszék szatirikus bírálója erről az intézményről. A javaslatra ez a mondás csak részben alkalmazható. A kettős lélek megvan benne, de a gondolkodása egységes. Minden intézkedése egy cél felé irányul: fenntartani az esküdszék formáját az esküdszék lényege nélkül. Az ideálja: a bíróság

* *Jogtudományi Közlöny* 1910, 443 o.

** *Le Bon: Psychologie des foules.*

által kormányozható esküdt. S ezt az ideált úgy éri el, hogy az esküdtek jogkörét felosztja a büntetőtörvényszék és a Kúria között. Az esküdszék hatalmából kevesebb marad meg, mint az angol főrendiház hatalmából a vetobill után.

Bizonyos kérdésekben az esküdtek szerény véleményt sem nyilváníthatnak.

Így a vádlott elmebetegségének vagy rendellenes elmeállapotának a kérdését a bíróság az esküdtek meghallgatása nélkül dönti el az ítéletben. Egészen logikusan jár el a javaslat akkor, mikor a bűnösség iránt kérdést sem intéztet az esküdtekhez. Hisz a bűnösség kérdésében végső fokon úgysis a bíróság ítél.

Az indokolás szerint az elmebetegség vagy rendellenes elmeállapot megállapításához szakértelem kell. Ez nincs meg az esküdtben. De megvan a bíróban? A bírónak nagy gyakorlata van ilyen kérdésekben, mondja az indokolás. A tudatlanságban való gyakorlat az embert azonban nem teszi tudósabbá. Az igazságügyminiszter úr a képviselőházban utalt a bírák részére felállított pszichiátriai kurzusokra. Tekintsünk el attól, hogy a látogatásuk nem kötelező, s a hallgatókat nem vizsgáztatják. A fontos itt az: a pszichiátriát nem lehet olyan gyorsan megtanulni, mint pl. törvényeket hozni. Vagy jogtalanul vizsgálja felül az elmeorvos szakértő véleményét a bíró, vagy jogosan. Ha jogtalanul, akkor minden szakértői véleményt ki kellene vonni a bíró jogköréből. Ha jogosan, akkor az esküdtnak is ugyanolyan jogcíme van az ilyen felülvizsgálathoz, mint a bírónak.

Igaz, hogy előfordultak esetek, mikor az esküdtek a pszichiáter véleményét nem vették figyelembe. Így pl. Németországban a Tessnowperben, amikor egy borzalmas gyilkosság elkövetőjét elítélték, bárha a szakértők szerint tettét epilepsziás kódós lelki állapotban követte el. Az ilyen eseteknek azonban megvan a magyarázata, ha nem is mentsége. Büntetett elmebetegek és rendellenes elmeállapotúak külön letartóztatási intézetekben való elhelyezését a bíróság nem rendelheti el. A felmentett „rendellenes elmeállapotút” kénytelen szabadon bocsátani. Az esküdtek, akik elsősorban a társadalom védelmét nézik, ilyen esetekben nem egyszer elítélnek. Az esküdszéki ítékezés fogytékossága gyakran törvényhozási hibára utal.

Sok esetben a szakértői vélemény nem respektálásának oka a szakértői véleményben van. Az esküdtekkel csak olyan nyelven lehet beszélni, amelyet megértenek. A legtöbb szakértő a véleményét annyira megtömi idegen műszavakkal, a legtöbb szakértő nyelve annyira rokon a legrosszabb hivatalos nyelvvel, hogy a véleménye egyszerűen érthetetlen. A bíró sem érti, de elfogadja, mert méltányolja a szakértőben a hivatalos fórumot s mert a szakértői véleménytől való eltérést meg kellene indokolnia. Az esküdtet ilyen szempontok nem vezetik. Beszéljenek a szakértő urak világosan és népszerűen, akkor a véleményüket az esküdtek is figyelembe fogják venni. Dr. Schächter Miksa szerint* az esküdtbírák közönyén a szakértő ambíciója eltompul

* A Wlassics-ünnep alkalmából kiadott „Büntetőjogi dolgozatok” 26. és köv. old.

s úgyszólván kivesz. Előfordul azért, hogy a szakértő az esküdszéki ügyben a lőtt sebet szúrt sebnek nézi! Dr. Schächter úr az esküdtbíróságokban „tudatlanság által enyhített igazságtalanságot lát”. Ha ez így is volna, sokkal szigorúbb elbírálás alá esik az „eltompult szakértő rossz véleménye, a szaktudás által súlyosbított felületesség.

Az elmeorvosi véleményhez hasonló kiváltságos helyzete van a közokiratnak. Előfordul, hogy valamely súlyosabb büntetési nem vagy tétel alkalmazását maga után vonó okot közokirat bizonyít. A bíróság ekkor a közokirat alapján ítél s a közokirattal bizonyított okra nézve nem kell az esküdteket megkérdezni. A hatóság szentsége, a közokirat fensége előtt meg kell hajolnia az esküdteknek. Ez alapon egy csendőri jegyzőkönyvre támaszkodva életfogytiglan tartó fegyházzal vagy halálbüntetéssel is sújthatja a törvényszék a vádlottat, anélkül, hogy a csendőri jegyzőkönyvvel bizonyított körülményre nézve meg kellene kérdeznie az esküdteket.

Esküdszéket azonban mégsem lehet szervezni úgy, hogy az esküdteknek semmibe se legyen beleszólásuk. Ott, ahol a javaslat szerint is meg kell kérdezni az esküdteket, a javaslat elsősorban arra keres garanciát, hogy az esküdtek verdiktje megfelelő, helyes legyen, ne kelljen a bíróságnak a verdiktet később nyíltan félretenni az útból. Helyes verdikt alatt az igazságügyi bürokrácia nyelvén oly verdikt értendő, amely egyezik azzal az ítélettel, amelyet bírák hoznának, ha az esküdtek helyett ők ítélnének. Az ily értelemben vett „helyes” ítélezésre garancia: az esküdtek tanácskozását a főtárgyalási elnök vezeti. Az indokolás szerint az eddigi rendszer mellett nincs hivatott vezető, aki az esküdteket tárgyilagosan eligazítaná, „egyes, az átlagnál nagyobb készséggel rendelkező esküdtek ellenben szeretlen befolyáshoz jutnak, amelyet módjukban áll minden ellenőrzés nélkül rosszhiszeműen is kihasználni.” A főtárgyalási elnök „passzív jelenlétével megátolja” majd „illegitim befolyások érvényesülését”.

Az esküdszéki intézmény célja: ne igazságügyi hivatalnokok, hanem polgárok bíraskodjanak. A javaslat célja: ne polgárok, hanem igazságügyi hivatalnokok bíraskodjanak s hamar polgárokat is megkérdeznek, azok olyan választ adjanak, mintha igazságügyi hivatalnokok volnának. Ezért „illegitim befolyás” az esküdt befolyása s ezért „tárgyilagos eligazítás” a főtárgyalási elnök beavatkozása. Azé a főtárgyalási elnöké, aki ami büntetőperünkben a nyomozó hatóságok és a vizsgálóbíró egyenes utódja, aki az akták szellemét képviseli a tárgyaláson s aki az egész tárgyalást úgy iparkodik vezetni, hogy az ő véleménye jusson diadalra.

A legutóbbi német bűnvádi perrendtartási javaslat indokolása szerint az esküdszéki intézmény végeredményben azon a gondolaton nyugszik, hogy az esküdtek a bűnösség kérdését minden bírói ellenőrzés és behatás nélkül döntsék el. A jövő magyar esküdszéke az ügyek nagy többségében nem lesz a szabadon tanácskozó esküdtek bírósága. A javaslat, amelyik annyira hangsúlyozza az esküdtek szuggesztibilitását, ezt a szuggesztibilitást a maga céljaira szeretné felhasználni. A főtárgyalási elnök a hipnotizőr, az esküdszék a médium, ez a javaslat munkamegosztása.

Ennek az ötletnek a támogatására a javaslat hivatkozik külföldi példákra. El kell azonban ismernünk, hogy a gondolat abban a formában, amelyben a javaslat megvalósítja, eredeti, sehohsem található fel.

Olaszországban igaz, hogy jelen van az esküdtek tanácskozásán az elnök, de jelen van a védő is, aki semmiségi panaszt jelenthet be, ha az elnök fejtegetéseiben tévedett. Genfben jelen van az elnök a tanácskozásnál, de viszont döntő szavazattal jelen van valamennyi esküdt a büntetés kiszabásánál. Ott nem két leszavazható díszesküdt képviseli az esküdteket a büntetés kiszabásánál, hanem a büntetés nagysága, mérve valójában az esküdtek szavazatán fordul meg.

Szután: az esküdszék alkotmányjogi és igazságszolgáltatási garancia. Ott, ahol ilyen garanciák nagy számban vannak, egészen másképp lehet elbírálni ennek a biztosítéknak a korlátozását, mint ott, ahol igen szűk marokkal mérték a szabadságjogokat. Svájc kantonjaiban, ahol nemcsak általános a választójog, hanem közvetlenül is részt vesz a törvényhozásban a nép, Olaszországban, ahol eltekintve a szabadságjogok demokratikus szabályozásától, a büntető per a védelmet minden vádlott számára kötelezővé teszi, ahol a „védelem kedvezésének” elvét hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben viszi keresztül a törvényhozás, mint nálunk, Svájcban és Olaszországban, ahol a polgárok sokkal függetlenebbek és önérzetesebbek, mint hazánkban, mást jelent az esküdtek ellenőrzése, mint Magyarországon.

A felzúduló közvéleménynek egy koncessziót tett a javaslat parlamenti tárgyalásánál az igazságügyminiszter úr. Sajtóperben az esküdtek főtárgyalási elnök nélkül tanácskozhatnak. Itt szabad a tér az „illegitim befolyások” számára. Itt kénytelen a bíróság a nem tetsző verdikket nyíltan, a törvényadta „legitim” módon hatálytalanítani.

Mert legitim módon a bíróság hatálytalaníthat minden neki nem tetsző verdiket. Ha meg van győződve, hogy az esküdtek tévedésből hoztak oly határozatot, amelynek alapján a vádlottat fel kellene menteni, akkor az ügyet később tárgyaló esküdtbíróóság elé utasíthatja. Ha nem bízik meg a maga esküdtjeiben, kérheti a Kúriától más bíróság kiküldését. Budapest helyett pl. a végek valamelyik egészen megbízható esküdtbíróóságát.

S ha csütörtököt mond még ez az egészen megbízhatónak vélt esküdtbíróóság is, az ügyész semmiségi panasszal fordulhat a Kúriához. Eddig a felmentő verdikten alapuló ítéletet a Kúria nem változtathatta meg. Csak akkor avatkozhatott be az esküdszék verdiktjébe, ha úgy találta, hogy az esküdtek a megállapított tényekből helytelen jogi következtetést vontak le. A felmentő verdiktből azonban semmiféle tény nem tűnik ki. Az sem pl., hogy a vádlott írta az inkriminált cikket. Ezen segít a javaslat. Szerinte kétféle kérdést kell az esküdtekhez intézni. Az egyik a ténykérdés: elkövette-e a vádlott azt a tettet, amellyel vádolják? A másik a jogi kérdés: megállapítja-e ez a tett azt a bűncselekményt, amellyel vádolják? Ily körülmények között, ha az esküdtek megállapították, hogy a cikket a vádlott írta és felmentették, mert a cikkben nem találtak izgatást, a Kúria az ítéletet megsemmisítheti, ha úgy találja, hogy a cikk tartalma alkalmas

a gyűlöletkeltésre. Az pedig, hogy valami a gyűlöletkeltésre alkalmas-e, jogkérdés, nem pedig ténykérdés.

A javaslat legfontosabb pontja s — ezt az igazságügyminiszter a képviselőházban hangsúlyozta is, — a kérdéseknek ez a kettéválasztása és a Kúriának ehhez kapcsolódó felülvizsgálati joga. Ezzel voltaképpen a Kúria lép az esküdtek helyébe. Az esküdszék feleslegesen hosszadalmas és formaságokkal terhes út, amely a Kúria ítékezéséhez vezet. Mert az a körülmény, hogy a Kúria dönti el a jogkérdést, végső elemzésben azt jelenti, hogy a Kúria dönt el mindent, amit akar. Ténykérdés és jogkérdés közt használható határvonalat húzni lehetetlen. Ilyen használható határvonal hiányában végső esetben az, hogy valami tény-e, vagy jog-e attól függ, hogy a Kúria a kérdéshez hozzá akar-e nyúlni, avagy nem. Szándék, gondatlanság, haszon, fenyegetés, erőszak, ittasság stb. egyszer tény, másszor jogkérdések.

Ennek a megkülönböztetésnek az értékére némiképp fényt vet az eredete is. Montesquieu hirdeti először, hogy az esküdtek szerepe a tények eldöntése. Montesquieu hitének oka az angol jog félreismerése. Az angol jogban ilyen megkülönböztetés sohasem volt. Ott, ahol az angol jog félreértése következtében ezt a megkülönböztetést behozták, rövid idő alatt kitűnt, hogy az esküdtek jogköre teljesen ki van szolgáltatva a bírói önkénynek. Ezért bukott meg ez a rendszer mindenütt s ezért vette fel ezt az európai kodifikációból kidobott elvet a magyar javaslat.

Nézzük meg közelebbről ezt a problémát. A büntetőtörvény megállapít bizonyos elvont tényállásokat. Ha ezek a való életben bekövetkeznek, akkor lecsap a büntetés joghatása. Az a kérdés azonban, történt-e valami olyan, ami miatt a bűnvádi eljárás megindult, nem választható el attól a kérdéstől, valójában mi történt. A jogban csak olyan dolgokra vagyunk kíváncsiak, amelyeknek jogi következményei vannak. Ha a dolgokhoz a jogi érdeklődés lámpájával közeledünk, minden tényre ráesik a jog fénye. A jog megvilágításában csak jogi tények vannak. Ha valaki elzárt helyről lop és a kerítést betöri, a lopásnak súlyosabb, minősített esetét követi el. A betörés jogi tény. Mi a betörés, jogkérdés. A Kúria szerint nem betörés, ha a kerítés kihúzásához nem kellett nagyobb erőfeszítés. De azt mondhatná valaki, mi a nagyobb erőfeszítés, ez már csak ténykérdés. A Kúria felelete: jogi következményei vannak, tehát a megállapítása jogkérdés.*

Azonban a Kúria nemcsak oly módon vonhat minden kérdést a maga hatáskörébe, hogy ellátja a jogkérdés bélyegével, hanem úgyis, hogy kijelenti: ebben az esetben a ténymegállapítás logikai funkció, következtetés eredménye. Baumgarten Izidor szerint** „tény alatt csak a primär, vagy a száraz tények értendők, amelyeknek a

* L. ifj. dr. Dombóváry Géza: *A tény és jogkérdés a bűnvádi gyakorlatban* 62. o. Ez a tanulmány beható adatgyűjtés útján mutatja ki e megkülönböztetés meddőségét.

** *Tény és jogkérdés a Wlassics-féle Büntetőjogi dolgozatok* 19. o.

megállapítása nem logikai funkció, hanem a bizonyítékok értékelése a bíró részéről”. A ténybeli következtetés helyességét is „felülvizsgálhatja a felső bíró”. Körülbelül most ez a Kúriának az álláspontja. Mindenki előtt, aki a logika fogalmait szempontjából nézi ezt a problémamegoldást, egészen érthetetlennek fog feltűnni. A bizonyítékok értékelése nem logikai funkció alapján történik? Valamely tanú megbízhatóságára, vagy megbízhatatlanságára nem következtetés útján jutok? A legegyszerűbb, a legszárazabb ténymegállapításhoz is következtetések fűződnek. A következtetések segítségével tudom csak eldönteni, hogy valamit éber állapotban, vagy álmomban láttam-e? Ezeknek a mesterkéltnél, *ad usum delphini*, a felsőbíróság használatára készült joglogikai megkülönböztetéseknek a célja csak egy, a felső bíróság hatáskörébe vonni mindent, amit az szükségesnek lát.

Az esküdszék jogkörében marad tehát minden olyan tény megállapítása, amelyhez logikai funkció nem szükséges. A javaslat előtt azonban még ez a jogkör is túlságosan szélesnek látszott. Ezért a tárgyaláson felolvasott iratok nagy részére, a szakértői véleményekre kijelenti, hogy ezeket a Kúria az esküdtbíróság ténymegállapítása mellett figyelembe veheti. Valójában ez azt jelenti, hogy bármely szakértő véleménye, vagy a rendőrségnek a tárgyaláson felolvasott jegyzőkönyve elegendő ahhoz, hogy a Kúria még az esküdtek érzelmi benyomásait se respektálja. Vagyis a szóbeliségnek és a közvetlenségnek az a kis szigete, amit eddig az esküdszéki tárgyalás képviselt, teljesen felolvadt a Kúria aktákon alapuló ítélkezésének a tengerében.

S bárha ebben a helyzetben a bíróság kérdéseire s az esküdtek feleleteire valami nagy szükség nincs, mégis nyilvánvaló, hogy a kérdéseknek ténykérdésre és jogkérdésre történt mesterkéltnél szétválasztása a kérdéseket még nehezkesebbé és értelmetlenebbé fogja tenni, mint aminők voltak eddig. Ez az új kérdésfeltevési mód hasonlítani fog a regebeli szfinksz kérdésfeltevési rendszeréhez. A meredekbe azonban nem az esküdtek, hanem az úgynevezett anyagi igazság fog esni. S valójában erre az egészen lehetetlen rendszerre szükség sem volt. Sokkal egyszerűbb lett volna, ha a törvény kimondja, hogy az esküdtbíróság ítéletei ellen korlátlan felebbezéssel lehet élni a Kúriához. A Kúria pedig minden ítéletet az akták alapján megváltoztathat.

Csakhogy ez őszinte s azért kellemetlen eljárás lett volna. A ténykérdésben ítélkező esküdszék gondolata jobban tetszett az igazságügyi kormányznak. Azt hitte, hogy ezzel az átlátszó és naiv jogi formával fenntarthatja az esküdszék megőrzésének a látszatát. Nem látta talán, hogy az ilyen rendszer ma is hasonló gondolatokat fog kiváltani, mint a XIX. század elején, amidőn Feuerbach csak a ténykérdésben döntő esküdszékre azt mondta, hogy ez olyan játék, amely csak abban különbözik a többi játéktól, hogy túlságosan komoly ahhoz, hogy nevetni lehessen rajta. A mi javaslatunkról ezt így egészen nem lehet állítani. Mert bármily komoly dolog legyen is az esküdtbíráskodás megszüntetése, ez a denaturált, formáiban az eddiginél is nehezkesebb és ünnepélyesebb, de lényegében a legutolsó bagatelbírósnál is erőtlenebb esküdszék szükségszerűen kiváltja a komikum hatását.

A javaslat szabályozta esküdtbíróág erőtlenségének és a Kúria mindenhatóságának egyik legszembetűnőbb bizonyítéka, hogy az esküdtbíróág ítéletének megsemmisítését a javaslat még forraságokhoz sem köti. Ha a Kúria megunja a tény és jog közötti viszony feszegetését, ha határozatának indokolásához nem akar fáradságos módon jogi alapot keresni, akkor egyszerűen megsemmisítheti az esküdtek ítéletét azért, mert úgy találja, hogy az esküdtek az ügy lényegében tévedtek. A Kúria valósággal esküdtbíróág módjára dönt az esküdtek verdiktje fölött. S még pedig nemcsak a vádlott javára jogosult ilyen intézkedést tenni. Megteheti ezt felmentő verdikttel szemben a vádlott terhére is. Ha a vádlott javára az esküdtek határozatával szemben még a bíróság védelmét is biztosítja a törvény, úgy az ilyen intézkedés ellen alapos okkal nem lehet kifogást tenni. Maga az esküdtszéki intézmény a személyes szabadság egyik garanciája. A bürokratákkal szemben védi a jogi üldözés alatt lévő polgárt. Ha ezt a garanciát még más biztosítékokkal egészítik ki, úgy csak növelik azoknak a gátaknak a számát, amelyek igazságügyi tévedéseket, ártatlanok elítélését lehetetlenné teszik. Ezért az az új angol törvény, amelyik megengedi a vádlott javára az elítélő esküdtbírói ítélettel szemben a felebbezést s amelyre oly tévesen hivatkozik a mi javaslatunk indokolása, csak egy újabb biztosítékkal szaporítja az angol polgár személyi szabadságát körülvevő biztosítékokat.

Az ily fajt a biztosítékokról, a védelem kedvezésének, a favor defensionis elvének az értékéről igen rossz véleménye van a javaslat szerzőinek. Az igazságügyminiszter úr a képviselőházban kifejtette, hogy a XVIII. század végén a vádlott kedvezményezésének elve jogosult lehetett, ma azonban, amikor a hivatászerű büntettek osztaílyainak nagy csoportjai fejlődtek ki, ma a vádlott kedvezményezésének előtérbe állítása nem indokolt. A jogosulatlan felmentő verdiktekkel szemben meg kell védeni a társadalmat.

Bárha vannak esküdtbíróági területek, ahol kevesebb felmentő-ítéletet hoznak, mint a törvényszékek átlagában, nagyban és egészben mégis azt kell mondanunk, hogy esküdtszékek többet mentenek fel, mint a törvényszékek. Hogy csak egy-két példát említsek, Ausztriában 1894-ben 16%-át mentik fel a vádlottaknak a törvényszéken, 28%-át az esküdtszéken. Németországban az 1881—1886 évekre átlagban 100 törvényszéki ügyre 13, 100 esküdtzéki ügyre 26 felmentő-ítélet esik.

Az a körülmény, hogy valakit milyen bíróság előtt vannak felelősségre, melyik országrészen ítékeznek felette, kétségtelenül mássá teszi a felmentés és elítélés, vagy a büntetés enyhességének vagy szigorúságának esélyeit. Ha valaki a szegedi tábla területén kerül a bíróság elé, sokkal nagyobb valószínűséggel enyhébben fogják elítélni, mint a debreceni tábla területén. A rendkívüli enyhítés jogát a szegedi tábla területén az esetek 56%-ában, a debreceni tábla területén az esetek 67%-ában alkalmazzák. A véderő büntetőjogi védelmére vonatkozó rendelkezések alapján elítéltek 93%-át Münchenben fogházzal sújtják, míg Berlinben túlnyomó részét pénzbüntetéssel. De míg a különböző szakbíróágoknál régi ítélkezési tradíciók

szabják meg a felmentés esélyét és a büntetés nagyságát,* addig a törvényszék és az esküdtbíróság ítélkezése közötti különbség sokkal mélyrehatóbb okoknak az eredménye.

Kétségtelenül közrehat az esküdtbíróági felmentések nagyobb számánál az esküdtek fokozottabb óvatossága, a *justizmord*-tól való nagyobb félelme. Minden elítélés a bűnösség valószínűségének kisebb-nagyobb fokán alapszik. A büntetőbíró legelső feladatának a bűnös üldözését érzi, az esküdt a bűnös üldözésén kívül az ártatlan védelmét is. Nagyobb valószínűségi fokot kíván meg az elítélő verdikthez, mint a szakbíró a marasztaló ítélethez.

Egy másik ok: az esküdteknek nincs befolyásuk a kiszabandó ítélet nagyságára. Amikor bűnösnek mondanak ki valakit, számolnak azzal az eshetőséggel; minő nagy lesz a büntetése. Enyhe bünnél nincs kizárva a bíróság szigorú ítélete s az esküdt olyankor, amikor szigorú ítéletet vár, bárha ő igen enyhét szabna ki, inkább felment, semhogy a bíróságnak kiszolgáltassa a vádlottat. Degré Miklós törvényszéki elnök írja, hogy egy 24 éves fiatalember volt törvényszéke előtt szándékos emberölés büntetével vádolva. Szerette azt a lányt, akit agyonlőtt. A szülők eleinte jószemmel nézték a platói viszonyt, később a fiút eltiltották házuktól. A fiú elhatározta, hogy a lányt megöli s azután megöli magát. Elhatározását közölte a leánynyal, aki a közös halált nem ellenezte. Érzékenyen elbűcsűztak, a fiú először a lány ellen több lövést intézett, majd magára lőtt. A lány meghalt, a fiú súlyosan megsebesült, de felgyógyult. A védő öntudatlan állapot címén felmentést kér és az esküdtek felmentették. Előző napokban ugyanaz a bírói tanács ugyanazon esküdtek előtt több súlyos büntetést szabott ki, szándékos emberölés büntette miatt 12 évi, erős felindulásban elkövetett emberölés vétsége miatt 6 évi fegyházbüntetést. Az esküdtek féltek, hogy ismét súlyos büntetést szabnak ki, különösen azért, mert az ügyész hangozta, hogy a vádlott cselekménye a gyilkossággal határos. Ausztriában az újságok közlése szerint egy hasonló ügyben az esküdtek elítélő verdiktje után halálbüntetést szabott ki a bíróság.

Az esküdteknek az ilyen felmentései jelentős előrevivői a büntetőtörvényhozás fejlődésének. Nemcsak a tortúrát küszöböli ki az esküdtszék Angliában, hanem mindenütt jelentékenyen közrehat a kegyetlen büntetési tételek enyhítésére, az enyhítő körülmények behozatalára. A törvényhozás inkább enyhébb büntetést szab ki, mintsem a bűnös a kegyetlen büntetéstől féltő esküdtek felmentő verdiktje következtében teljesen szabaduljon. A törvényesség fanatikusait felbőszítik az ilyen felmentések. A bíró ideálja Ihering szerint a szigorú engedelmesség a törvénnyel szemben. Ugyanolyan mértékkel mérni a gazt és a tiszteletreméltót, a becstelent és a becsületest, a gazdag uzsorást és a szegény özvegyet. Az esküdt ez ellen vét.** A törvényesség fanatikusai felejtik, hogy jogrendszerük nem igen készülnek

* L. Dr. Otto Wörner: *Die Frage der Gleichmässigkeit der Strafzumessung in Deutschem Reich.*

** *Der Zweck im Recht* IV. kiadás. I. 321. o.

cirkalommal, mint egynémely amerikai város. A római jog a szigorú jog mellett ismerte a méltányos jogot, a mai jog a törvény elveinek pontos megvalósulása mellett a kegyelmet. Miért kegyelmezhetne csak az uralkodó? És miért nem az állampolgárokból választott bírák? Hisz voltak régi jogok, amelyek a bírácnak biztosították a kegyelmet és Amerika egynémely államaiban törvényes formák között ragadta ezt a jogot magához az esküdszék.* Ha vannak szakbíróóságok, amelyek szigorítják a törvényt, nem szabad nagyon elítélnünk az olyan laikus bíróságokat, amelyek enyhítenek a törvényen. A Kúria anélkül, hogy törvény írta volna elő, megkövetelte jó ideig, hogy a semmisségi panaszban megjelöltessék a törvényszakaszt, pontját, alpontját, tételét, sőt a jogorvoslat alapjául szolgáló tények is. A törvényes sérelmek nagy csoportja törvénytelen formalitások miatt jó ideig orvosolatlanul maradt. A törvény szigorított magyarázatával az ártatlanul elítéltek kártérítését a Kúria ahhoz a feltételhez köti, hogy az ártatlanul elítélt ne csak azt bizonyítsa be, hogy ő nem követte el a bűncselekményt, hanem azt is, hogy azt más követte el. Igen sok ilyen példa sorolható még fel, amelyek miatt nem követelték a törvényt szigorító szakbíróóságok eltörlését, vagy megrendszabályozását.

De az esküdtek erősebben a felmentésre hajló ítélkezésének még egy oka van. Az ítéletek szigorúsága, a büntető üldözés erejének mértéke összefüggésben van a kriminalitás veszélyességi fokával. Korunk gazdasági fejlődésével a kriminalitás általában enyhébb formát ölt. A közlekedés, a városrendezés erős fellendülése kétségtelen összefüggésben van a közbiztonság emelkedésével és a kriminalitás legsúlyosabb alakjainak megszelídülésével. Ennek megfelelően enyhül az ítélkezés. A szakbírák ítélkezése is. Németországban 1882-ben 100 elítélt közül fegyházra ítélnék 4-et, 1907-ben már csak 1-et. 1882-ben Németországban pénzbüntetésre 25-öt ítélnék 100 elítélt közül, 1907-ben már 48-at. És a büntetett szemben való védekezés kegyetlen szigorúsága az esküdszékénél enyhül leginkább, az ártatlan erősebb védelme az esküdszéken jut kifejezésre legjobban, nemcsak mert a társadalom érzékenysége a kriminalitással szemben itt közvetlenebbül nyilvánul meg, mint a bíróságoknál, hanem mert az esküdszékék a bűncselekményeknek legsúlyosabb és a leginkább enyhülő és ritkuló esetei felett ítélkeznek. 1882-ben Magyarországon 100.000 lélekre 6 élet elleni bűncselekmény esett, 1908-ban ugyanannyi. 1882-ben 160 testi sértés, 1908-ban csak 154, ellenben 151 a becsületsértések száma 1882-ben és ezzel szemben 1908-ban 225. Az emelkedő becsületsértések, az emelkedő hatóság elleni erőszakoskodások, ezek azok a bűncselekmények, amelyekre való hivatkozással követeli az igazságügyminiszter úr az esküdtbíróóságok megrendszabályozását. A hiba ebben az okoskodásban ott van, hogy épp ezek a bűncselekmények nem kerülnek az esküdtbíróóságok elé. Az esküdtbíróóságok, eltekintve a kisszámú politikai és sajtódeliktumoktól, elsősorban a legsúlyosabb kriminalitás bíróságai. S míg a hivatásszerű büntetettek az esküdtek elé nem kerülő vagyoni

* Adolf Hartmann: Die Strafrechtspflege in Amerika.

deliktumokat szokták elkövetni, addig a kegyelmi jogot az esküdtek legelső-sorban indulatból vétkező alkalmi büntetésekkel szemben gyakorolják.

Ha okokat és következményeket akarnék felcserélni, s ha a magyar hivatalos kriminológia logikáját követném, akkor mondhatnám, hogy a szakbíróóságok az előidézői a bűncselekmények emelkedésének, mert kétségtelen, hogy elsősorban szakbíróóságok alá tartozó bűncselekmények körében következett be az emelkedés. És ott, ahol a zsűri a legrégebb és legmeghonosodottabb, Angliában és Franciaországban a kriminalitás sokkal enyhébb jellegű, mint az esküdt-szék ellenségeinek hazájában, Németországban.

És a védelem kedvezésének elve a kriminalitás valóságos enyhülése mellett távolról sem veszedelmes elv. Ma egészen kétségtelen, hogy a kriminalitás jóval enyhébb, mint aminő volt a XVIII. század ama évtizedeiben, amikor a védelem kedvezésének elve megszületett. S ha jól szemügyre vesszük: ez az elv távolról sem jelenti a védelem valami különös kedvezményét. Pár morzsát juttat a védelemnek akkor, amikor a büntetőper még ma is csaknem kizárólag, a főtárgyalás rövid pár órájától eltekintve a nyomozó hatóságok és a vizsgálóbíró kezében van. Titkos írásbeli eljárás a bűnper óriási része, a bűnper dereka, amelyben a vádlott alig juthat szóhoz. Míg a vád bizonyítékait egy hatalmas hatósági apparátus szerzi be, addig a vádlott gyakran nyomós ok nélkül előzetes letartóztatásban vagy vizsgálati fogságban ül. A hivatalos statisztika szerint 1910-ben 8338 törvényszéki esetben volt vizsgálati fogság. 1569 esetben ítélet nélkül végződött az eljárás. Vegyük most ezekhez azokat az előzetesen letartóztatottakat és vizsgálati foglyokat, akikkel szemben felmentő ítéletet hoztak s akkor látjuk, hogy a vizsgálati foglyoknak igen jelentős része a vád kedvezése elvének alapján ártatlanul fogságban ül. Ilyen körülmények között olyan vérlázító igazságtalanság-e az, amikor az államhatalom túlnyomó erejével és a sokszor alaptalan gyanúval szemben védekező vádlott helyzetét törvény védi némely esetben?

Védi például azzal, hogy esküdtbíróóság elé állítja. Védi azzal, hogyha egy bíróság ártatlannak találta, akkor más bíróság nem találhatja bűnösnek. Az esküdtbíróóság ítéletei ellen megengedett csaknem korlátlan jogorvoslat valójában nemcsak a védelem elvét sérti, hanem magának az esküdtbíróóságnak tulajdonképpeni célját. Mert bármilyen derék és tiszteletreméltó legyen bármely ország felsőbbbíróága, az kétségtelen, hogy nem népbíróóság.

A javaslat voltaképp a schöffé-bíróóság egy formáját teremtette meg, de kisebb jogkörrel, mint aminő a schöffé-bíróóságok jogköre általában. A schöffé-bíróóság a teljes szakbírói felügyelet és vezetés alatt működő szelídített esküdtszék. De ez a szelídített esküdtszék a büntetés kiszabására, a bizonyítás kérdésére teljes befolyást, sőt döntő szavazatot biztosít a laikusoknak és ítéleteivel szemben nem adatott meg a legfelső bíróságnak a szuverén félretevés joga.

Nem mondom, hogy a magyar esküdtszéken és az esküdtszéki eljáráson nem lehetne sokat javítani. De semmiképp sem abban az irányban, mint amelyben a javaslat teszi.

A magyar esküdtbíróágnak egyik legfőbb hibája, hogy nem igazi népbíróság. Esküdteink kiválasztásának alapelve ugyanaz, mint választópolgáraink kiválasztásának. A censusos alapon kisorsolt esküdtek bíróága osztálybíróóság, még pedig leginkább a kispolgárság felsőbb rétegének az osztálybíróósága. A jómódú polgárok sorsolásából kikerülő esküdtbíróóságot nagy szakadék választja el attól az igazi népbíráskodástól, amelynél a bírakat általános és proporcionális választójog mellett választják.

A mai esküdszék a szakbírák jogszolgáltatásával szemben relatív haladást jelent. Éppúgy, mint a legkorlátozottabb polgári parlamentarizmus is haladást jelent a bürokrácia uralmával szemben.* De kétségtelen, hogy a széles néprétegek érdekei éppúgy megkövetelik a vagyoni korlát ledöntését a bíraskodásban, mint a választójognál.

S az így átalakított esküdszéknek hatáskört is kell adni. A mai magyar esküdtbíróóság Európa egyik legszűkebb hatáskörű bírósága. A legfőbb hiányossága, hogy épp a politikai bűncselekmények dereka, az izgatások, a hivatalnokok visszaélései, a hatóság elleni erőszakoskodások nem tartoznak az esküdszék alá. A hivatalnokok visszaéléseinek legbiztosabb ellenszere, ha a hivatalnok legfőbb bírója nem hivatalnok s ha a hivatalnok ellen elkövetett bűncselekményt nem hivatalnok bírálja felül. Talán a statisztikánk adatai is megjavulnának és négy esztendő alatt a hatóság elleni erőszak esetei nem emelkednének 64 százalékkal, ha ezeknek a bűncselekményeknek az esküdtbíróóság volna a bírósága. XIV. Lajos ordinance criminelje a főbenjáró bűnügyekben eltiltja a védelem igénybe vételét, de kisebbekben megengedi. Körülbelül ilyen elven alapszik az esküdszék, amely legkevésbé ép a politikai ügyekre terjed ki, azokra az esetekre, ahol kétségtelenül leginkább van szükség az esküdszékre.

Az esküdszéki tárgyalások legfőbb hibája: az esküdtek túlságos passzivitása. Az esküdtek nem dönthetnek a bizonyítás kérdésében, kényszerítő befolyásuk nincs a kérdések feltevésében. Döntő szóval nem szólhatnak a büntetés kiszabásába. Pedig az, aki a bűnösség kérdésében dönt, helyes szabályozás mellett dönthet abban a kérdésben is, hogy minő tanukat hallgassanak ki, minő okiratokat olvassanak fel, minő büntetést szabjanak ki. A társadalom szempontjából sokszor fontosabb a valódiság teljes bizonyítása, mint a burkolt ügyet befejező felmentő ítélet. Alaptalan felmentésekről kevesebbet lehetne panaszkodni akkor, ha az esküdteknek befolyásuk lehetne arra, hogy minő irányban kapjanak kérdéseket és mekkora legyen a kiszabott büntetés. És ez a tárgyalásban való aktív részvétel, az esküdteknek már a tárgyalás kezdetén való testületi megalakulása, elnökválasztása előidézné azt is, hogy az esküdtek sokkal nagyobb figyelemmel és érdeklődéssel kísérik a tárgyalás menetét. Az esküdszéknek egy mai pszichológusa mondta, hogy az esküdtek

* L. Mehring: *Die neue Zeit* XII. I. 417. o. „Mi a mai esküdszékekről sok jót nem mondhatunk, de a hivatalos jogszolgáltatás szerecsenei mellett fehér színt játszanak.”

valóságos izoláló padon ülnek, testileg úgy mint lelkileg. Ezt a káros izolálást megszüntetné egy olyan rendszer, amely teljesen izolálná az esküdteket a verdikt meghozatalánál, de a legteljesebb befolyást biztosítaná részükre a tárgyalás folyamára. Ma a javaslat szerint nincs befolyásuk a tárgyalásra, de nincsenek izolálva a verdikt hozatalakor.

Egy másik fontos követelmény: ahol bürokráták és laikusok érintkeznek, ahol a laikusoknak szerepet adunk állami ügyek intézésében, ezt a befolyást teljesen ellensúlyozza és lerontja, ha a bürokrácia a maga argotját használja a polgárokkal való érintkezésben. Ez a jogászai tolvajnyelv egyik leghatározottabb akadálya a mi esküdtszéki intézményünk egészséges fejlődésének is. Az elnök kitanítása rendszerint olyan jogi előadás, amelyet a jogászok unalommal hallgatnának végig az egyetemen. A bíróság kérdései pedig olyan érthetetlen és nyakatekert nyelven megírt kérdések, amelyekre nagyon gyakran jogászok sem tudnának feleletet adni.

Húsz Ábrahám elleni perben a következő főkérdésre kellett az esküdteknek válaszolni:

„Bűnös-e Húsz Ábrahám vádlott abban, hogy Hantó Vaszily sértettnek a Petrova-visóvölgy közötti állami útvonalon, 1906 december 22-én este 6—7 óra körüli időben, előre megfontolt szándékkal való megölését, mely előre megfontolt szándék Húsz Ábrahámnál, a Petrováról-Visóvölgyre indítandó postajáratot szállított nagyobb összegű pénz eltulajdonítása céljából, a postajáratot kísérő csendőr és postakocsis megölésének már 1906 ősz közepe tájától való tervezésében, annak végrehajtására ifjú Filipcsuk Jónás Luj Jónás, Perl Fischer Luj Slojm, Biláskó Vaszily a Iványi Perl Léb Luj Mendel és Mihálka János (helyesen Vaszily) vádlottak személyében alkotott szövetség szervezésében az elkövetésre alkalmas hely kiválasztásában, az ölesre, valamint a kifosztandó postaláda feltörésére alkalmas eszközök megvásárlásában, a fennevezett vádlottársai mindegyike által kifejtendő tevékenység, azoknak a rablás folytán nyerendő haszonból való részesedésük arányának meghatározása iránt folytatott tanácskozások döntő irányításában, vádlott társaiban — a tervezés első idejében — tapasztalt ingadozás legyőzésében és azoknak a tervbe vett fentebbi bűncselekmények elkövetésére, illetőleg azok szándékos előmozdítására és könnyítésére vonatkozó elhatározásuk megszilárdításában, a rablásból nyerendő pénznek a vádlottársak között leendő felosztására való készségében, a rablásból származó tárgyak, valamint a büntettek nyomainak eltüntetésére alkalmas módok megbeszélésében, vádlott társainál a büntettek felfedeztetése iránt táplált aggályok és kétségek eloszlatásában, a büntettek végrehajtása módjainak huzamosabb időn át való higgadt mérlegelésében és a tervbe vett büntettek, a megállapított terv szerint való végrehajtás után Mihálka János vádlottnak miként való magatartására adott tanácsadásban, vele a rabláson nyert pénzen — rejtkehelyen — éjnek idején történt osztozkodásban, valamint az elrabolt postaszékek és ajánlott levelek eltüntetésében nyilvánult, Mihálka János vádlott által az előre megfontolt szándékkal való öles elkövetését, nyomasztó vagyoni helyzetének előtte ismételtelen való felemlegetésével és ezzel kapcsolatban

a tervbe vett büntettek útján szerzendő nagyszámú pénzzel való kecsegtetésével, ily módon a büntettek elkövetésétől való vonakodása legyőzésével, a tervbe vett ölések elkövetésére alkalmas személyi tulajdonságainak kiemelésével, a felfedeztetés iránt táplált aggályai eloszlatásával, a tervbe vett büntettek gyorsan való kivihetőségének kiszínezésével, szándékosan előmozdította és könnyítette, továbbá Perl Lébet, Perl Fischelt és Filipcsuk Jónást a személyüket, illetőleg vagyonukat érhető veszéllyel való fenyegetéssel úgy ezeket, mint Biláskó Vaszylyt, bennük a pénz utáni vágyakozás felkeltésével és valamennyi vádlottársát a tervbevett büntettek elkövetésére irányuló szövetkezet létrejöttének és az elkövetésre alkalmas egyének vállalkozásának eléjük terjesztésével, a tervbevett bűncselekmények tekintetében tett ellenvetések cáfolgatásával, az elkövetés körül tanúsított késlekedés miatt tett szemrehányásokkal, a késedelem veszélyének hangoztatásával és a kivihetésre való buzdítással, sértett megölésének előmozdítására és könnyítésére szándékosan reábirta, úgyszintén a cselekményből származó haszon biztosítása iránt, valamennyi vádlott társával megelőzőleg egyetértett?

Igen vagy nem?”

Csoda-e ily körülmények között, ha az esküdtek jogi tévedéseket követnek el, ha az esküdtek félreértik a bírák kérdéseit. Az igazságügyminiszter úr gúnyosan emlékszik meg egy esetről, amikor az esküdtek nem látták fennforogni az előre megfontolást, mert szerintük a vádlott megfontolatlanul cselekedett. Egy csomó anekdota kering az esküdtek tudatlanságáról. De egészen más színben tűnik fel a dolog, ha tudjuk, hogy az esküdti tévedéseket a tárgyalásnak minő vezetése, az elnöknek minő kitanítása, a kérdéseknek minő feltevése előzte meg. Az érthetetlen jogász nyelvnek és a laikus bíráskodásnak a találkozásából fakad ez a számos „humoros” esküdszéki verdikt. S az ilyen tévedés, amelyik bírói hibából ered és rendszerint bírói kézzel orvosolható mennyivel ártatlanabb, mint a szakbírák tévedése. Ha az esküdt a jogos védelem határának túllépését látja abban, ha a védő több, mint két órán át beszélt, akkor az ilyen izolált tévedés sokkal kisebb jelentőségű, mint amikor bírák zsarolás miatt ítélik el azokat, akik jogos követelésükért fenyegetőznek, vagy amikor zsarolás címén büntetik meg a sztrájkolókat, amikor büntetik mások bűncselekményeiért azt, aki belesodródott egy csoportba, a mitgefangen-mitgehagen elve alapján, amikor a hatóság elleni erőszak bűncselekményénél fegyverrel léptetik elő a vasvillát, sőt a seprűnyelet is, vagy amikor, amint a világ egyik legjogtudósabb bírósága, a német *Reichsgericht* tette, nem semmisítik meg azt az esküdszéki eljárást, amikor az esküdt a tárgyalás közben aludt, vagy megesketik az aggsági elmebetegségben szenvedő öregasszonyt, mert bárha elméje gyenge, de fél tudja fogni az eskü lényegét. Szakbírák távolról sem tévednek kevesebbet, mint az esküdtek, csak más a tévedésüknek az iránya. Az esküdt inkább a vádlott javára, a szakbíró inkább a vádlott terhére téved.

Az esküdti tévedések száma mindenesetre jelentékenyen megfogyna, ha az elnök egyszerűen és világosan, érthetően és plasztikusan

beszélne velük és ha stilisztikai monstrumok helyett szabatos, rövid, világos kérdéseket intéznének hozzájuk. Degré bíró, az esküdtszéki intézmény egyik alapos ismerője említi, hogy gyakorlatában az esküdtbíróásra nézve határozottan kedvező tapasztalatai vannak. Az eredmény, legalább részben annak köszönhető, hogy bíró kollégái és ő az esküdtszék elé terjesztett kérdésekben világosságra és rövidsége törekedtek.*

Nem is szólok részletesen arról, hogy mennyire paródiája a szóbeliség és közvetlenség elvén nyugvó esküdtszéki eljárásnak, amikor a vádlott nyelvét nem értő esküdtek a tolmács rossz fordításából értesülnek a vádlott vallomásáról és védekezéséről. Deák Ferencz, az esküdtszéki gondolat egyik legelső propagátora Magyarországon nem így képzelte a magyar esküdtszéket és a nemzetiségi irodalom szűk publicitása az oka annak, hogy nem tudunk annyi nyelvkülönbség okozta törvényszéki és esküdtszéki justizmordról, mint amennyiről pl. Belgium története beszél.

Milyen lesz a jövő büntetőbíróága, azt ma nehezen lehetne eldönteni. Kétségtelen, hogy igen nagymértékben fog függni a jövő büntetőjogától. Az abszolutizmus joga mellett a kötött bizonyítási rendszer garancia volt. Ma nyűg. Lehet, hogy a távoli jövő az esküdtszékben nem fog alkotmányjogi és igazságszolgáltatási garanciát látni. De hogy ma az, ez kétségtelen. S a legfőbb érv az esküdtszék mai jelentősége mellett éppen az, hogy milyen idők és milyen emberek törnek ellene. Az általános választójog értékét a széles néptömegek részére legjobban talán az bizonyítja, hogy bizonyos csoportok minő elkeseredéssel ellenzik. Abban a nagy vitában, amely az esküdtszék problémája körül folyik, egy igen jelentékeny és új argumentum lépett az esküdtszék mellett szóló érvek sorába. Ez az argumentum: a mai magyar kormány esküdtbíróági javaslata.

* *Az 1911-es országos jogászyűlés irományai.* I. k. 1 füzet 124.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Székely Aladár: A sajtóreformhoz

A modern technika vívmányainak egész sorozata, nem csupán Guttenberg találmánya működött közre abban, hogy a sajtó, illetőleg a hírlapirodalom a politikai életnek olyan hatalmas tényezőjévé fejlődhessék, aminőnek a XIX. század történetében megismertük. A közlekedési eszközöknek tökéletesülése, a vasút, a posta, a távírda és a telefon, a hírszolgálat nemzetközi szerveződése és minden, ami a sajtótermékek készítését és terjesztését gyorsabbá és olcsóbbá tette, gyarapította ezt a hatalmat, amely nélkül közéletet ma már elképzelni is nehezünkre esik. A sajtó tette lehetővé, hogy a politikai élet eseményeit, amennyiben ezek nem tömegjelenségek, a közvetlen szereplőkön kívül a távolabbról érdekelteknek százezrei csaknem egyidejűleg és a legnagyobb közvetlenséggel átéljék, hogy ezek az események a tömegekkel szemben minél többet veszítsenek a fajt accompli jellegéből, és minél több alkalma nyíljen a tömegeknek, hogy ne csak egyes különös esetekben, pl. választások idején, hanem állandóan és következetesen érezzék befolyásukat az eseményekre, a közvélemény láthatatlan nyomásának alakjában és vagy elég gyakran a közvetlen beavatkozásnak sokkal kézzelfoghatóbb módjain is. Viszont a vezető egyéniségeket tájékoztatja a sajtó a tömegek hangulatáról és gondolkozásáról, úgy hogy a mi történik, az nem a kiválasztottaknak avagy a tömegeknek külön tevékenysége többé, hanem a két tényező egymásra hatásának eredője, benső egybeolvadása.

A sajtó tehát *par excellence* demokratikus intézmény, amelynek hatásai csak a technika lehetőségeiben találnak természetes korlátokat, s amelynek fejlődési tendenciái automatikusan a minél teljesebb demokratizálódásra irányulnak, mert a tömegfogyasztásra való termelés gazdasági elve a sajtónál korlátlanabban érvényesül, mint bármely iparágban.

Csak természetes tehát, hogy minden oligarchikus alakulás született ellenségét látja a független sajtóban és igyekszik azt érdekeire nézve ártalmatlanná tenni, s amennyire lehetséges, sajtát céljaira kihasználni.

Ennek a törekvésnek legális eszközei a sajtótörvény és a sajtóbíráskodás megfelelő szabályozása. Franciaországban, ahol a sajtó a legnagyobb hatalomra tett szert, minden új rendszer igyekezett megcsinálni a maga saját külön választójoga mellett a maga sajtójogát és sajtóbíráskodási törvényét, mert ezek nélkül nem érezte teljesnek és biztosnak a maga hatalmi berendezkedését. Ezek a törvényalkotások azonban ritkán éltek túl az illető rendszert és többnyire ép oly nyomtalanul eltűntek, mint a hatalom az idő szerinti birtokosai. Egy uralomra jutott rendszert sem sikerült megakadályozni abban, hogy a maga választójogát, a maga sajtójogát és sajtóbírószági törvényét megcsinálja, de egy sem bírta magát ezek segítségével a hatalomban megtartani, és egy sem bírta elérni, hogy ezek az ő megszűnése után is fennmaradjanak. A nagy rendszerváltozásoknak előidézői, úgy látszik, sokkal elementárisabb erők, mintsemhogy az intézmények ellent tudnának nekik állani. Csak a köztársasági forma állandósulásával váltak az általános választójog, a szabad sajtó és a sajtóesküdtszék a francia alkotmány maradandó intézményeivé.

Nálunk 1867-től 1905-ig, illetve 1906-ig még tisztán pártpolitikai szempontból is nehéz rendszerváltozásról beszélni. A kormányok ugyanabból a pártból kerültek ki, ugyanazokat az osztályérdekeket képviselték, távozásuk mindezekben nem jelentett változást. Ezért nem csináltak választójogi reformot és ezért érték be a bukófélben levő kormányok az ellenzéki sajtónak adminisztratív úton való megrendszabályozásával, anélkül, hogy az 1848. évi sajtótörvényhez hozzányúltak volna.

A koalíció kormányrajutása volt az első esemény, amelyet legalább pártpolitikai szempontból rendszerváltozásnak lehet tekinteni. És íme, a koalíció már a választójogot, amelynek reformját ugyan nem ő tette aktuálissá, valamint a sajtójogot is a maga képére igyekezett megreformálni. E reformok megvalósításában csak belső meghasonlása és idő előtti bukása akadályozták meg. Az esküdtbíráskodás reformjára is bizonyára csak ezért nem került akkor a sor.

Végül az új rendszer, mely voltaképpen nem egyéb, mint a régi szabadelvűpárt feltámasztása, most már szintén „berendezkedik” és egy éven belül meg akarja csinálni s részben már meg is csinálta a maga választójogi, sajtó- és esküdtszéki reformját. Kérdezhetjük: miért teszi ezt, amikor a régi szabadelvűpárt több mint harminc éven át meg tudott lenni a régi

választójoggal és a régi sajtótörvénnyel és eljárással? A válasz egyszerű: mert a választójog kérdésében meg volt kötve a keze, mert ezen a téren meg kellett adnia egy olyan minimumot, amely ugyan senkit ki nem elégít, de amely nélkül nem tudott volna semmiképp megállani. És most, ezen korszak választójogi reform hatásainak ellensúlyozása végett van szüksége egy az eddiginél reakciósabb sajtójogra és sajtóbírói törvényre.

Ehhez az általános okhoz járul még az adott esetben egy különös ok, és pedig a következő: a mai parlamenti többség már a régi választójogi törvény alapján csak a választási korrupció segélyével volt behozható*; még inkább így lesz az új választójog életbeléptetése esetében. A választási korrupció pedig szükségképpen maga után vonja a parlamenti korrupciót, a panamák rendszerét. Nem tudjuk, hogy a mai kormány, a mely, úgy látszik, nem akarja vagy nem meri folytatni a panamázást, hogyan fog menekülni ebből a dilemmából. De kétfőre neki is gondolnia kell: hogy elföldelje a régi panamákat és hogy végső esetben egy új kormányra nézve ne tegye lehetetlenné a panamarendszer feltámasztását. Erre való a sajtó megrendszabályozása.

Viszont az ellenzék egész támadása a panamák ellen irányul, mert csak ezzel lehet a mai rendszert a maga létalapjában lehetetlenné tenni. Ezzel a támadással szemben azután a többségi párt védekezése csakhamar a panamavédelem színében tűnik fel és tényleg mindinkább abban is csúcsosodik ki. Panamavédővé válik a palotaőrség, a melynek felállításakor pedig, tudjuk, a panamautyúk még igen kezdetleges stádiumban voltak, panamavédővé

* Abban a kellemes helyzetben vagyunk, hogy ennek az állításnak igazolása végett nem kell holmi Scotus Viatorokra hivatkoznunk. Szűllő Géza munkapárti képviselőtől származik az a nyilatkozat, amelyet a sajtóiroda jobb-ügyhöz méltó buzgalommal terjeszt a munkapárt vidéki sajtójában és a melyből a következő beismerést vesszük:

„A munkapárt tudja, hogy — sajnos — a népet csak illegitim eszközökkel lehet megnyerni a magyar nemzeti politikának. Ez pedig csak 67-es politika lehet, amelyik nem népszerű, mert okos. (?) Ebben a poliglott államban csak akkor bírom Svájcot kikérülni, ha azt a dualizmust tartom fenn, mely megfelel Ausztriának is. Ehhez pedig a népet nem lehet érvekkel meghódítani. Nekünk a nemzetiségi vidékeken kell behoznunk a jelöltjeinket, mert a színmagyar vidékeken a nép mindig csak ellenzéki. Itt nem boldogulunk, tehát a magyar politika érdekében meg is kell szerezniünk a nemzetiségeket. Ezt minden párt tudja s minden hatalmon levő párt így is tesz, mert kétsége sincs abban, hogy a tiszta választás — kész bukás.”

a miniszterelnök, a házelnök, az új házszabály, a mentelmi és az összeférhetetlenségi bizottság és panamavédővé az igazságügyi kormány az esküdtszéki és a sajtótörvényjavaslat előterjesztésével. Ha pedig törvényt hoznak, mint újabban hírlík, a parlamenti őrség büntetőjogi védelmére, akkor is voltaképen a panamavédők védelméről gondoskodnak a *quis custodiet custodes* elve alapján.

A választási és parlamenti korrupció Franciaországban Lajos Fülöp alatt élte virágkorát. Ebben az időben a sajtó megrendszabályozásán kívül külön törvényeket hoztak a király és az országgyűlés megsértése, a lázító falragaszok, a gyülekezések, a fegyvertartás és az egyesületek ellen. A politikai perek vádlottjait elvonták az esküdtszék ítélkezése alól, s megkönnyítették a bíróságoknak azok elítélését. Akár csak itt Magyarországon, az Úrnak 1913. esztendejében. Franciaországban mindezek a rendszabályok a republikánusok ellen irányultak; s íme annyira ment nálunk az utánzás szelleme, hogy itt is törvényt hoztak a köztársaságiak ellen, *de strigis quae non sunt*, Kálmán király nagyobb dicsőségére!

A sajtótörvényjavaslat nem alkalmazza a sajtó ellen azokat a legdrasztikusabb eszközöket, amelyeket a XIX. század némely reakciós sajtótörvényében megtalálunk. Törekvéseiben nem kevésbé reakciós ugyan, de módszerében eltérő. Nem meri nyíltan felvenni a harcot a sajtóval, mint ellenséges hatalommal szemben, hanem a sajtószabadság barátjának hazudja magát és kerülő utakon, a felelősségi rendszer felforgatásával és a rendszeti intézkedéseknek apró tűszúrásaival akarja kivégezni a független sajtót. Ugyanaz a szellem sugalmazta mint a csaknem egyidejűleg készült esküdtszéki javaslatot, amely szintén nem merte az esküdtszék intézményét egyszerűen eltörölni, hanem a ténykérdés és a jogkérdés szétválasztásába bekapcsolódó perorvoslati rendszerrel és az esküdteknek a szakbíróság gyámsága alá való helyezésével igyekezett az intézményt a hatalom birtokosaival szemben ártalmatlanná tenni. És ugyanaz a szellem, amely már az eddigi sajtótörvény uralma alatt is folyton ott kísértett a közigazgatási hatóságok és részben a vádhatóságok intézkedéseiben, de a független bíróságok gyakorlatában mindenkor erélyes visszautasításra talált. A szolgabíróuralom mai korszakában végre sikerült ennek a szellemnek úrrá lenni az igazságszolgáltatási törvényhozás felett is és ennek segítségével igájába hajtani a független bíróságok szellemét.

Valahányszor eddig a kormányoknak rosszul kezdett menni a dolga és a sajtó tekintélyes része ellenük fordult, felröppent a jelszó, hogy az illető orgánumok anyagi létalapjának megtámadásával, a magas pénzbüntetések rendszeres alkalmazásával kell azokat elnémítani. De ezen az úton csak a szociáldemokrata párt sajtójának sikertült érzékenyebb károkat okozni, a nagyobb polgári lapokkal szemben megtört a támadás, részint ezeknek nagyobb anyagi erején, részint a polgári esküdtszékeknek érzelmi közösségén, amely ilyenkor a felmentő verdiktek egész sorát termette meg. A támadásnak ezt a módszerét igyekszik a javaslat hathatósabbá tenni, miután az előbbi az esküdtszéket, amennyire lehetséges volt, leszerelte. Az erők támadópontja: a hírlapbiztosíték, melynek fenntartása eszerint nem pusztán anachronizmus, hanem a javaslat rendszerének úgyszólván gerince. A hírlapbiztosíték fenntartása és felemelése folytán a vállalat tőkéjének egy az eddiginél is nagyobb része fog az üzemből kivonatni. Az által pedig, hogy a biztosíték nemcsak, mint eddig, az esetleges pénzbüntetésnek, hanem azonfelül a bűnügyi költségnek és a kártérítésnek (és pedig a nem vagyoni kárért járó pénzbeli elégtételnek is, amely még a valóság megírásáért is korlátlanul megállapítható) fedezésére fog szolgálni, a biztosíték sokkal nagyobb mértékben lesz kitéve a megcsorbulásnak, mint eddig. S különösen annak következtében, hogy a sajtó kártérítési kötelezettsége nálunk merőben új intézmény, amely a gyakorlatban csak hosszas ingadozás után fog határozott alakot ölteni, a hírlapbiztosíték letétele egyike lesz a legkockázatosabb vállalkozásoknak. A kiadó tehát kénytelen lesz a biztosítékot sajátjából letenni s csak a legkritikább esetekben és a legsúlyosabb feltételek mellett fog erre a célra idegen pénzt kapni. Nem nagyítás tehát, ha azt állítjuk, hogy a javaslat a biztosíték új szabályozásával a gyengébb lapvállalatokat egyenesen az uzsorások karmai közé hajtja. A cél persze nem ez, mert hiszen ott áll a másik oldalon a kormány, amely bizonyára hajlandó lesz az intelligensebb vállalatokat a biztosíték letételével ebből a kínos zavarukból kisegíteni. Ha mar most szerencsésen le van téve a biztosíték (ingatlanra bekebelezettni ezentúl nem lesz szabad, milyen gyönyörű anti-feudális rendelkezés!), akkor a lap, mielőtt kinyitotta volna a száját, abban a kellemes helyzetben van, mintha már tényleg 50.000 korona ára rágalalmazásért, becsületsértésért stb. volna jogerősen elítélve. És ebben a helyzetben is marad, ha a világ

végeztéig egyetlen rágalmazást, becsületsértést stb. sem sikerül is elkövetnie. A biztosítékot a lap megszüntetése előtt visszavenni a lap politikai kiherélése nélkül újabb büntetések terhe alatt tilos. Azért biztosíték a biztosíték. Ha pedig véletlenül mégis eszébe jutna a lapnak rágalmazni vagy becsületet sérteni, akkor éppen úgy fizetni kell, mintha egy fillér biztosítéka sem volna. „A biztosíték kiegészítése” címén kell fizetnie. Ez is a biztosíték fogalmából következik. Ez ellen csak egy orvosság van: biztosítékkal bíró munkatársak alkalmazása. Tehát már nemcsak a kiadónak, hanem a szerzőnek is kapitalistának kell lennie. Ilyen munkatársakat persze a lap nem fog kapni, hanem az lesz az eredmény, hogy az egész vállalat a kiadó ellenőrzése alá fog kerülni. Az írói idealizmus felett még inkább úrrá lesz a tőkét féltő kalmárszellem. Nem az a veszély, hogy az újságíró a kiadó utasítása folytán rágalmazni fog, hanem hogy a kiadó vétője folytán el fogja hallgatni a közérdektől nyilvánosság elé kívánczó igazságot.

De tegyük fel, hogy mindezen akadályok ellenére napvilágot lát a lapban az őszinte, de kemény szó. Igaz tényeket ad elő és kérlelhetetlenül levonja belőlök következtetéseit. Akkor jön a sértett és „hamis a világitás!” kiáltással leadhat egy hosszú lére eresztett helyreigazítást. S a törvény még mukkanni sem engedi ellene a cikk íróját; egyszerűen kitelepíti őt a lap következő számából és a sértett urat odatelepíti a helyébe. Ez a szám, amennyiben a kérdéses ügyről van szó, egyszerűen a sértett úré; és pedig ingyen. A rákövetkező számban aztán tehet megjegyzéseket a cikkíró. De már az azután következő szám, ha akarja, ismét a sértetté és így tovább az idők végezetéig. Aki páratlan napokon veszi csak kezébe a lapot, azt fogja hinni, hogy a sértett egy sötét gazember, aki pedig csak páros napokon jut hozzá, abban a boldogító tudatban fog meghalni, hogy a sértett egy szent életű mártír. S minthogy a hatóságok, tehát a kormány is, korlátlanul élhetnek a helyreigazítás jogával olyan dolgokban is, amelyekhez különben semmi közük, az eredmény az lesz, hogy a kormány — vagy ha a maga személyében résztélné a dolgot, mondjuk: az ökörmézei főszolgabíró — a kormánypárti lapokon kívül az ellenzékiet is felerészben a kormány számára kisajátíthatja s ott az ellenzék pénzén csinálhatja a kormány propagandáját. Az nem megnyugtató, hogy némely külföldi sajtótörvény is elég lazán írja körül a helyreigazítás jogát. Azoknak az országoknak kulturális és erkölcsi színvonala

egymagában biztosíték a visszaélés ellen; de nekünk hasznosabb a horvát példára figyelniünk!

Ezzel azonban még nincs vége. A helyreigazítás mellett jön a sajtóper, lefoglalással (ki fogják vágni a cikket a lapból és úgy fogják lefoglalni), esetleg előzetes letartóztatással (praktice a B. P. 141. §-ának minden esetében). És jön az inkuizíció, keresik a „szerző-társakat”, mindenki gyanús, aki él, aki a szerzővel a tárgyról valaha szóba állott, a valóság bizonyításának koronatanúi a vádlottak padjára kerülhetnek. Következik a vádirat beadása előtt vagy az után a valóság bizonyításának előkészítése körül rendezett akadályverseny, ami a legtisztább panamavédelem és végre, ha a sértett úr és tisztelt kompániája vallomás dolgában a tanukkal kellően kiérintkezte magát, jön a főtárgyalás. A többit lásd az esküdtbírósi javaslatban.

Ha azután a sértett elég élelmes és csak azt inkriminálja a cikkben, ami nem lényeges és amit bizonyítani nem lehet vagy nem szabad és ezért a vádlottat elítélik, akkor az ítélet közzétételénél még megteheti a bíróság azt a viccet, hogy az idézeteket kihagyja az ítéletről s így a jámbor olvasóközönség, amely annak idején olvasta a cikket és emlékszik annak lényeges tartalmára, azt fogja hinni, hogy abból most már egy szó sem igaz, a cikkíró el van ítélve, pedig talán legsúlyosabb állításait az utolsó pontig be tudta volna bizonyítani. A cikkíró pedig kimehet az utcára és éltetheti a sajtószabadságot.

A munkapárti törvényhozás szaporaságával bámulatba ejti az országot. De már terjed a testében a hullaméreg és csak holt magzatokat tud hozni a világra.

Jaksits Vazul: A magyarországi szerbek kultúrája*

A Szent István koronájához tartozó területen a szerb nép az utolsó kétszáz év alatt (vagyis azon időtől számítva, amikor a korábbi, több százezer lélekből álló telepítések az 1690-iki Crnojevits Arzen

* Ez a cikk bő kivonata annak az előadásnak, melyet szerző a *Társadalomtudományok Szabad Iskolájában* a múlt év folyamán tartott. Érdekes tárgyi adatai és megállapításai mellett ez a tanulmány híven fejezi ki a magyarországi szerbek legmodernebb rétegének politikai és társadalmi meggyőződését. Annál fájdalmasabban érinti szerkesztőségünket, hogy a nemzetiségi reformeszméknek ez a bátor és önzetlen harcosa időközben, férfikora delén, hirtelen elhunyt. *A szerk.*

patriárka féle bevándorlás folytán több tízezer családdal megszapordtak) alig gyarapodott valamivel.*

A bevándorlás utáni félszázad alatt nem valószínű, hogy a szerb nép számbelileg szaporodott volna, mert a törökök elleni és egyéb háborúk, különösen a II. Rákóczi Ferenc-féle felkelés a népet nagyon megtizedelték, s végül a XVIII. század közepe táján tekintélyes néptömeg vándorolt ki Oroszországba és részben Sziléziába.

A XVIII. század közepe táján Koller udv. tanácsos Mária Teréziának írt jelentésében (1755 jún. 5.) a szerb ügyekről azt állítja, hogy szerbek talán többen vannak egy millió léleknél. Ha ezen állítás hozzávetőleg is megfelel a valóságnak, akkor a szerb nép az utolsó százhatvan év alatt nem szaporodott, legalább nem lényegesen, amennyiben az 1910. évi népszámlálás szerint a szerbek száma 1,106.471.

A szerb metropolia egyházi statisztikájáról inkább feltételezhető, hogy közelebb áll a valósághoz. Eszerint volt 1868-ban a hét egyházmegyében 931.092 gör. keleti szerb lélek, 1905-ben pedig 1,176.230, ami azt jelenti, hogy a szerb nép ezen 37 év alatt alig 26%-os szaporodást mutat fel, holott a többi népek hazánkban ezen idő — 60 év — alatt sokkal nagyobb szaporodást tüntetnek fel. Ezen jelentéktelen szaporodás már magában véve is visszaesést jelent a többi népek sokkal gyorsabb szaporodásához képest.

Amikor ezt tudjuk, nem lephet meg bennünket Balogh Pálnak *A népfajok Magyarországon* című művében (Budapest, 1902) található azon állítása, hogy a szerbség 1890-ig 87 községben elveszítette a többséget, többséghez pedig csak 8-ban jutott (6-ot nyert a románoktól, 2-öt a tótoktól). Legnagyobb a veszteség a németekkel szemben, kik a szerbektől sok földet vettek meg.

Arra a kérdésre, hogy mi az oka annak, hogy a szerb nép évtizedeken, sőt évszázadokon át alig szaporodott, nem könnyű feleletet adni. Vájjon a szerb népfaj degenerálódása az oka-e ennek, vagy gazdasági elszegényedése, vagy az ez utóbbi folyamánként jelentkező kivándorlás? Vagy talán a nagy gyermekhalandóság, mert bár a születések száma a ruthéneknél és a szerbeknél a legnagyobb, mindamelllett mi szerbek számbelileg alig szaporodunk. Ezekre a kérdésekre pontos statisztikai adatok hiányában feleletet adni nem tudunk, de annyit tisztán látunk a mindennapi életben, hogy a németek sok szántóföldet vettek meg a szerbektől, látjuk, hogy a zsidók kezébe került a kereskedelmünk, mely hajdan nagy részben szerbek kezében volt, hogy azonban mennyit tesz ki ez a veszteség, nem tudjuk. Biztos adatok hiányában nem bocsátkozom semmiféle következtetésekbe, egy körülményt azonban mégis ki kell emelnem, mely, azt hiszem, sok tekintetben meg fogja magyarázni a szerb nép számbeli erejében mutatkozó stagnálást.

* A szerb nép gazdasági viszonyaira nézve fontos adatokat tartalmaz Markovics Radoszlávnak, a szerb nemzeti kongresszus választmányi tagjának a *Matica Szopszka* számára írt cikke, a történelmi fejlődésre vonatkozólag pedig Jaksits Milutin tanárnak értekezései. E cikk ezen forrásokat követi első sorban.

Számításba kell vennünk, hogy a szerb nép nagyobb része katonailag volt szervezve a katonai határőrvidékeken, melyek csak 1872. és 1873-ban lettek polgárosítva. Abból, hogy a kis szerb nép nagy katonai kontingenst adott; abból, hogy a XVIII. század első felében az egész monarchia seregének majdnem fele részét a szerbek alkották, magának a szerb népnek nem volt semmi haszna, ellenkezőleg, ezen körülmény bénítólag hatott különösen az ő fizikai fejlődésére. A nép erejének java része besoroztatott katonának, kiknek legtöbbje csatatéren vesztette életét. Otthon maradt a fizikailag silányabb anyag, mely hivatva volt a népfaj életét fenntartani. Az ilyen negatív kiválasztás minden bizonnyal káros hatással volt a nép szaporodására, a népfaj fizikai minőségére, sőt az egész kulturális gazdasági és lelki fejlődésére is. S mindenek felett a nép katonai berendezése csakis káros hatással lehetett az ő gazdasági életére és fejlődésére. Képzeljük csak el magunknak, hogy a régebbi és újabb szerb bevándorlók mennyivel hátramaradottabbak lehettek fő vetélytársaikkal, a Mária Terézia és II. József alatt bevándorolt németekkel szemben. A szerbek a bevándorlás után elfoglalják a török támadásnak leginkább kitett területeket, amiért is kénytelenek földalatti odúkban és barlangokban meghúzódni. Iskolát állítani nem engedik őket, idegenből tanítókat csak nagynehezen hozhatnak, belföldi képzett tanítóik nincsenek. Az Oroszországból hozott tanítók bevezetik az iskolába és az irodalomba az orosz-szláv nyelvet, melynek a nép sem az iskolában, sem az irodalomban semmi hasznát nem veheti. Ezen orosz-szláv nyelv olyan messze állott a nép nyelvétől, mint a magyaroknál a régi „Halotti beszéd” nyelve a mai magyar nyelvtől. Száz év múlt el így, míg Obradovics Doszitiye, a nép bölcse, fölfedezte a nép előtt azt az igazságot, hogy az iskolából és az irodalomból semmi haszna nem lesz a népnek mindaddig, míg a nép nyelvét be nem vezeti úgy az iskolába mint az irodalomba; de még egy fél-század kellett, míg ezen igazság győzött, azonban ekkor sem egész teljességében. Az iskolák, melyek a szerbknél is szaporodni kezdtek, nem lehettek védőbástyái a szerb nép nemzetiségének, mert azokat „politikumnak” tekintették. Ez a politikum pedig a XVIII-ik században úgy találta, hogy a monarchia érdeke és egysége csak egy nyelvet ismer az iskolában: — a németet, a XIX. és a XX. században pedig ezen politikum a magyar nyelvben látja nemcsak a haza egységének, hanem létének és fennállásának a feltételét.

Az ilyen szerb bevándorlókkal és őslakókkal szemben állott és áll ma is a németeknek kultúrában erős tábora. A németek kaptak földet, marhát, gazdasági gépeket, jó iskolákat, mert feladatuk volt II. József germanizáló politikája részére a talajt elkészíteni. A németek kultúrája már akkor is magasabb volt és helyzetük is sokkal kedvezőbb volt a szerbekénél. Ők nem pazarolták összes erejüket a haza védelmére, hanem kihasználták a békés élet áldásait a kulturális és gazdasági fejlődés érdekében. A németek nem követeltek külön területet az államban a maguk számára, mert legalább is annyi jogot élveztek itt, mint a magyar nép. Nekik nem kellett a „voivodina”, sem ennek szurrogátuma: a szabad districtus, vagy a nemzetiségek szerint kikerekített

vármegyék. A pozitív, reális nép szántóföldet követelt. Iskolájuk sokkal több volt, mint a szerbeknek (ma is van a kis számú erdélyi szászoknak, több középiskolán kívül, hat gimnáziumuk, nekünk csak egy Újvidéken és egy Karlócán); az iskolákban szabadon használhatták saját anyanyelvüket, mely körülmény igen kedvező hatással volt egész kulturális életükre.

A szerb bevándorlóknak sokáig fogalma sem volt az okszerű mezőgazdaságról. Mint katonai nép nem a kultúra fejlesztésével vélték jövőjüket biztosítani, hanem azt hitték, hogy fegyverrel a kezükben ki fogják vinni a haza és a korona viselőjének a háláját, azt hitték, hogy újabb privilégiumokkal és közjogi engedményekkel javítani fognak a sorsukon. A meglévőt nem tudták megtartani. A szántóföldeket olyan könnyen adogatták el, mint a katona a hadisákmányt.

A földeladásnak ezen folyamata még ma is tart, ámbár helyenkint részben javulás állott be az utóbbi időben. A szerb nép legnagyobb része majdnem kizárólag földműveléssel foglalkozik, és ezért a föld kérdése nála döntő fontossággal bír, mert a szántóföld, úgyszólván, egyedüli forrása gazdasági jólétének. Sajnálattal kell megállapítani, hogy veszteségünk e téren nagy. Láttuk, hogy sok községben elvesztettük számbeli többségünket. Ugyanezen veszteség ért bennünket ezen községekhez tartozó határookban is. A kivándorlásnak, melynek természetes következménye az itteni szerbség számbeli hanyatlása, majdnem egyedüli okát abban kell keresnünk, hogy a szerb nép nagy részben eladta a szántóföldjeit, és most kénytelen Amerikában, (ezelőtt Szerbiában), megélhetést keresni.

Hogy mennyit tesz ki ezen földvesztés, nem tudjuk, mert nincsenek statisztikai adataink. Minden bizonnyal nagy a veszteség. Vannak községek, melyekben a szerbek eladták (főképpen németeknek) földjük egy, sőt több mint kétharmadát is. Így a Szerémmegyei Indiában a 87 szesszióból eladtak 61-et, de újabb időben visszaszereztek 26-ot.

A viszonyok jobb ismerői, a nép kulturális hátramaradottsága és az iskolai oktatás eredménytelensége, mint gazdasági kedvezőtlen helyzetünk fő okai mellett még számos más körülményben látják gazdasági visszafejlődésünknek az okát. Az általánosan ismert okokat (a földbirtok eloszlása, az adótörvények, a kataszter stb.) mellőzve, megemlítjük azon speciális okokat, melyek miatt népünk többet veszített, mint hazánk más népei.

Markovics Radoszláv ezen okok közül kiemeli az állattenyésztés primitív, fejletlen voltát, a földműves nép rablógazdaságát és a drága népviseletet, különösen a nőknél. Kétségtelen, hogy káros hatással vannak jelenleg is, de a régebbi időkben is, az igen drága népszokások is, különösen a sok, mértéknélküli ivás. Gazdasági romlásunk egyik igen fontos okát Markovics az olcsó hitel hiányában látja, aki ezeket mondja: „Gazdasági tönkremenésünk egyik fontos oka kétségenkívül a pénz és hitelélet terén uralkodó teljes szervezetlenség. Ennek káros hatása mutatkozik különösen a földműves népnél. Ezt bizonyítja azon ténykörülmeny, hogy azon vidékeken, ahol a hitelélet némileg szervezve van, mezőgazdasági hátra maradottságunk dacára,

mégis előrehaladunk, míg ott, hol a hitel nincsen szervezve, nagyobb gazdasági fejlettség mellett sem tudunk kedvező eredményeket felmutatni. A jobbágyok felszabadulása után a pénz a földmives embernél mind nagyobb és fontosabb szerepet kezd játszani. Az extenzív földművelési módról az intenzívre való átmenetelnél a földműves parasztnak szüksége volt több munkaerőre, jobb minőségű lóra és marhára, gazdasági gépekre, ezek beszerzéséhez pedig pénzre; miután pénze nincsen, kénytelen hitelét igénybe venni. Ekkor azonban voltak még a földműves nép hiteligényeinek megfelelő pénzügyintézetek — egészen 1897-ig. Ilyen esetben a földműves kénytelen volt az egyes magánszemélyeknél hitelt keresni. Ezekről kapott pénzt, magot, árut hitelbe, később pedig divatba jött a zöld termésnek előre való eladása is. Így esett azután tapasztalatlan népünk a lelketlen uszorások kezébe, kik a nép bőrét lenyúzták. Szenvedtek ugyan e miatt más népek is, de nem olyan mértékben, mert népünk, pénzügyintézetek hiányában majdnem kizárólag az uszorásoknak volt kiszolgáltatva. Még ott is, ahol pénzügyintézetől kaphatott pénzt, a földműves népünknel nagymértékben kifejlődött álszemérem miatt, inkább fordult az uszoráshoz.

Miután a pénzügyintézetek székhelyei legnagyobbbrészt városokban voltak, a vidéki ember, kit a városi pénzügyintézet nem ismert, közvetítőre volt utalva, ki az ő személyazonosságát igazolta. Ez rendszerint valamelyik városi kereskedő vagy iparos volt, ki nemcsak a személyazonosságot igazolta, hanem még a váltót is köteles volt aláírni, mint jótálló, mert enélkül a pénzügyintézet nem adott pénzt. A közvetítő-kezes azonban nem ingyen közvetítette a kölcsönügyletet, hanem ő is kapott a kölcsönből bizonyos százalékot, nemcsak a kölcsönfelvételkor, hanem a váltó prolongálása alkalmával is. A kölcsönvevő, természetes, köteles volt a közvetítő kereskedő üzletében vásárolni, olyan áron, ahogy azt a kereskedő megszabta. Némely vidéken még tizenöt évvel ezelőtt is voltak olyan közvetítők, kiknek ez volt az egyedüli foglalkozásuk és keresetforrásuk. A közvetítő díjával együtt a földműves gazda nemritkán fizetett 40%-os kamatot.

A németek, mint mérsékelt, szorgalmas, kiművelt nép, nem szenvedtek annyit az uszorásoktól. „Még mai nap is drágább a föld a német községben — írja Markovics — mint a szomszédos szerb faluban. A német kisközgazda sokszor eladja a saját földjét drágábban és a kapott pénzen több földet vásárol a szomszédos szerb határban. Szerémségben a németek többnyire városokban és nagyobb községekben laktak, ahol a szerb pénzügyintézetek személyesen ismerték őket, úgy hogy a kölcsönfelvételnél nem szorultak rá a közvetítő-kezesre. A németek tehát olcsóbban kapták a pénzt a szerb pénzügyintézetektől és az ezektől kölcsönvett pénzen megvásárolták a szomszédos határban szerbektől a földeket. A nép, mely csak a végszükségben hagyja el a tűzhelyét, előbb Szerémségbe, a volt határőrvidékbe, majd később Szerbiába, Bulgáriába és végül Amerikába kezdett kivándorolni.”

A kivándorlás mind sűrűbbé lett. Azon az egy milliót meghaladó legjobb munkaerő között, mely hazánk kétségbeejtő gazdasági viszonyai miatt Amerikában keres menedéket, a szerbek szép számmal (több mint 100.000) vannak képviselve. Vannak egyes falvak különösen

Horvátországban, melyekben alig van férfi népesség, csak asszonyok, gyerekek és öreg emberek maradtak otthon. A kivándorlás rezignációnak a jele, a nép elvesztette a jobb sorsba vetett hitét, látja, hogy a régi hazában nem tud megélni. A szerb nép mai nap nem onnan várja a segítséget, ahonnan azt a múlt századokban elvárta, nem felülről, valami közjogi aktustól és a hatalom jóindulatától. A keserű tapasztalat kiábrándította őt, amint hogy természetes is. Ha dobnak is onnan feléje valamit alamizsnakép, ennek sem veszi hasznát. Így pl. a gör. kel. szerbek is kapnak bizonyos összeget az államtól a szegénysorsú községek, papok és papi özvegyek számára. Ezen összeg nagy, talán nagyobb része rámegegy a kongresszus ülésének alkalmából a kir. biztos és kíséretének a költségeire; a fennmaradó részt pedig nem azok kapják, kik a segélyre rászorultak, hanem a kormány jó kortesei és hű emberei. Egy moholi pap, kinek akkora a fizetése és jövedelme, hogy ennek alapján Bácskában megyei virilista, ki évi 1200 kor. adót fizet, szintén kap évi 120 k. segélyt, de az igazán szegény papoknak, községeknek és özvegyeknek nem jut belőle. Amidőn a politika így bánik az intelligenciával, akkor mit várhat el tőle a kétszeresen: gazdasági és nemzetiségi tekintetben kizsákmányolt szegény nép? Ezt a nép érzi és miután ezen megismeréshez keserű tapasztalat útján jutott, jól tudja, hogy olyan hatalomtól, mint amilyen az eddigi rendszer alatti, nincs mit várnia. Ebből a tudatból fakadt az újabb időben azon jelszó: „ne bízunk többé senki másban, hanem csak önmagunkban, ne eresszük ki kezeinkből a földet.” Ezen öntudatra ébredésnek az eredménye a földművelési szövetkezetek alapítása, melyeknek főcélja a hitelkérdés megoldása és a nép gazdasági erejének és képességének a fejlesztése.

Meg kellett oldani — írja Markovics — a kisgazda hitelének a kérdését. A mire nem képes egy kisbirtok, azt megteszi több kisbirtok közösen, egymást támogatva úgy, hogy valamennyien jól állanak minden egyesért. Ez alapon meg van oldva a kisgazda hitelének a kérdése. 1897-ben keletkeztek az első szerb földművelő szövetkezetek. A kisgazda a kölcsönös felelősség alapján olcsó hitelhez jut, melynek segítségével megszerezheti a mai modernebb gazdálkodáshoz szükséges tőkebefektetést. A szövetkezetnek kevés a kiadása, mert a tagok ingyen végzik teendőiket, úgy hogy a szövetkezet olcsó kamat mellett nyújtja a kölcsönt, mely kamatláb idővel alacsonyabb lesz, mert a nyereség fel nem osztható és a tartalék-alaphoz csatolják. Ez a kamatláb leszállítás régebbi szövetkezteinknél bekövetkezett 4—5 évvel ezelőtt. Különösen fontos a szövetkezet erkölcsi oldala, mert a szövetkezet rendes, szorgalmas, józan életmódot követel meg a tagoktól.

A szövetkezetekkel egyidejűleg megkezdődött a pénzügyintézetek alapítása is, minek következménye az lett, hogy a nép megszabadult a magánhiteltől és uzsorásoktól. Az élet megmutatta, hogy a kisember hitel igényét sokkal jobban kielégíti a földművelési szövetkezet, mint a takarékpénztár. Szövetkezetnél ugyanis a kölcsönadás nem cél, hanem csak eszköz, mellyel a szövetkezeti tagok képesek, sőt kötelesek okszerű befektetéssel fejleszteni gazdasági életerejüket.

A földművelési szövetkezetek alapításával — írja Markovics — a kisgazda megszabadult az uzsorástól, a közvetítőtől, fizetett kezeitől, megváltoztatta az életmódját is, úgy hogy ezen vidékeken csökkent a kivándorlás, és népünk gazdaságilag fejlődni kezdett.

Földműves szövetkezet volt 1910-ben 312, a tagok száma 10.658 (ebből esik a Bánátra, Bácskára és Szerémségre 179 szöv. 6114 szövetk. taggal.) A tagok $\frac{9}{10}$ része kis parasztgazda. (Az említett 179 szövetkezethez tartozó tagnak volt 43,542 hold saját és 33.436 haszonbérelt földje.)

Pénzintézetünk volt 1909-ben 141, 18,756.675 K alaptőkével és 69,472.701 K betéttel (románoknál 170 pénzintézet 27,563.000 K alaptőke és 67,818.000 betéttel, tótoknál 60 pénzintézet 89,148.000 alaptőke és 56,829.000 K betéttel.) A fenti kimutatásból hiányoznak 13 szerb pénzintézetre vonatkozó adatok, melyeket nem sikerült beszerezni. A pénzintézetek közül a legerősebb a zágrábi szerb bank 6,000.000 K alaptőkével.

A mai generáció, mely ingatlan vagyónának nagy részét elveszítette, a kölcsönös támogatás, önségtség útján akar javítani sorsán. Ilyenek nincsenek mai nap sokan, mert sokan megadták magukat, béreseké, földesúri rabszolgákká lettek. A jövő nemzedéknek nagy segítségére akar lenni azon mozgalom, melynek célja egy új iparos és kereskedői osztálynak a megteremtése. Az iparosnak mégis jobb életmódja van mint a gazdasági napszámosnak. Az önálló vámterület kivívása után iparosaink helyzete, azt hisszük, javulni fog. Ezen mozgalmat megindította és szervezi a „Privrednik” nevű zágrábi társaság Matijevis nagykereskedővel az élén. Ezen társulat eddig több ezer szerb gyermeket küldött szét az országban kereskedő- és iparos tanoncoknak. A Privrednik ezektől jobb eredményt remél, mint az amerikai kivándorlóktól, kik ott keresményük nagy részét elisszák, aminthogy itthon is sok ezer hold vándorolt át ezen szenvedély miatt nem szerb, többnyire német kézbe. A Privrednik az új nemzedék szellemi és morális újjászületésére helyezi a súlyt, úgy hogy a jövő nemzedéktől szép eredményeket várhatunk el.

Lássuk most már, hogy a szerbek hogy vannak elhelyezve és mekkora a gazdasági erejük.

Magyarország déli részén, a volt temesi Bánátban és Bácskában, a szerbek relatív többségben vannak. Az egyházi statisztikai adatok szerint 1905-ben a temesvári egyházmegyében 150.155 szerb lélek (az összlakosság száma 426.780), kiknek (beleértve az egyházközségi és alapítványi birtokot) volt 355.989 hold földjük. A verseci egyházmegyében a 227.069 összlakosságból volt 139.400 szerb, 440.001 hold földdel. A budai püspökségben az 1,022.085 összlakosságból volt 23.388 szerb 43.854 hold földdel. A bácskai püspökségben az 571.798 összlakosságból volt 146.965 szerb 399.356 holddal. A karlócai (szerémi) egyházmegyében a 345.374 lakos közül 199.972 szerb 594.500 holddal, a pakráci püspökségben (Szlavónia) a 630.125 lakosból 138.475 szerb 314.116 holddal, a károlyvárosi egyházmegyében (Horvátország) volt 370.546 szerb 447.267 hold földdel. A szerbek száma tehát 1,176.230, birtokuk pedig (beleértve az egyházak, egy-

házközségek, metropolita és a kolostorok birtokát is) 2.664.282 kataszt. hold = 1,531.800 hektár. Egy lélekre jut 1,3 hektár. Magyarországon és Horvátországban van 21 millió lélek 32,333.220 hektár föld. Ha ezen utóbbi számból levonjuk a közel 9 millió hektárnyi erdőterületet (ebből is bizonyos rész szerbek kezében van), és a kincstári birtokokat, akkor látjuk, hogy az országos átlag alul van a szerbeknél 1,3 hektárt tevő átlagon. Meg kell jegyeznünk, hogy szerbeknél nincsenek nagy latifundumok (mint pl. magyaroknál a grófi uradalmak), és hogy a szerbek birtokában levő föld nagyrészt a legjobb minőségű. Mindebből az következtethető, hogy a szerb nép a földbirtok tekintetében nagy veszteségek után is ma jobban áll, mint az ország többi lakossága, a magyarokat és a németeket sem véve ki. Hogy azonban ezen földbirtok mennyi adóssággal van megterhelve, azt nem tudjuk megállapítani.

A magyarországi szerb irodalom sok tekintetben nem áll azon a magaslaton, melyen a múlt század második felében állott, amikor Újvidék volt a szerb irodalom központja. Lassankint Belgrád vette át a vezető szerepet. De alakulnak az újabb időben másutt is irodalmi központok (Zágráb, Szarajevó és Raguzában).

Jelenleg Belgrád műveli legjobban a tudományos és a szépirodalmat. Belgrádban jelennek meg a legjobb szépirodalmi folyóiratok, az ottani Irodalmi Társulat jobb könyveket ad ki, mint a mi öreg Maticánk. A mi íróink is szívesebben adják ki műveiket Belgrádban mint itten.

A szépirodalomban Újvidék és az itteni szerbség vitte ezelőtt a főszerepet. Most alig van két általánosán ismert és olvasott költőnk: Jaksics Mileta és Petrovics Velyko; mindkettő demokratikus gondolkodású író. Regényírónk azonban nincsen. Egyedül csak Petrovics Velykónak prózában megjelent kisebb elbeszéléseit érdemes kiemelnem, melyek az összes szerbségben el vannak ismerve. Az újvidéki Szerb Matica irodalmi társaság azt a feladatot tűzte ki céljául, hogy az itteni intelligensebb körökben a tudományt popularizálja a kiadásában megjelenő *Letopis* című folyóiratban, a nép szélesebb rétegeiben pedig a Konyovits Péter-féle alaptól kiadott népies könyvek útján. Általában véve az itteni irodalomnak mostani jelszava: a nép oktatása és felvilágosítása minden irányban. Zágrábban megjelenik két ilyen irányú lap, az egyik gazdasági (Privrednik) a másik (a Szrpszko Kolo) a nép politikai nevelését szolgálja. A szociáldemokrata eszméket két hetilap terjeszti, az újvidéki *Szloboda* (a szabadság) és a sidi (Szerémm.) *Pravo Naroda* (a nép joga).

A mai, különösen a fiatal nemzedéknek a legfőbb törekvése a nép legszélesebb rétegeit oktatni és felvilágosítani. Ebben látja a mai nemzedék az egyedüli eszközt, mellyel a népen segíteni lehet. Az analfabéták nagy száma mellett alig lehet bármilyen téren is eredményeket elérni. Igaz, hogy az analfabéták száma a szerbeknél sokkal kisebb, mint ruténeknél és románoknál, de sokkal nagyobb, mint a németeknél. Amidőn azonban tudjuk, hogy még azok sem olvasnak könyveket, kik írni-olvasni tudnak, akkor bátran állíthatjuk, hogy a valódi analfabéták száma még nagyobb.

Abban valamennyien egyetértünk, hogy a népet oktatni, nevelni kell és felvilágosítani, abban a tekintetben azonban, hogy miképp szabaduljunk fel a gazdasági rabság alól és mi úton vívjuk ki az egyenjogúságot, különbözők a nézetek és felfogások.

A földművelési szövetkezetek szervezői és a tanoncmozgalom vezető emberei ellenségei minden politikai mozgalomnak, különösen a szociáldemokrata-párt politikai agitációjának, mert az a véleményük, hogy fő a gazdasági megerősödés, a többi azután önmagától fog jönni. A politika szerintük félrevezeti az embereket, hogy ne saját magukban és saját erejükben bízzanak, hanem a segítséget máshonnan várják. Mi azonban nem osztjuk ezen nézetet. Igaz ugyan, hogy legelső a kulturális és gazdasági munka és az önségtség. A zsidók például, ha összetett kézzel várták volna a nemzetiségek és konfessziók egyenjogúságát, nem volnának ma azok, amik tényleg. Azonban arra utalunk, hogy a rossz törvényhozás és közigazgatás sokszor lehetlenné teszi, vagy legalább is nagyban hátráltatja az önségtség útján elérhető eredményeket. A csehek, kik tanítói az összes szláv népeknek gazdasági téren, kiktől mi szerbek is megtanultuk nagyrabecsülni az ú. n. apró munkát (*Kleinarbeit*), a nép körében, a politikában sem passzívak. A politika azonban ne legyen irreális és ezért meddő, másrészt ne jelentse a klikkek és személyek harcát, mint amilyen legnagyobb részt a szerb politika, hanem legyen elvi politika. Ezért az a meggyőződésünk, hogy a politikusok és az antipolitikusok, ha kölcsönösen el is ítélik egymást, a valóságban az ő munkájuk kiegészíti egymást, feltéve, hogy tiszták az indító okaik. Ugyanez áll a nép gazdasági és másrészt politikai nevelését illetőleg is. A néptömegekben fejleszteni kell a munkaenergiát, de erősíteni kell az akaraterejét is.

A szerb népben szunnyadozó különös kulturális energiákat illetőleg, általában mondhatjuk, hogy nagymértékben ki van fejlődve nála a szép iránti érzék. Ezt bizonyítja a női kézimunka, a tyilimek, a kötés, a szerb vászon. A szép, feldíszített ruha valódi mániája a szerb nőnek. Erre rengeteg időt pazarol, mi ellen régi időben a püspökök azáltal küzdöttek, hogy meghatározták pl. a csipke milyen széles lehet. Ezen szunnyadozó energiának talán egyik megnyilatkozása Mestrovics szobrászunknak a római kiállításon feltűnést keltett mesterművei, aki mint pásztorfiú kezdte művészi karrierjét. Ismert dolog, hogy a szerb népköltemények, első megjelenésük után bámulatba ejtették a művelt világot, köztük Goethét is. Sokan a szerb népköltemények kedvéért tanulták a szerb nyelvet. A szunnyadozó energiák napfényre jutását és érvényesülését nem volna szabad megakadályozni. Az egyik kultúrának nem az a feladata, hogy a másikat megsemmisítse, hanem hogy egymást kölcsönösen gazdagítsák. Az egyik népfajnak nem az a feladata, hogy a másik szellemi alkotásait megsemmisítse. De az egyik népfaj szunnyadozó kulturális energiája csak akkor fog napfényre kerülhetni, ha megvan részére engedve a kulturális szabad fejlődés, mindenekelőtt pedig a nyelv szabadsága. Meg kell e helyütt, jegyeznem, hogy Magyarországon sokat vetkeznek ezen kötelesség ellen. Soviniszták, kik a magyar nyelv

jogát a népiskolákban képviselik, álláspontjukat azzal védik, hogy ők nem ellenségei a szerb nyelvnek, csakhogy a gyermekek a szerb mellett tanulják meg a magyart is. A bácskai alispán azonban nem engedi meg, hogy a titeli állami iskolában tanuló szerb gyermekek az iskolán kívül, magánúton tanulhassanak szerbül írni és olvasni. Ilyen körülmények között nehéz beszélni a szunnyadozó kulturális energiák ébresztéséről és ébredéséről. Nem tartjuk egy kiváló szerb geológus és ethnografus (Dr. Cvijity) véleményét helyesnek, hogy a szerb népben nincsenek nagy talentumok. Vannak talentumok, csakhogy nincsen alkalom és szabadság azok kifejlődésére. A szunnyadozó kulturális erők ébresztéséhez és nagy alkotásokhoz szükséges a nagy szabadság, ez pedig nálunk nincsen. Lám a világhírű elektrotechnikus, a mi Tesla Miklósunk csak az újvilágban tudta képességeit kellőleg kifejleszteni. Idehaza legfeljebb gimnáziumi tanár vagy újságíró lett volna belőle.

Áttérünk most a politikára.

A szerbek politikájának a legújabb időkig az alapja a történeti jog, az I. Lipót által ősainknek adott privilégiumokban foglalt azon ígérek, mely szerint a vajdát szabadon választhatják, és külön területen saját igazgatás alatt állanak. Még mai nap is bizonyos tekintetben ezen alapul a szerb politika, amiért is a megértés céljából kénytelen vagyok röviden a privilégiumokról szólni. A privilegiális ígérek a legfőbb pontokban határozatlanok voltak (*in terminis generalibus*). Nem véletlen volt ez a határozatlanság. Kolonich, az udvarnál azon időben mindenható kardinális proponálta I. Józsefnek, hogy a privilégiumok megerősítése homályos és kétértelmű legyen, úgy hogy azok a jövőben többféleképpen legyenek magyarázhatók (*terminis obscuris aut verbis ambiguis, quae futuris temporibus diversimodo intellegi ac interpretari possint*).

A nép követelte az összes privilegiális ígérek teljesítését, nem nagyzási hóbortjában, hanem inkább kétségbeesésében. A nép akkor követelt mindent, amikor mindent elvettek tőle, még magát vallási és nemzetiségi exisztenciáját is. Hogy önként nem akart meghajolni a királyi hatalom végrehajtói előtt, annak megvolt a maga oka. A vármegyei igazságszolgáltatástól leginkább félték a szerbek azért, mert azon időben éppen a szerbek lakta megyékben (Bácska, Maros környéke, Pest és Heves megye) a katolikus egyházfők voltak a főispánok, Kolonics eszközei, aki az egyházi unió terjesztésében nem válogatta az eszközöket és sikerült is neki a románok harmadát az uniónak megnyerni, a szerbek közül azonban úgyszólván senkit. Érthető az is, hogy ősaink nem voltak hajlandók a földesuraknak meghódolni, mert nem azért lázadtak fel a törökök ellen, nem azért ontották vérüket az elnyomók elleni harcokban, hogy azután nyakukba vegyék a jobbágyság igáját, mely nem volt könnyebb a török igánál. Hogy a jobbágyság mit jelentett, kitűnik abból, hogy ősaink vissza akartak vándorolni Balkánra, de a hatóságok, amint azt Szentkláray kimutatta, nem engedték őket.

A nép mindig hivatkozott a privilégiumokra, mert a nehéz időkben azok voltak az egyedüli menedéke. A nép soha nem lázadt fel a miatt, mert nem adták neki a megígért vajdaságot (vajdaságot) hanem a vallási, nemzetiségi és főképpen a gazdasági kiszákmányolás ellen.

Abban az időben, amikor a szerbek aranypecsétes privilégiumokat kaptak, nem engedték meg nekik sem templomok és házak építését, sem ingatlan vételét, kereskedelemmel foglalkozást, nem lehettek a céhek tagjai, a közterhek pedig elviselhetetlenek voltak.

Gazdasági okokból csatlakoztak a szerbek a népfelkelésekhez. Már Dózsa György idejében látjuk, hogy a szerbek kétféle oszlottak. Egyik részük segédkezik a felkelés elnyomásában, másik részük, élükön a deszpota helytartója, Stilyánovits Sztevéannal, leveri őket és elveszi tőlük a hadiszákmányt. Hogy milyen indokok vezették Stilyánovitsot, hogy a felkelőkhöz csatlakozzék, vajjon a függetlenség kivívása vezette-e őt, amint a magyar írók hiszik, vagy pedig a felkelők iránti rokonszenv-e, kik éppen úgy szenvedtek és éppen azoktól szenvedtek, mint a magyar szegény nép is, nem tudjuk megállapítani, mert a források erről nem szólnak. Vitkovics Gábor azt írja, hogy a király emberei Stilyánovitsot Belgrádba hívták, ahol őt Török Imre belgrádi bán lefejezte és felkoncolta. A szerb egyház szentté avatta őt és az egyházi énekek dicsőítik őt mint a szegény nép nagy barátját, ki az éhes népek ételmezt és bűzát osztogatott.

Ugyanezen vidéken, a nagy földesúri birtokok területén, melynél csak a jobbágyok nyomora volt nagyobb, kétévszázaddal a Dózsa-féle felkelés után, a magyar elégedetlennel együtt fellázadt Szegedinác Péro is, hogy a népek pusztákat, halastavakat és földet szerezzen. Péro kapitányt ugyanazon sors érte, mint Stilyánovitsot is, kerékbetörték és felkoncolták. A gazdasági szabadság és demokrácia harmadik, szintén szerb eredetű harcosa Martinovics Ignác, kinek életrajzát Várady Zsigmond monográfiájából ismerjük.

Mіндеzen szerb lázadásoknak a célja nem volt a vajdaság kivívása, hanem a vallási, nyelvi és gazdasági szabadságoknak védelme: a vajdasági eszmét pedig többször politikai célok elérése végett Bécsből szuggerálták: pl, az 1790-ben Temesvárott tartott szerb kongresszuson maga Schmidtfeld biztos bátorította a szerbeket, hogy követeljék a külön territóriumot, sőt meg is jelölte annak határait.

Amidőn a múlt század közepe táján megvalósult a vajvodina eszméje, az német volt, úgy hogy annak megszűntekor a nagy szerb nacionalista és hazafi Miletics Szvetozár ezen szavakkal búcsúztatta el: Folyjon ki a szem, amelyik megsiratja!

Az 1872-ik évi ú. n. becskerekai program, melyen a két szerb történelmi párt, a liberális és a radikális áll, első pontjában azt rendeli, hogy az 1861-iki szerb kongresszus határozmányai (a szerb nép privilegialis követelése) napirendre tűzessenek, hogy e célból új szerb kongresszus hívassék egybe, melynek feladata lesz a magyar országgyűléssel megegyezésre jutni. A cél összhangba hozni a privilégiumokat az alkotmánnyal.

Vajjon nem különös-e, hogy hazánkban egy népfaj nagyrészben még mai nap is politikájában annyira elavult állásponton áll? Mi

minden nem változott meg az utolsó kétszáz év alatt? A privilégiumok ideje lejárt. Az új idők törekvése az állampolgárok viszonyait általános jog útján szabályozni. A szerb népnek nincsenek ma különös (katonai) kötelességei, ezért nem is követelhet a maga számára különös jogokat. A királyi hatalom olyan teljessége, melyben a szerb privilégiumok gyökerüket és forrásukat találják, nincs meg. Ezenkívül, a szerbek megnyerték 1790—91-ben a magyar állampolgárság jogát, 1848-ban pedig az országgyűlésen a képviseltetési jogot. Ekkora politikai időszereztlenség valóban nem is volna felfogható, ha a modern idők szellemének behatása folytán az államalkat igazán modern tartalmat nyert volna hazánkban. De éppen az a baj, hogy az legkevésbé mondható liberálisnak. Formájára nézve ugyan ezt a látszatot kelti, de tartalma szerint nem az. Azon nagy eszmék, melyeket a modern Magyarország előhírnökei, Deák, Eötvös és a többiek a törvényhozásba belevittek (értem a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvényt), holt betűk maradtak. Amidőn nem modern maga a haza, akkor hogy válhatik azzá egy kis, a kultúrátlanságában műeszközökkel fentartott népfaj? Amidőn hazánk nem akar modernné lenni, hogy lehetünk azzá mi? Hogy milyen viszonyban legyen egy számbeli és gazdasági erejére nézve kis népfaj a hazájához és az államhatalomhoz, az mindenesetre inkább ez utóbbitól függ. A mi politikánk nem egyéb, mint reakció az államhatalom nemzetiségi politikájával szemben. Amikor ez utóbbi rossz, az előbbi hogy lehet jó? A mi őseinknek és elődeinknek szemrehányták az illojalitást. De nem vették számításba, hogy a főispánok azon időkben a katolikus egyházfők voltak, kik a „*cuius regio, illius religio*” elvhez tartották magukat, kik az uniót erőszakkal terjesztették, kik a gör. kel. szerbektől épp úgy szedték a tizedet, mint saját híveiktől, úgy hogy kétszeres egyházi adót kellett fizetniök. Nem reakció volt ez az államhatalommal szemben, hanem egy felekezet ellen, helyesebben: egy teokratikus oligarchia és ennek kizsákmányolása ellen. De az állam nem egy felekezet, még ha az állampolgárok nagyobb része tartozik is hozzá. Ez ma világos. Majd ha egyszer a nacionális érzést a gazdasági és társadalmi egyenlőség utáni törekvések leszorították az első helyről, akkor mindnyájunk szeme előtt világos lesz az is, hogy az állam nem egy nemzetiség. Legkevésbé mondhatja magát egy népfaj, egy nemzetiség államnak akkor, amidőn az ő maszkja az osztályérdekek szolgálatában áll, akkor sem, ha a vármegyei oligarchia nem visel többé papi ruhát, hanem kabátban és díszmagyarban jár. A kizsákmányolás alakja is más: a tized magára öltötte az alacsony napszám alakját. Maguk az uralmat gyakorlók azonban édes testvérek, vér szerint is azok, mert ugyanazokból a grófi és mágnás családokból kerülnek ki.

A politikai jelen a mi népünknek nem jó. Némelyek a múltban keresik a kivezető utat. A szerb történelmi pártok programjaikban a múltra és a privilegiális ígéretekre alapítják politikájukat („történelmi jog”) és habár a legújabb időkben nincsen igazi közjogi politikájuk, az 1895-iki Nemzetiségi programmban — Dr. Polit alkotása — nemzetiségek szerint kikerekített megyéket követelnek, melyek mintegy szurrogátum volnának a vojvidinaért.

A szerb intelligencia fiatalabb nemzedékében van elég demokratikusan gondolkozó egyén, kik nincsenek egy pártban organizálva és a kikhez én is tartozom. Mi a kedvezőtlen jelenből a kivezető utat a jövőtől, az új Magyarországtól várjuk. Nem vesszük tekintetbe a történeti jogokat, a régi abszolútizmus alkotásait, nem bízunk az osztály parlament jóakarátában, hanem a magyarországi demokrácia győzelmében. Azt hisszük, hogy a nemzetiségi kérdés nem oldható meg a megyéknek nemzetiségek szerint való kikerekítésével. A vegyes lakosság miatt ez legnagyobb részt nem vihető keresztül. A tótoknál talán lehetne négy olyan megyét kikerekíteni, hol ők minden egyes községben többségben volnának, a többi nemzetiségeknél nincsen olyan megye, melyben ők minden községben többségben volnának, úgy hogy nem is lehetne a nyelv szerint kikerekíteni a megyéket. Mihelyt pedig több a nyelv egy megyében, ezek közül pedig egyik az uralkodó, akkor nyomban nem egyenjogú kisebbségek keletkeznek, melyek kénytelenek számolni az állami és a megyei nyelvvel. Ha pedig egyenjogúak a nemzetiségek, akkor minden nyelv annyiban volna uralkodó, amennyiben minden polgárnak, kivéve bizonyos eseteket, joga van saját anyanyelvét használni. A hivatalnokok részére elő lehet írni a kvalifikációt és a nyelvismereteket, de nem a nép részére. A hivatalnokok a hatalom, a közigazgatás és kormányzás egysége érdekében kötelesek tudni azon nyelvet, mely az állami egység orgánuma; emellett pedig, miután a hivatalnokok a népert vannak és nem a nép ő érettük, tudniok kell saját területük népének a nyelvét. Amíg a latin nyelv volt orgánuma az állam egységének, azt nem tanulták a nép széles rétegei és ezért mégsem állíthatni, hogy ez hátrányára volt az állami egységnek. Természetes, hogy annál többen fogják tanulni azon élőnyelvet, mely egyúttal az állami egységnek az orgánuma, a minthogy ez az eset ma a magyar nyelvvel. Mint élő nyelvet tanulják azt az életben is, természetesen annyiban, amennyiben ezt az élet szükségletei megkövetelik. Minél erősebb az általa képviselt kultúra, annál jobban fogják azt tanulni azok, kik kulturális életet akarnak élni. De a hogy nem kötelező senkire sem a magasabb kultúra, épen így nem lehet kötelező a kultúra orgánuma sem. Jól mondja Jászi Oszkár: Nem az egynyelvűség teremtett hatalmas nemzeti államokat, hanem a gazdaság és a kultúra teremtette az egynyelvűséget. Tehát a gazdaság és a kultúra, de nem törvénycikk, miniszteri rendeletek és a rendőrség. Ezért nem oldható meg a nemzetiségi kérdés a megyéknek semmiféle kikerekítésével, hanem a kormányzat oly értelmű reformálásával, hogy a hatóságok ne urai legyenek a népek, hanem szolgálói. A poliglott államokban még a fejedelmek is tanulják a sokféle nyelveket, annál inkább kellene hogy tegyék ezt a hatalom alsóbb orgánumai, kik állandóan érintkezésben állanak a néppel. A demokrácia a nép uralmát jelenti, a bürokrácia a hivatalnokok uralmát, mint amilyen minálunk van. A demokrácia feladata a népet felszabadítani a rossz bürokrácia uralma alól, ezt várjuk mi a demokrácia győzelmétől.

Mihelyt megszületett Magyarországon az igazi demokrácia, nyomban megtalálta a helyes formulát a nemzetiségi kérdés jó meg-

oldásához. Jászi Oszkár azt mondja, hogy a demokrácia jó iskolát, jó közigazgatást és jó igazságszolgáltatást követel a nép nyelvén. Valóban, ezen az úton megoldható a nemzetiségi kérdés.

A demokrácia szüleménye az 1868: 44. t.-c. is, csakhogy következetesen kellene az keresztülvinni és kiépíteni. Ezen törvény végrehajtásától mi többet várunk, mint a megyék kikerekítésétől. Így volna a nemzetiségi kérdés megoldható anélkül, hogy egyetlen szolgabírósi kerület struktúrája meg lenne változtatva.

A második pont, melyben mi szerb demokraták a többi nemzetiségi politikusoktól homlokegyenest ellentétbe állunk, a politikai kooperációnak a kérdése. Az említett nagybecskereki program szerint a kooperáció: a szerbek, románok, tótok és ruthének szövetsége; a program még azon reménynek is ad kifejezést, hogy a szövetséghez csatlakozni fognak németek is. Mi úgy találjuk, hogy az ilyen szövetség nemcsak hogy nem elégséges, hanem még indokolva sincsen. Nem elégséges azért, mert az összes nemzetiségek a mainál sokkal demokratikusabb választói törvény és a választás teljes szabadsága mellett sem juthatnak többségbe az országgyűlésen. Igaz, hogy a parlamentben a kisebbségek is, felhasználva a nagyobb pártok ellenségeskedését, kivívhatnak bizonyos jogokat. Azonban ez az eset is feltételezi a kooperációt valamelyik magyar párttal, mi által már le van döntve az a fal, mely a nemzetiségi program értelmében szétválasztja a magyarokat és a nem magyarokat. Fontosabb ennél azon másik kifogásunk, az t. i., hogy az ilyen szövetség nincsen indokolva. Miért szövetkezzenek a nemzetiségek az összes magyarok ellen, a mikor meg vagyunk győződve, hogy a nemzetiségek ellen nem a magyar nép érdekében követik el az igazságtalanságokat, hanem az oligarchia osztályai és klikkjei érdekében. A hazafiság csak maszk, ma is és ezelőtt is. Vannak olyan magyarok, még pedig sokan, akik nemcsak hogy nem nyomnak el minket, hanem velünk együtt el vannak nyomva. Ezen magyarok irányában — ez pedig a magyar nép nagy többsége — nemcsak, hogy nincsenek semmi ellentéteink, hanem azt érezzük, hogy velük együtt egy közös bajtól, egy közös ellenségtől szenvedünk és hogy van velük sok közös érdekünk. A gazdasági baj egyaránt nyom bennünket és a mi népünk első sorban ezen baj miatt és nem a nemzetiségek elnyomása miatt vándorol ki Amerikába.

Ezen bajtól csak úgy szabadulhatunk, ha a magyar szegény néppel és ennek igazi barátaival politikailag szövetkezünk. És ha csak ennyit sikerülne kivívnunk, ez már nagy sikert jelentene. A magyar történelmi pártokkal nem szövetkezhetünk, mert ezen szövetkezés lehetetlen, mint ahogy lehetetlen a gyárosok és munkásaik szövetkezése. A demokrácia a mi természetes szövetségünk, ha akár a magyar oligarchiával, akár Béccsel alkudozni akarunk akkor, amikor ők harcban vannak egymással, a kiegyezés közöttük mindig a mi bőrünkre meg. De mi arról is meg vagyunk győződve, hogy a gazdasági kizsákmányolás eltávolításával megszűnnék a nemzetiségi elnyomás is. Amikor egyszer napirendre kerülne a kataszter, a progresszív adó, a minimális napszám s a többi kérdések, a nemzeti jelszó sokat vesztitene intenzivításából és a gazdasági érdek magára vonná a nép-

tömeg figyelmét. Feltéve még azt is, hogy ezen gazdaságilag elnyomott társainkkal kezdetben nem is tudnánk mindenben megegyezésre jutni a nemzetiségi kérdés miként való megoldása tekintetében, ezért még nem volna szabad velük szakítanunk, míg a törvényhozásból ki nem küszöböltük a polgári és gazdasági szabadság összes akadályait. Sem az egyes, sem a nép nem él kizárólag csak nemzetiségi életet, hanem van egész sorozata a gazdasági szükségleteknek; ha ezeket kielégítettük, könnyebben fogunk eljutni a morális szükségletek kielégítéséhez is.

Ha a fenti kritériumokhoz képest jellemezni akarjuk a mai szerb politikai pártokat, akkor a liberális pártról mondhatjuk, hogy az legjobban őrzi a régi szerb politika tradícióit. Nem követeli ugyan a vojvodinát, a megyék nemzetiségek szerinti kikerekítése azonban neki *conditio sine qua non*-ja.

A nemzetiségi szabadságot szerinte csak az összes nem magyar nemzetiségek szövetkezve vívhatják ki. Ezen párt élén áll dr. Polit Mihály, lapja az újvidéki *Branik*. Pártja kevés számú, mellette van az idősb szerb intelligenciának egy része.

A radikális párt a régi tradicionális és a modern politika között áll. A nagybecskereki programúiról nem mondott le soha, mert ez a program a nép által mártírként tisztelt Miletics Szvetozárnak a műve, a politikai munkálkodásában azonban hajlandónak mutatkozott érintkezést keresni a magyar nép progresszív elemeivel. A régi és új, a tradicionális politikai romantizmus és a modern politikai realizmus, az exkluzív nacionalizmus és a radikális demokratizmus vegyülete kifejezést nyer ezen ellentétes álláspontok közötti ingadozásban. Míg a magyar koalíció volt uralmon, a radikális-párt országgyűlési képviselői összeköttetést tartottak fenn vele, ugyanazon időben tagjai voltak a nemzetiségi klubnak, melyből azután kiléptek anélkül, hogy nyilatkoztak volna, vájjon a Nemzetiségi Programhoz továbbra is tartják-e magukat vagy sem. A pártnak sok híve van a népben, lapja Miletics *Zasztava*-ja, vezére Miletics veje Tomics Jakab.

A mi demokrata politikai programmunk szakítást jelent Mileticsnek — kit mi egyébként mint nagy szerb hazafit tisztelünk — tradicionális nemzetiségi politikájával. Mi Magyarország demokratalázásától, a bürokrácia megjavításától és nem a megyék kikerekítésétől, hanem az összes hazai demokraták szövetségétől várunk mindent. A jogegyenlőségért való küzdelemben nem számítunk a régi idők alkotásaira, hanem a demokrácia győzelmére. A mi programunk körülbelül az összes hazai demokraták ligája, nemcsak az általános választójogért, hanem a demokráciáért. Lapunk *Szrpszki Glasz* hetenként egyszer jelenik meg Nagyikindán. A fiatal intelligens nemzetekben vannak követőink szép számmal. Mint minden újítás, nem terjed gyorsan a nép széles rétegei között, mert ezek a tradíció és a romantika felé hajlanak.

A negyedik politikai irány képviselőinek ez a nézete: Az összes magyar pártok sovíniszták és a nemzetiségek ellen egyformán vannak diszponálva. Berzeviczy iskolai törvénytervezete ugyanolyan, mint Apponyi iskolai törvénye. Más pártoktól sem várhatunk jót. Ezért ne politizáljunk, hanem dolgozzunk a kulturális és gazdasági

téren. Ezen irány vezetőemberei tényleg nem avatkoznak a politikába. Ugyanezt vallják azon szerb politikusaink, kik politikai ellenfeleiknek mindig azt prédikálják, hogy ne csináljanak nagy politikai programokat, hanem dolgozzanak a kulturális és gazdasági téren. Tudva azonban azt, hogy a kormányra jutott pártok nem elégszenek meg a pusztán szolgai alázatossággal, hanem azoktól, kik a kormányra számítanak, a választásoknál segítséget is akarnak kapni: az ilyen nempolitizálás politikájának a képviselői valóban titkos mamelukok, a mindenkori kormány emberei, művészetük pedig abban áll, hogy a választások előtt megtudják jósolni, hogy melyik párt fog kormányra jutni. Ilyen nempolitikus politikus van nálunk elég. Ilyenek pl. a radikális-párt disszidensei, az újvidéki *Szrpsztvo* lapnál. Ők segédkeznek a választójogi liga által rendezett népgyűléseket szétverni, mert abban bíznak, hogy az általános választói jogot meg fogják kapni Khuen gróftól és Tisza Istvántól. Voltak ilyenek közöttünk is, de az utolsó választásoknál nagyon megrikkultak soraink, mert sokan úgy tették magukat, mintha hinnék, hogy Khuen hozza a demokráciát Magyarországnak.

*

Áttérünk most két legfontosabb kulturális tényezőre, az egyházra és az iskolára, melyek a nép igazgatása alatt állanak. Ez az ú. n. autonómia, melyet az 1868: IX. tc. elismert. E törvény szerint a hívek „jogosítva vannak egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket az ország törvényeinek korlátai között egyházi gyűlékezeteikben (kongresszus) önállóan intézni, rendezni és Ő Felsőge által jóváhagyandó szabályok értelmében saját közegeik útján önállóan kezelni és igazgatni.”

A régebbi és ezen újabb szabályzat értelmében a püspöki karból, a nép által az általános választójog alapján választott egyházi és világi képviselőkből álló kongresszus gyakorolja az önkormányzati törvényhozó hatalmat, választja a patriarchát és a három (bírói, közigazgatási és iskolai) központi hatalom szerveit. A püspöki zsinat gyakorolja a törvényhozást a lelki, dogmatikus és fegyelmi ügyekben és választja a püspököket. Az egyházmegyében szintén háromféle hatalom van: bírói, közigazgatási és iskolai, melynek tagjait a papság és a nép által választott egyházmegyei gyűlés választja. Az egyházközségben a bizottságot a nép választja általános szavazati jog alapján. Ennek végrehajtó szerve az egyházi bizottság, az iskolai bizottság.

A püspöki karnak a régi egyházi jog szerint öt megillető jogkörből csak a szoros értelemben vett lelkiekben való rendelkezés joga maradt meg; a püspökök virilis tagjai a kongresszusnak, a patriarcha annak hivatalbéli elnöke, valamint a három központi testületnek, melyekben a püspöki karnak is jut egy-egy hely; az egyházmegyei testületeknek elnöke a püspök. A népegyházi autonómia sokban hasonlít a régi privilégiumokhoz. Aminthogy a privilégiumok legfontosabb részükben csak papiroson léteztek, úgy van ez ma a mi autonómiánkkal is. Az államhatalom a főfelügyeleti jogból kimagyarázta a maga részére a legfelsőbb bírósági fórumot az egyházi, közigazgatási és iskolai ügyekben. A miniszterelnök ma pápához hasonló állást foglal el a mi autonómiánkban. Egy jól értesült egyén állítása szerint

egy volt miniszterelnök azt mondta a boldogult Brankovics pátriarchának: egy organikus autonóm törvényhozást kellene meghozni, hogy a miniszterelnök ne legyen többé pápa a gör. kel. szerb egyházban. A kongresszus azonban attól tartva, hogy garanciák hiányában, még az eddigieknél is végzetesebb oktrojálásokban lesz majd része, nem mert belefogni az egységes státútum kidolgozásába.

Napjainkban az autonóm krízist az ú. n. szinodális státútum okozta, melyet a kongresszus mellőzésével a püspöki kar hozott. A státútum gróf Khuen ajánlatára megnyerte a legfelsőbb megerősítést is. A státútum szerint a többi között, a szinódus volna a harmadik bírósági fórum. Miután az 1868: IX. t. c. és a kongresszusi szervezeti szabályok értelmében státútumot csakis a kongresszus hozhat, a legfelsőbb autonóm hatóságaink kimondották, hogy mindaddig, míg a kongresszus a szinodális státútummal szemben állást nem foglal, a régi szabályokhoz fogják magukat tartani. Ezen határozatot azonban a miniszterelnök megsemmisítette, mert szerinte a szinódus kétségtelen hatáskörébe tartozik a státútum alkotás joga. A szinódus 142 évig nem gyakorolt semmiféle bírósági hatalmat, és most egyszerre kétségtelen joga van ahhoz, hogy ő legyen a harmadik bírósági fórum! A státútum ellen mindenféle tiltakozó népgyűléseket tart a nép.

A szerb metropolíában van hét egyházmegye. A legelső püspök a metropolita-patriarcha Székhelye a szerémmegyei Karlóca. A patriarcha haszonélvezi a dálya-i uradalmat (23.333 kat. hold), továbbá a karlóczi és a kaboli birtokokat is (3538 hold) összesen tehát 26.871 holdat. A mostani patriarcha megválasztatása alkalmával, megígérte, hogy a papi fizetésekre jövedelme 20%-át fogja adni évente (a múlt évben átadott e címen 96.000 koronát). Ezenkívül rendelkezésre bocsájt az egyházi szükségletekre évi 50.000 koronát és egyéb egyház-kulturális célokra is kisebb-nagyobb összegeket (így a folyó évben a budai püspökség iskolái részére 10.000 K-t).

A többi hat püspök fizetését egy alapból húzza, melybe befolyanak a püspöki uradalmak (4684 kat. hold) jövedelmei (146.000 K múlt évben). Fizetésük évente 26.400 K. A magyarországi püspökök ezenfelül még a Thököly-féle alap (2.000.000 K) jövedelmének egy harmadrészét is élvezik. Thököly végrendelete szerint ezen jövedelem megilletné az aradi szerb püspököt, ha ezen püspökség felállítatnék. Ha pedig Aradon nem lesz szerb püspökség (amint-hogy nincs is) akkor ezt a jövedelmet az aradi püspökség területén lévő papok kapják. A minisztérium ennek dacára olyan javaslatot tett Ő Felségének, hogy ezen jövedelem a magyarországi (a horvátországiak kizárásával) püspökök között osztassék fel (egyre-egyre 8000 K jut évenként). A kongresszusi választmány tiltakozott ez ellen, mire az akkori miniszterelnök gróf Tisza István javaslatára ezen alap kivétellett a kongresszusi választmány kezelése alól; jelenleg egy e célra szervezett külön patronátus kezeli.

A metropolíában van 630 egyházközség, 791 pappal (beleértve az espereseket), azonban nincsenek az összes helyek világi papokkal betöltve (a világi papok száma 699). A papok fizetése

osztályok szerint 800—2000 K, ezenkívül haszonélvezik a parochiális sessziót, vagy e helyett 400 — 600 K kárpótlást. A legutóbbi kongresszus új fizetési szabályzatot hozott 2400 K kezdő fizetéssel, a szabályzat azonban nincs még megerősítve. A papok stoláris jövedelme minimális, miután a funkciók legnagyobb részét ingyen kötelesek végezni.

Kolostoraink száma 26, birtokuk 34.500 kat. hold; a tiszta jövedelem $\frac{2}{3}$ -ad része illeti az iskolai, $\frac{1}{3}$ -ad része a kolostori alapot. Az összes jövedelem 1910-ben 894.000 K. volt, a kiadás 743.633 K, a tiszta jövedelem tehát 151.357 koronát tett ki 1910-ben.

A tiszta jövedelem nagyobb volna, ha a Beocsin-zárdához tartozott cement-fundust annak idején potom áron el nem adják Spitzer és Ohrenstein cégnek. Ezen területet a cég előbb haszonbérben birta több éven át azzal, hogy a haszonbérleti idő lejártával köteles azt az összes épületekkel a kolostornak visszaadni. A haszonbérlet lejártával megvette a cég örök áron ezen milliókat érő területet 200.000 koronáért. A kolostornak okozott anyagi kárnál nagyobb az autonómián ejtett sérelem, mert az adásvétel a kongresszus tudta és jóváhagyása nélkül, az akkori miniszterelnök utasítására történt, annak dacára, hogy az autonóm szabályzatok értelmében az elidegenítés a kongresszus határozata nélkül nem történhetik.

A metropoliában vannak magasabb és elemi iskoláink. Karlócán van a teológiai intézet, egy gimnázium Karlócán, a másik Újvidéken, három tanítóképezde (Zomborban, Pakrácban és Károly városban), három felsőleányiskola (Újvidék, Zombor és Pancsova). Ezen intézeteket — a felső leányiskolák kivételével — a nemzeti alapok tartják fenn.

A teológiai intézetben van körülbelül 100 tanuló, a karlócai gimnáziumban volt 1909-ben 369, az újvidékiben 400 tanuló, a zombori tanítóképezdében százon felül férfi, és valamivel több leánytanuló; a pakráci tanítóképezdében 92, a károlyvárosiban 70 tanuló.

Elemi iskolánk száma (a horvátországi 17-et ide nem számítva) 268, a tanítók száma 314, a tanítónőké 317. Hitfelekezeti óvónő van 12. Az elemi népiskolákat az egyházközségek tartják fenn. A szegényebbek segélyt kapnak a nemzeti alapokból.

A szerb nemzeti alapok és alapítványok vagyona az 1910. évben készített kimutatás szerint kitett 1905-ben 17,495.236 koronát; ezen évben a jövedelmük kitett 1,141.901 koronát, a kiadás pedig 1,009.473 kor. Az 1911-ik év költségvetés szerint az évi jövedelem 1,498-382 kor., a kiadás 1,339.116 kor.

Az irodalmi társaság neve „Matica Szrpszka”, melynek feladata a könyvek kiadása és terjesztése által a nép kultúráját fejleszteni. Az irodalmi társaság megalakult 1826-ban. A tagsági díj 100 kor., tagja csak honpolgár lehet. Az élő tagok száma 1879, a meghaltaké 737. Amint látható a társaságnak kevés a tagja; kevés könyvet adott ki, és ami még rosszabb, a könyveket 2—3000 példányban adják csak ki. A társaság még távolról sem teljesíti a neki szánt kulturális missziót. (Más szláv, kisebb számú népeknél az irodalmi társaságok könyvei, különösen a paraszt népnek szánt könyvek, több tízezer példányban jelennek meg).

A legújabb időben Maticánkat nagy csapás érte, amikor annak pénztárnoka 437.576 koronát elsikkasztott. A sikkasztás előtt, mely még 1904-ben kezdődött, volt a Maticának 1,636.986 kor. vagyona (beleértve a kezelésére bízott ösztöndíj alapokat is). A közel fél millió elsikkasztása érthető nagy zavarokat okozott a Maticánál. Ezen szomorú tény semmi esetre sem szép bizonyítvány a társaság igazgatósága részére, a felelősség azonban nem terheli csupán csak a szerb népet, hanem inkább azokat, kik az elnöki tisztség betöltését a kormánytól tették függővé. Miután a fiatalabb, agilis embereket a minisztérium nem erősítette meg, kénytelen volt a Matica közgyűlése elnökül örökké egy öreg udvari tanácsost választani, azok közül valót, kinek dereka a sok hajlongástól már meggömbült, ki sok esztendeig tartó titkársága alatt improduktivitásával és félénkségével minden munkát megakadályozott a Maticában. A fővárosból olyan üzenetek jöttek a szerb néphez, hogy csakis neki köszönheti a szerb nép, hogy a Matica ma is fennáll, mert ha ő nincsen, már régen utolérte volna Maticánkat a tót Matica sorsa, melyet az államhatalom elkobozott. Ilyen fenyegetések megfélemlítették az idősb korú tagokat, kiknek az volt a meggyőződésük, hogy vissza kell húzódnunk, a miniszter észre se vegye, hogy élünk. Ha a Matica több tízezer példányban adná ki a könyveket, akkor hamar vége volna, mert utóvégre nincsen olyan cikk, melyet ne lehetne inkriminálni, így történt azután, hogy a Matica némely hivatalnokai az öreg elnöktől akkor kapták a pénzesszekrény kulcsait, amikor nekik tetszett; több mint hét évig csalták az elnököt és elsikkasztottak közel félmilliót. A végén pedig, mint értesülünk, kisült, hogy a sikkasztó pénztárnok — nem épeszű. De erről többet nem beszélek, mert különben ezen áttekintésem mint az államhatalom legfelsőbb orgánuma ellen intézett vádirat fog feltűnni, — ez pedig nem szándékom.

Az egyházzól, a kolostorról, az autonómiáról és a kulturális intézményekről magában az előadás keretében nem is beszéltem, hanem inkább a kulturális hajlamokról és törekvésekről. A hallgatóság kívánságához képest a sajtó számára megírtam ezt a részt is, és amikor már erről is írtam, meg kellett mondanom az igazat.

A Maticán kívül terjeszti a műveltséget a szerb Nemzeti Színház társasága is, melynek színésztársasága időközönként meglátogatja a magyarországi és horvátországi (legújában a bosznia-hercegovinai) nagyobb községeket. A társaság alapvagyona jelenleg 147.303 korona. Évi jövedelme — és ennyi a kiadása is — körülbelül 100.000 korona.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külföldi aktualitások

I.

Az új olasz parlament

Lezajlott az első választás az általános választójog uralma alatt Olaszországban. Az új választójog egész rendkívüli mértékben növelte meg a választók számát. Folyóiratunk több ízben közölt cikkeket a nagyméretű olasz választójogi reformról. Mielőtt mégis az első választás eredményeit ismertetnők, nem lesz felesleges néhány választójogi adatot felújítani. Az új választójogi törvény szerint aktív választójoga van annak, aki 21 éves és írni-olvasni tud, vagy pedig eleget tett katonai kötelezettségének. Aki nem tud írni-olvasni és nem is katonáskodott, 30 éves korában nyeri meg a választójogot. Ez a választójog, amely csak egyetlen korhatár-korlátozást ismer, valójában általánosnak mondható. Ez a törvény a lakosság 20,4%-át választásra jogosulttá teszi. A német birodalomban, ahol a választói jogosultság 25 éves korról kezdődik, csak 20%-a a népességnek választó. Abszolút számokban kifejezve is óriási a szaporulás; 1874-ben a választók száma csak 571.940 volt; az akkori lakosság 211%-a. Az 1882. évi új törvény ezt a számot 2,480.000-re emelte (8,46%); majd 1892-ben három millió (10%); a Crispi-féle 1894. évi törvény alapján a választók száma 2,120.000-re csökkent (6,78%); a legutóbbi 1909. évi választások alkalmával ez a szám jelentékenyen emelkedett; a választók száma 3,219.000 (9,2%) volt. Az új választójogi törvény szerint 8,572.000 választó van; számuk több mint öt millióval emelkedett. Ezek a számok kellően megvilágítják a reform jelentőségét.

Az első választás az új törvény alapján október 26-án, a pót-választások november 2-án mentek végbe. Az egyes pártokra nézve a következő eredménnyel végződött: A radikális párt hetven tagra szaporodott (ezelőtt 51 mandátum felett rendelkezett); a köztársasági párt három mandátumot elveszítvén, tizenhét ülést nyert el a parlamentben; a tulajdonképpeni szocialisták (radikális szocialisták) huszonöt képviselő helyett ötvenkettőt választottak meg; a reform-szocialistapárt tizenöt tag helyett huszonhárom tagból fog állani; bejutott öt szindikalista és független szocialista; a klerikális párt harmincnégy tagra

szaporodott huszonegyről; huszonkét tagja van az ellenzéki demokratapártnak. A megválasztott 508 képviselő többi része különféle ármyalatú kormánypárti. A választási eredmények között a legfigyelemreméltóbb a szocialistapárt jelentékeny megnövekedése. Ezt az eredményt, amely a választójog kiterjesztésének természetes következménye, a polgári sajtó az analfabétáknak juttatott választójoggal magyarázza és a múltban kormánypárti *Corriere della Sera* keserű szemrehányásokat tesz Giolittinak, hogy miért nem állított fel elébb elegendő számú népiskolát, mielőtt a választójogot kiterjesztette volna? A szocialisták ezzel szemben kimutathatják, hogy mandátumaik közül negyvenet Felső-Olaszországból hódították meg, ahol az írni-olvasni tudás a legnagyobb mértékben van elterjedve. Németországban és Skandináviában, ahol az írás-olvasás a legáltalánosabb, szintén hódítóan nyomult előre a szociáldemokrata párt. A szocialisták választási jelszava volt a tripoliszi háború elítélése és a háború felidézőinek megbélyegzése. Bármily fontos és elvi jelentőségű munkát végzett el ezzel a választási agitációval a szocialista párt, tekintettel a háború szerencsés kimenetelére és a jelenlegi lelkesedésig fokozott nacionalista hangulatra igazat kell adnunk azoknak, akik e választási sikert nem a háborúellenes jelszavak hatásának tulajdonítják. Ennek ellenére és az iparosodás előrehaladása folytán boldogultak a választásokon.

Dél-Olaszországban és Sziciliában, nagy meglepetésre, szintén hódított az ellenzéki propaganda; a kormány legerősebb hívei buktak meg és helyettük reform-szocialisták — kilencen — továbbá szindikalisták és független szocialisták kerültek be. Utóbbiak leginkább fájnak a kormánynak, mert éles személyi támadásoktól is lehet részükről tartani. Érdemben pedig a déli választások a földkérdésnek és főként a földmunkások helyzetének a parlamentben való tárgyalását fogják valószínűleg felidézni.

A klerikális párt számarányának növekedése korántsem ad teljes képet a klerikálisok hatalmáról. Ez a párt tulajdonképpen nem hivatalos párt; a Vatikán jelszava a pártalakítástól és jelöltek felállításától való tartózkodás: a *non expedit* volt. Ennek alkalmasint az a mellékgondolat volt a megteremtője, hogy a hivatalos pártot és jelölteket érhető veszteség súlyos visszahatást és gyengülést idézhetne elő az óriási klerikális táborban. A klerikális párt elnevezés alatt működő képviselők csak harcos előőrsei a klerikálisoknak. Maga a tábor, amely a választójog kiterjesztése folytán a választók között természetesen rendkívül megszorodott, a többi pártok jelöltjeit támogatta, lehetőleg a liberálisokat és konzervatívokat a szocialista és radikális pártok ellen, legtöbbször a miniszterelnökkel való egyetértésben, aki a választásokon

a pártkeretek teljes figyelmen kívül hagyása mellett a jelöltek személyei szerint a legkülönbözőbb — polgári pártállású — jelölteket támogatta. A klerikálisok a jelöltektől támogatásuk fejében reverzalistákat és úgyszólván általános a meggyőződés, hogy ezen titkos reverzálisok száma legalább is százötvenre tehető. A reverzális tartalma: 1. Az egyesülési és lelkiismereti szabadság alkotmányos biztosítékainak tiszteletben tartása és a kongregációk elleni esetleges törvényjavaslat elvetése, 2. a magánoktatás védelme, 3. a családapák jogának, hogy a község: iskolákban gyermekeik hittant tanulhassanak, megvédelme, 4. küzdelem a válás megengedése ellen. Emellett, amit könnyen fel lehet tételezni, gazdasági természetű, nevezetesen a holtkézre vonatkozó biztosítékokat is követelnek. Igen jellemző, hogy a klerikálisok a kormánnyal való egyetértésben működtek és hogy ezúttal hazafias jelszavakat hangoztattak.

A választásokban megerősödött radikális párt eddig is négy taggal volt képviselve a minisztériumban, ahol mindamelllett háttérbe szorultak. Programja ennek a pártnak alig van, ha nem vesszük különösen számításba, amiben közös a többi polgári pártokkal, a tripolisi háború és általában az imperialista politika helyeslését összes következményeivel, a fegyverkezéssel, intenzív külpolitika követelésével stb. együtt. Az antiklerikalizmusra mutat hajlandóságot ez a párt, amely egyébként a választásoknál maga is nem egy helyen igénybe vette a klerikálisok segélyét. Gyöngé és vérszegény antiklerikalizmusnak tűnik fel, amelytől sok eredményt várni nem lehet, már a választók érzékenységeire való tekintet miatt sem. Olvastuk a földművelés-, ipar és kereskedelem radikális pártállású miniszterének, Nittinek, a párt legkiemelkedőbb egyéniségének, programbeszédét. Fontos jelenségeket, a drágaság és a munkanélküliség problémáit tárgyalja, de radikális reformokat nem jelöl meg, sőt a gabonavámok leszállításának követelését is óvatosan elhárítja. A többtermelés, a föld gazdaságosabb kihasználása úgyszólván egyetlen kézzelfogható programja.

A reform-szocialistákat múlt évben felszólították a kormányban való közreműködésre; vezérük Bisolatti, akkor visszautasította a felhívást. Ha Giolitti a bal szárnyal akar együttműködni, nem valószínű, hogy a párt ugyanezen probléma előtt fog újra állni. A reform szocialista-párt egyébként egyre inkább szakszervezeti alapon szervezkedik.

A tulajdonképpeni kormánypártot alakító többség teljesen heterogén jellegű. Az idetartozó jelöltek legnagyobb része csak általánoságban „liberális”-nak mondotta magát a választási küzdelemben.

Ezekhez járulnak az alkotmányos demokraták és a tiszta demokraták. A kormánypártot, de általában a polgári pártokat tekintve, el lehet mondani, hogy Olaszországban a pártokat a helyzet tisztázatlansága és a viszonyok összezavarodása jellemzi. Épp ezért bajos is volna a jövőre vonatkozólag jóslásokba bocsátkozni. Mi lesz a közel jövő parlamenti programja? Jobbfelé vagy balfelé fog-e tolódni a helyzet? Emlegetik, hogy Giolitti miniszterelnök visszavonul. Az újabb katonai és adóterhek megszavaztatásának kellemetlen kötelességét átengedi másoknak s csak azután tér vissza.

Egyébként pedig, ha az olasz viszonyokról, pártokról, választásról vagy bármiről olvasunk, száz szónak is egy a vége: Giolitti. Rendkívüli egyéniségének hatása alól nem lehet szabadulni. Ő a nagy szelídítő, akinek szavára elsimulnak a háborgó tenger hullámai. Erős és simulékony; elszánt és taktikus. A mai Olaszország sorsának intézésében döntő szerepe van.

Lloyd George és az angol földreform

Amiről a földreformerek, a föld felszabadításának hirdetői álmodoznak, Angliában egy lépéssel közelebb jutott a megvalósuláshoz. A kormányon levő radikális párt felvette már a közeli jövőben megvalósítandó programjába a földreform kérdését sebből az alkalomból Lloyd George birodalmi kancellár több nyilvános beszédet tartott, Bedfordban és Swindonban, a legutóbbi napokban pedig Middlesboroughban. Lloyd George nem most kezd foglalkozni ezzel a kérdéssel. Az 1909. évi u. n. forradalmi költségvetésben jelentékeny adóterheket hárártott a nagybirtokra. Megkezdette emellett a földeknek azon érték szerinti való felbecsülését, amennyit azok megfelelően hasznosítva érnének, azzal a szándékkal, hogy az adózást a jövőben erre az alapra fekteti s így útját állja a földek megműveletlenül hagyásának. Az agkori biztosításról szóló törvényt a mezőgazdasági munkások érdekeire való különös tekintettel alkotta meg. A múlt évben megalakított egy bizottságot a mezőgazdasági s általában a földkérdés tanulmányozására és ezen *Land Inquiry Committee* most adta ki első kutatásainak eredményét. (Nagyon olcsón, egy shillingért megszerezhető). Lloyd George legfőképpen ezekből vette beszédeinek anyagát.

Az angol föld tulajdonának megoszlása a legszerencsétlenebb. A föld kevészámú nagybirtokos kezében van. A politikai és gazdasági eszközök együttes eredménye volt, hogy a népet, a parasztságot földjétől teljesen megfosztották. A XVI-ik században az akkor fel lendülő szövőiparnak a gyapjútenyésztéshez leelőre volt szüksége, a szántóföldeket elvették a parasztságtól és legelőkké alakították át.

A XVIII-ik században megfordítva történt; akkor tértek át az ipari munkásság élelmezése végett a gabonatermelésre. Akkor törvényileg kisajátította magának az uralkodó osztály az addig közös, községi tulajdonban volt földeket. Azóta proletár az angol földműves. Ehhez járultak gazdasági okok; a föld műveléséhez egyre több tőke és ismeret vált szükségessé és az állam nem adta meg azt a támogatást a kis földműveseknek, amely fennmaradásukat lehetővé tette volna; Lloyd George szavai — a bedfordi beszédben — szinte meghatók erről. „Volt idő, amidőn a munkásnak saját érdeke is volt a föld tekintetében. A munkásnak szabadon bírt földje volt. Jutott neki a közlegelőből; ott legeltethette tehenét, amely tejet és vajat adott neki és családjának. Volt egy kis földje, ahol gabonát termesztetett táplálásukra. Volt szárnyasa, libája, sertése; egy kis földje, ahol asztalára zöldségeket termelt. Gentleman volt; független volt. Volt valami köze az országhoz. Jögcíme régi és látszólag megtámadhatatlan volt. Hova tűnt mindez? Ellopták?”.

Az angol mezőgazdaság rohamosan hanyatlott. A mezőgazdaságot az elnéptelenedés veszélye fenyegeti (lásd erről külön cikkünket a *Huszadik Század* 1911. évi augusztusi számában). A mezőgazdasági népesség száma jelenleg másfél millió; ötven évvel ezelőtt 2,132.000 volt; hatszázezer földművelővel több, mint ma, míg az ipari Németországban 10 millió, Franciaországban 9 millió ember foglalkozik földműveléssel. A mezőgazdasági vámvédelmet szintén nélkülöző Dánia, Hollandia és Belgium népe aránytalanul nagyobb mértékben foglalkozik földműveléssel. Az utolsó öt évben pedig egy millió angol állampolgár vándorolt ki Kanadába és Ausztráliába. Pedig az angol termőföld és éghajlat a legkitűnőbb a földművelésre.

Ezek a tények, amelyeket Lloyd George beszédeiben alaposan kifejtett, — elragadó ékesszólással elmondott beszédek ezek, retorikailag is gyönyörűen felépítve, — az uralkodó társadalom szempontjából is indokoltá teszik a földreform kérdését. Bizonyos fokig talán még a földtulajdonosok szempontjából is.

Ami a Lloyd-George beszédeit a mi szemünkben forradalmi jelentőségűvé teszi, nem ezen józan okossággal is megközelíthető tények és ebből vont következtetések előadása volt, sőt nem is maga a tervezett földreform. E tekintetben némileg csalódtak azok, akik többet és radikálisabbat vártak a bajok orvoslására. Forradalmi jelentőségű ezeknek a beszédeknek szociális tartalma. Elméletben, tudósok megírták, szocialista agitátorok eddig is hangoztatták, de felelős állású, vezető politikus, tette buzdító célzattal soha így be nem állította és ki nem fejtette a szegényeknek, az elnyomottaknak

jogát az élethez, a napvilághoz, a boldoguláshoz. Ez van annyi, mint bármilyen időszerű reform; ez a lelkek forradalmasítása. Ha gyökereket ver az emberek között, az elnyomottak között annak a tudata, hogy jogtalanul tartják szolgátságban őket, ha ezt vezető kormányfőiak becsületesen hirdetik előttük: a teljes reform sem késhe sokáig. Lloyd-George beszéde e tekintetben példátlan és egyedül álló. Erről tudomást kell venni. A földműves munkája értékes; tudást és tapasztalatokat követel meg; a legrégebbi, legproduktívabb munka s mégis a legalacsonyabb munkabéretet, leggyalázatosabb lakásviszonyokat juttatja munkásainak. A földművesek hatvan százaléknak bére, kevesebb mint 18 shilling hetenkint; kilencven százaléknak jut kevesebb bér, mint amennyi a dolgozók lakóinak fenntartásához szükséges. Az összes kifizetett munkabérek összege 25 millió font, a földesurak járadék alakjában 37 millió fontot húznak. Legalacsonyabbak a munkabérek ott, ahol a birtokok a legnagyobbak. A lakások orvosilag mondattak ki nagyon sok helyen egészségteleneknek, elégteleneknek, túlszűfoltaknak. „A munkásnak tisztességes fizetésre, kényelmes lakásra van igénye. Igénye van arra, hogy haladjon, ha van benne érték.”

A mai rendszert izzó szavakkal bélyegzi meg. Óriási területeket vontak el a földesurak a földműveléstől sportcélokra és vadász-célokra. A vadászterületek száma napról-napra emelkedik, s a vadak nehezen megtérülő károkat okoznak a farmereknek. A földtulajdonosok visszaélnék jogukkal, ami úgyszólván korlátlan. Pusztává változtathatják a földet s úgyszólván legfőbb bírák azok élete és boldogulása felett, akik földjeiken élnek.

Ezzel a rendszerrel szemben kiadja a jelszót, amelyről azt hisszük, hogy szállóigévé fog erősödni: *Landownership is stewardship!* A tulajdonos, mint az állam megbízottja, az állam részére bírja a földet, a tulajdonosi minőség csak cím, csak jutalom, de a föld lényegében véve az államé!

A tervezett földreform bővebb ismertetésére nincs terünk s fenntartjuk ezt akkorra, amidőn törvényjavaslat alakjában az országgyűlés elé fog kerülni. Egyébiránt a reformtervek még éppenséggel nincsenek kiforrva. Röviden csak annyit, hogy a Small-Holding rendszer mai alakjában nem vált be, a földek vételára oly magas, hogy a vevőt örök időkre megnyomorítja, míg a törvényhatóságok terhes községi adó alakjában kénytelenek a földárakat a lakókra hárítani. A városokban új és jobb kisajátítási törvényre van szükség; az ingatlanok piaci áron legyenek megválthatók. A községi adórendszer reformálandó. A bérlők biztosítandók befektetések és a

föld javítása által szerzett érték megtartásáról. Munkabérminimum állapítandó meg és a munkaidő törvényesen szabályozandó. Megfelelő otthonhoz kell juttatni a munkást, ahol napi munkája után kellemes pihenőhelyre leljen. A legszükségesebb élelmiszerek termelésére elegendő földhöz kell juttatni őt. A termények szállítását előmozdító helyesebb közlekedési politika alapjai vetendők meg. A földkérdés megoldására új minisztérium állítandó fel, igazságügyi biztosokkal, akik mindenekelőtt a bérletek felmondásánál fognak bíraskodni. Ezen minisztérium hatáskörébe tartozék a munkáslakások kérdése, a munkabérre vonatkozó törvényjavaslat előkészítése; a földkataszter kezelése, a sport és vadászati célokra szolgáló területek terjedelmének korlátozása s az elhanyagolt földeknek az állam részére való megvásárlása.

Szélső irányú változások eszerint nem várhatók, bár a tervezett reformok keresztülvitelük esetén sokat lendíthetnek a földművelésen és a munkásokon. Mindazonáltal ezek a reformok s még inkább az a mozgalom, amely beléjük fog kapcsolódni, megteremthetik a talajt a földkérdés végleges megoldására és élő valósággá tehetik azt, ami ma még az utópiák birodalmába tartozik.

Halasi Béla

Nemzetiségi fejlemények*

A Lipscher-botránynyal kapcsolatban egy hírlapíró meginterjúvolta a miniszterelnöki sajtóiroda főnökét és Barát Ármin többek között azzal védekezett, hogy a sajtóirodának nagyon sok dolgot ad „a nemzetiségi agitátorok és sajtóbéli ágenseik által világszerte folytatott magyarellenes sajtótámadások ellensúlyozása és cáfolása”. Ugyanebben az időben egy kormánypárti lap szerkesztője állott a budapesti sajtóbírótság előtt és itt többek között így beszélt: „Én alaposan ismerem a magyar politikát és borzasztóan lesújtva mondom, hogy semmiféle párt Magyarországon nem kormányozhat korrupció nélkül . . . nem vagyunk tiszta nemzeti állam és a nemzetiségekkel kell fenntartanunk a

* E cím alatt új rovatot nyitunk a *Kortörténeti jegyzeteken* belül. Aradi Viktor fogja benne a nemzetiségi kérdés újabb fejleményeit kritikailag ismertetni. Ez az elhatározás alig szorul bővebb indoklásra. Az egész magyar sajtó olyan bűnösen elhanyagolja a nemzetiségi kérdést, avagy állandó sovíniszta heccelődésekkel mérgezi meg, hogy még az ország művelt közvéleményének is halavány fogalma sincs arról, a mi e téren az országban történik. Pedig napról-napra halmozódnak fel nemzetiségi politikánk bűnei, melyek a nemzetiségi ellenállás és öntudat párhuzamos megerősödésével karöltve előbb-utóbb lehetetlenné fogják tenni a status quo fentartását.

A szerk.

magyarság érdekét”. És ugyancsak ebben az időben a magyarországi tanító-egyesületek országos szövetségének egy küldöttsége járt a kultuszminisztériumban, hogy a nemzetiségi agitátorok működése ellen tiltakozzanak és erélyes megtorlást sürgessenek . . .

Ez a három kép így egymás mellé állítva, — ahogy a véletlenség egymás mellé állította őket, — kitűnően jellemzik a magyarországi nemzetiségi kérdést. Nagyon igaza van Barát Árminnak: tényleg rengeteg anyagi és erkölcsi áldozatokba kerül az, hogy a sajtó a nemzetiségi kérdésben a mai álláspont mellett tartson ki. A kormánypárti szerkesztőnek is igaza volt: a korrupció fészke az a politika, amelyet kormányaink a nemzetiségi kérdéssel szemben folytatnak. És szomorú kórtünet, hogy a magyar tanítóság jó része még ma is rabja ennek a szerencsétlen ideológiának. Pedig csak a közelmúltban okozott óriás feltűnést* egy románnyelvű röpirat,** amely kimutatta, hogy csak Hunyad megyében, — ahol az analfabéták száma már eddig is erősen meghaladta az országos átlagot, — 134 román iskolát zártak be az Apponyi-féle közoktatásügyi törvény alapján, de új iskolákat természetesen nem emeltek helyettük. Ehhez a szomorú tényhez nem volt szavuk a magyar tanítóknak, de amikor a románság körében felháborodással tárgyalták ezt a kétségenkívüli kultúrbotrányt, a magyar tanítók fölemelték szavukat a román agitátorok ellen.

De igazságtalanság volna a magyar tanítóságot kiragadni és külön elítélni ezért a lépésért, mert korántsem állanak egyedül nézeteikkel. Az ellenzéki sajtó napról-napra hasonló szellemben ír, csak a kormánypárti sajtó türtözteti magát kissé felső intés következtében. Tisza ugyanis még folyton reméli, hogy nemzetiségi politikája sikeres lesz és ezért szüksége van a szélcsendre. Az eddigi eredmények ugyan nem voltak nagyon biztatóak, de azért a félsiker nem vette el Tisza kedvét. A próbálgatások kis eltérésekkel a régi nyomokon haladnak.

Ami a románokkal való tárgyalásokat illetik, úgy azok látszólag befejeződtek és amint a román komité legutóbbi gyűlése mutatta, a románság vezetői nem hajlandók Tiszát támogatni. Csakhogy Tisza folytatja a román főpapok megdolgozását és Jankovich kultuszminiszter erdélyi útja alkalmából is ezért látogatta végig a román főpapokat. Még mindig a Mangra-féle „mérsékelt román nemzetiségi párt” megalakítására törekszenek és ma már legalább titokban munkatársai is vannak Mangrának Hosszu Vazul szamosújvári püspök és társai személyében. Ugyancsak meggyöngítette a pártot a hajdúdorogi püspökség felállítása és állandó veszéllyel fenyegeti a tervezett görög-

* A *Budapesti Hirlap* például napokon keresztül cikkezett, sőt vezércikkezett a röpiratról.

** Dr. A. Micu: *Starea învățământului în comitatul Huniedoarei*. Arad, 1913. *Tipografia „Concordia”*.

keleti magyar püspökség is. Ez a püspökség lesz arra hivatva, hogy úgy a görögkeleti románok, mint a szerbek sorait még jobban megtörje és ugyancsak ez lenne hivatva arra is, hogy a ruthén-kérdést megoldja. Ha a ruthének erővel görögkeletiekké akarnak lenni, úgy legyenek görögkeleti magyarokká, — mondják Tiszáék —, azonban arról megfelelkeznek, hogy a ruthén skizmatikus mozgalmaknak gazdasági háttere van ezt bajosan oldják meg az új püspökséggel.

Ami a románságnál oly nehezen megy, — a klerikális és progresszív irányzatúak különválasztása és egymással szembe való helyezése, — az már régebben sikerült a tótoknál, sőt éppen mostanában már csődöt is mond ez a kísérlet. A Juriga—Szkicsák—Hlinka-féle klerikális-csoport sok bajt okozott a tót nemzetiségi pártnak, de ez az irányzat ma már teljesen elveszítette gyökereit. A kormánnyal való paktálás népszerűségük elenyeszését vonta maga után, a népszerűség elvesztését pedig természetzerűleg a kormány kegyeinek elvesztése követte. Juriga ugyan még folyton remél, — újabban búcsújárásokkal és kiprovokált csendőri botrányokkal igyekszik elvesztett népszerűségét visszaszerezni, de hívei egyre nagyobb számban fordulnak el tőle és a tót klerikális párt napjai meg vannak számlálva.

A politikai viszonyok csak nagyon kevésbé befolyásolták a nemzetiségi gazdasági haladását, de ezen a téren egyre erősebbé válik a sovíniszták elkeseredett támadása. Hogy ezen a téren milyen élesen küzdenek a nemzetiségi ellen, azt különösen két eset jellemzi, a kolozsvári gazdaggyűlés és a nagymihályi bankalapítás esete.

A *kolozsvári gazdaggyűlésen* tudvalevőleg a legtúlzóbb agrárius körök szószólói fejtették ki programjukat és a nagybirtok védelmét, a hitbizományok alakítását ajánlották a „nemzetiségi veszedelem” ellenszerül. És ez az eszme még a merkantilista irányzatú, agráriusellenes sajtóban is rögtön népszerűvé vált, néhány cikksorozat erejéig felfüggesztették elveiket és kitörő lelkesedéssel siettek a honmentő nagybirtok védelmére. Szemforgató szörnyűködéssel idéztették, hogy az erdélyi románság 160,000 hold területet hódított el a magyarságtól és ezt az abszurdumot a tájékozatlanok jó része készpénznek is vette. Pedig itt mindössze arról van szó, hogy az erdélyi nagybirtokosok a rossz gazdálkodás következtében sorra tönkremennek és birtokaikat a kisbirtokos román földművesek vásárolják meg. Ezzel szemben azonban igen sok román birtoka is kerül magyar kézre, amiről a sovíniszta statisztikusok megfelelkeznek. És megfelelkeznek arról is, hogy bár lassan, de állandóan folynak az állami telepítések és az állampénzen alakított telepek egész sor magyar községet alkotnak a románság között. Mindezeket teljesen figyelmen kívül hagyják és csak az egyoldalúan beállított statisztikát veszik tekintetbe, aminek azután az a következménye, hogy a románság látszólag abnormisan gyors hala-

dásának nem tudják elfogadható magyarázatát adni. De ezen a kicsiségen könnyen segítenek, mint ahogy például a Pesti Napló is segített. A *Pesti Napló* szeptember 17-iki száma nagyszabású „leleplezést” közöl, mely szerint:

1. A romániai földművelésügyi minisztériumban 1893 óta működik egy osztály, mely az erdélyi románok földvásárlásait mozdítja elő. Ennek az osztálynak titkos fiókja az Astra.

2. Van egy részvénytársasági alapon működő erdélyi kulturegyesület, mely romániai könyveket árusít Erdélyben és ennek jövedelméből *1.650,000 leit* küld az Astrának.

3. A bukaresti *Liga Culturală* minden év decemberében *1.600,000 koronát* küld az Astrának földvásárlási célokra.

Talán felesleges is külön megemlíteni, hogy a nagy szenzáció egyetlen betűje sem igaz. Ilyen szenzációkkal fokozzák a tájékozatlan közönség idegességét és ezekkel nevelik annyira elfogulttá, hogy a nemzetiségekkel szemben minden fegyvert jogosultnak tart. És ez a közfelfogás az oka annak, hogy viszont azok, akiknek ez érdekükben áll, mindent mernek akkor, amikor ellenfelük nemzetiségi. Hogy mennyire vakmerők ezen a téren még hatósági embereink is, annak kiáltó példája a *nagymihályi bankbojkott* esete.

A zemplénmegyei Nagymihályon eddig öt pénzügyintézet működött és ezek erősen megérezték a nehéz pénzügyi viszonyokat. A kedvezőtlen gazdasági viszonyokhoz járult az idejű pusztító árvíz és az ezt nyomon követő sok fizetéseképtelenség. Csak a közelmúltban három több száz ezres fizetéseképtelenség volt Nagymihályon és ezeknél erősen érdekelve voltak az ottani pénzügyintézetek is. Ilyen körülmények között valóságos pánikot idézett elő az a hír, hogy a budapesti Központi Bank részvénytársaság fiókot állít fel Nagymihályon. A Központi Banknak már voltak ott régebben is érdekeltségei és ezek könnyebb lebonyolítása céljából határozták el a fiókalapítást. A nagymihályi pénzügyintézetek vezetői készültek a védekezésre és tekintettel arra, hogy a Központi Bank a prágai Ustredna Banka fiókja, a védekezés a hírhedt losonci eset mintájára történt. Nagymihályon is értekezletet tartottak a bennszülöttek és itt is kimondották a bojkottot úgy az új bankra, mint annak üzletfeleire. A nagymihályi bojkottgyűlésen részt vettek az érdekelt bankembereken kívül Dókus Gyula alispán, Thuránszky László főjegyző, Beregszászy István tanfelügyelő, Bajusz Andor főszolgabíró, Fejér Elemér és Somody József szolgabírák, Bereznay János és Garbovszky Sándor járásbírák. A gyűlés lefolyásáról a *Budapest* nyomán csak a következőt említjük meg. Dr. Holló Zoltán kifejti, hogy „Magyarországon nemzetiségi üldözésről csak oly értelemben lehet beszélni, hogy a lelkiismeretlen izgatok bujtogatásaikkal üldözik a békeszerető polgárokat, Ilyen értelmű nemzetiségi üldözést vettek tervbe e vidéken is, midőn az Ustredna Banka nevű cseh pénzügyintézet által Nagymihályban fiókot akarnak alapítani. Az éj leple alatt

vonulnak be városunkba és ittlétükről csak akkor szerez a város tudomást, midőn cégüket Ustredna Banka Ucsastiny Spolok címmel már be is jegyezték.” . . . „ Szószertint ezek a szavak hangzottak el az értekezleten s az a pánszláv propaganda galád eszközeiről a legnyilvánvalóbb képet adja” teszi hozzá csodálatraméltó logikával a *Budapest*.

A gyűlésen természetesen kimondották a legszigorúbb bojkottot és rögtön meg is indult a hajsza a „pánszlávok” ellen. Az egész botránykrónika felsorolása nem találhat itt helyet, de néhány tipikus jelenséget kiemelünk.

A bankfiók részére hosszú lejáratú szerződéssel Stark Herman házának földszintjén béreltek helyiséget. A bojkottbizottság megidézte Starkot és felszólította, hogy különbeni következmények terhe alatt bontsa fel rögtön a bérszerződést. Stark ezt nem tehette meg, mert a szerződésben magas összegű bánatpénz volt kikötve, de a nagymihályi urak nem elégedtek meg a kifogással, hanem a közigazgatásra bízták a további teendőket. Egy eső utáni napon a szolgabíró kiszállott Stark házához és megállapította, hogy az udvarból víz folyik az utcára, amiért 300 koronával megbírságolta. Hasonló bírságban volt részük Mitrovcsák Jánosnak és Onuska Andrásnak is, mert üzleti összeköttetésbe léptek a bankkal. A Gleich és fia céget, mely a bank bútorait szállította be az állomásról, ötven koronára büntették „állatkínzásért”. A zempléni urak így mulatnak, azaz hogy még cifrábban. Egy átdorbézolt éjszaka után a nagymihályi úri kompánia a főszolgabíró vezetésével cigányostul a bankfiók elé vonult és összetörték a cégtáblákat. És néhány nap múlva ugyancsak a szolgabírói hivatal erélyes hangon ráírt bank vezetőire, hogy távolítsák el a törött cégtáblát, mert a járókelők testi épségét veszélyezteti.

Az egész hajsza koronája az volt, hogy a szolgabíróság dr. Widder Márk járásorvos, a Nagymihályi Kereskedelmi és Iparbank elnökének bizonyítványa alapján megtagadta a bank helyiségeire a lakhatási engedélyt, mert a helyiségek a konkurrens bank elnökének nézete szerint egészségtelenek.

Ilyen lehetetlen viszonyokkal küzdeknek a nemzetiségi gazdasági téren és hasonló viszonyokkal találkozunk kultúr-törekvéseik terén is. Az Apponyi-féle törvény alapján sorra bezárják iskoláikat és kultúregyesületeik működése elé is ezernyi akadályt gördítenek. A román Astra idej gyűlése csak elkese-redett sajtótámadásokat váltott ki, de a Tót Muzeum-Egyesület, a Zsivena és a Lipova gyűlései már hangos csattanóval végződtek. A turócszentmártoni ünnepekre összegyűlt tót intelligencia nagy része súlyos bírságokkal távozott, a buzgó hatóságok ugyanis tiltott gyűlésnek minősítették összegyűvelüket. Sőt a megjelentek egy részét ki is utasították, dr. Halek Iván zsolnai orvost pedig a határrendőrség kitiltotta Zsolnáról. Űgye most van a belügyminiszternél felelősség alá.

Egészen külön tekintet érdemelnek azok az események,

amelyek a szerb nemzetiségi kérdés körében játszottak le a közelmúltban, amelynek hullámai csak most mutatkoznak és ezek közül is ki kell emelni a balkán-háborúval kapcsolatos eseményeket, továbbá a Bogdanovics ügyet. A balkán-háború idejében a fővárosi lapok képtelen „leleplezéseket” közöltek a bánági szerbek összeesküvéseiről, kémkedéseiről és jobb ügyhöz méltó buzgósággal sürgették az erélyes rendszabályokat. A rémhíreket érdekelt helyi körök terjesztették és helyezték el a budapesti sajtóban és ez az akció oly nagy hévvel folyt, hogy a közvéleményt teljesen megtévesztették. Csakhamar a hatóságok is megmozdultak és túlbuzgóságukban rettenetes sok baklövést követtek el. A délvídeken mindenki kémekeket fogdosott és a szerbek minden lépését ellenőrizték. Az idevonatkozó szomorú esetek rettenetes tömegéből csak néhány jellegzetes példát sorolunk fel.

A pancsovai cukrászdában egy úrilány ül ösmerőseivel és társalgás közben azt a megjegyzést teszi, hogy „majd rájár a rúd a magyarokra is”. A megjegyzést csodálatos gyorsasággal bejelentik a rendőrkapitánynak és az úrilányt néhány perc múlva a cukrászdában letartóztatják. „A fanatikus szerb hölgyet bekísérték a fogházba. Apja kétségbeesve fordult a hatósághoz. Hiába volt minden kérés, rimánkodás, a kisasszony fogva maradt és teljes két hétig ült. Kiszabadulásának az volt a feltétele, hogy a szerb polgárságnak egy tekintélyes deputációja jelenjék meg a főispán előtt és tegyen lojalitási nyilatkozatot a magyar államnak, a magyar királynak.” . . . *

Schmidt Jakab bácstopolyai rendőrbiztos haragudott Vakula Mária kéjnére. Feljelentette, hogy mulatozás közben „sértőleg nyilatkozott a királyról.” A szerencsétlen teremtést annyira megijesztette a feljelentés, hogy megszökött és elbujdosott. Most országszerte körözik.

Major Béla főgimnáziumi tanárt haragosai feljelentették, hogy „az egész Bácskára kiterjeszkedő tervszerű lázító tervet dolgozott ki.” A szerencsétlen ember egész kálváriát járt végig, míg ügye tárgyalásra került. A tárgyaláson a vád már oda zsugorodott, hogy Major mulatozás közben, bizalmas baráti körben tréfálgzott. A bíróság felmentette, de az ügyész, — akinek afférje volt a tanárral, — megfelebbezte az ítéletet. A felmentés természetesen jogerőssé lett, de csakis újabb hercehurca után.

Masirevics Milán bajai lakos öt hétig ült előzetes letartóztatásban, mert állítólag azt kiáltotta a korcsmában egy magyar társaságnak, hogy „találkozunk Durazzónál”. A főtárgyaláson kitűnt a vád alaptalansága és Masirevicset felmentették.

De íveket töltene meg a hasonló eseteknek még vázlatos tárgyalása is. A rettenetes hajsza hullámai még ma sem simultak

* Szegedi Napló, 1913. január 17-iki száma,

el és néhány esetben bünyügi vizsgálat indult meg az eljáró hatósági közegek ellen. A rémnapok alatt mindenki megbosszulta magát szerb haragosán és a megyék urai felhasználták a nekik kedvező közhangulatot arra, hogy mennél több szerbet kiszorítsanak a közhivatalokból. Évtizedekre megrontotta a békét ez a balkánháborúval párhuzamos kis hadjárat.

És amíg az előtérben ezek az események folytak, azalatt a háttérben a pátriárka és a kormány végezték kisdud játékukat. Mert nagy tévedés volna azt hinni, hogy a sovinszta heccek alapja kizárólag a sovinizmus. Ellenkezőleg, a háttérben majdnem kivétel nélkül törvénytelen érdekek húzódnak meg. Így történt ez a jelen esetben is, amikor a szerb mozgolódásra való hivatkozással megszarolták a szerb egyházat. Ez az ügy magában véve oly jellemző, hogy kissé részletesebben kell vele foglalkozni.

A görögkeleti szerb egyházi ügyek vezetésében igen nagy szerepük van a világi elemeknek és az ő ellenőrzésük nélkül semmi sem történhetik. Ez erősen útjába volt úgy a kormánynak, mint a pátriárkának és ezért 1913. július 11-én kieszközöltek egy királyi rendeletet, amely ideiglenesen felfüggeszti az egyházi autonómiát, majd pedig december 10-én az akkori miniszterelnök 6675/II. számú rendeletével a vagyionkezelési jogot is kivette a kongresszus kezéből és asszisztensekre bízta. Amíg ez a játék folyt, azalatt a kormány és a pátriárka egyesült erővel fosztogatták a szerb nemzeti alapokat. Elsősorban a pátriárka kapta vissza annak az összegnek egy részét, amelyet a pártkasszának fizetett, majd pedig az üzletek kerültek sorra. Megcsinálták a beocsini cementföldeladási panamát, majd pedig a Zsiva-szigeten kiirtott erdő helyett vásároltak egy teljesen értéktelen, de nagyobb összegbe felszámított erdőt. Hogy milyen messze nyúltak ennek a tipikusan macedóniai ízű üzletnek a szálai, arra nézve jellemző, hogy ebbe az üzletbe be akarták vonni a nagyváradi görög-katolikus román püspököt is, de Radu Demeter nem volt hajlandó résztvenni. A kudarcból azonban Radu is kivette részét, mint beavatottat feltűnően kímélték és a hajdúdorogi püspökség határainak megállapításánál is minden kifogását tekintetbe vették. Így fonódnak össze azok a száalak, amelyek a huszadik század Magyarországnak legszomorúbb kérdését, a nemzetiségi kérdést alkotják. Pedig ezek a képek csak az utolsó napok aktualitásainak nagyon vázlatos kivonatai és ez a szövevény hatol be vékony szálaival mindenhová, ahol nemzetiségi, avagy annak magyarázható tényezők élnek.

Aradi Viktor

A legfőbb állami érdek*

Magyarország és Ausztria legújabb eseményei szinte igazat látszanak adni azoknak az állambölcseknek, akik szerint valamely nép erejének legmagasabb nyilvánulása és próbája a más népekkel való öldöklő küzdelem, a háború. Az egész gazdasági munka, társadalmi berendezkedés, műveltség végcéljukban csak arra jók, hogy egy lehetséges háború esetére a győzelmet lehetővé tegyék. Minden műhely, tanintézet, jótékony intézmény tulajdonképpen csak olyan előkészítő telep más népek erejének összetörésére, akár csak a kaszárnyaudvar. Legfeljebb valamivel távolabb esnek a döntő csatától, tehát alsóbbrendű szervei a néperőnek.

Erre a gondolatra vezet legalább, ha azt látjuk, hogy van egy társadalmi jelenség, melyet az állam hang- és irányadó körei ritka egyértelműséggel kárhóztatnak, küzdenek is ellene kíméletlen, de mégis eredménytelen félrendszabályokkal, valósággal gyengébbeknek bizonyulnak ama jelenségénél. Egyszerre azután megszólal az állam hadvezetősége és kimondja, hogy ez a jelenség az ő céljait is komolyan veszélyezteti. És az állam visszanyeri erélyét; a jelenségnek, mely ellen addig csak handabandázott, komolyan, nekitámad, túlteszi magát nemcsak az addig sem túlságosan meghallgatott emberségi aggályokon, hanem a főhatóságok tekintélyének érdekében, még nagy pénzbeli hasznok kilátásain is.

Bizonyára kitalálta már minden olvasónk, hogy a kivándorlásról van szó. Az elméletben eddig vitásnak látszott, hogy ez a tömegjelenség, mely évenként népünk legmunkabíróbb százezreit viszi el a tengeren túl, feltétlenül káros-e nemzeti gazdaságunkra nézve, vagy némiképpen tűrhető a kivándorlók által hazaküldött pénz miatt, vagy végül még hasznos és kívánatos is, mert az ország határain kívül bár, de mégis keresetet nyújt az ország olyan fiainak, akik itthon úgysem tudták volna erejüket gyümölcsoztetni és akiknek nagy része még vissza is tér, tehát nem vész el teljesen az ország gazdaságára nézve. A legszélsőbb nézeteket e részben az agráriusok és a szocialisták képviselték. Az előbbieket annak láttára, hogy az általuk a mezei bérmunkásoknak nyújtható elégtelen munkaalkalom és csekély bér sehogyan sem lehet képes az amerikai keresetalkalmak vonzó hatását ellensúlyozni, a mezőgazdaság teljes bukását és minden képzelhető nemzeti veszedelmet jósolták arra az esetre, ha a kormány a kivándorlásnak szép szerével vagy erőszakosan gátat nem vet. Az utóbbiak viszont bizonyos meglepéssel jegyezték fel a kivándorlás adatait, mely oly sok munkásembert segít Amerikában az eddiginél nagyobb keresethez, annyi munkaadót kényszerít itthon arra, hogy a megfogyatkozott számú munkásoknak magasabb béreket fizessen. A felfogásoknak ez az ellentéte olykor valóban szánalmas virágokat termelt; gondoljunk csak az agrár-konzervatívok sajtószerveinek ver-

* E cikk a kivándorlási probléma újabb fejleményeinek csak egyik részletkérdésére mutat rá. Reméljük, hogy alkalmunk lesz a közel jövőben a súlyos kérdés egész komplexumára visszatérni. *A szerk.*

gödésére, amidőn majd a munkásosztálynak igyekeztek egyes kivételesen szerencsétlen kivándorlók példáján bebizonyítani, hogy a kivándorlás nem vezet jobb megélhetésre, hanem pusztulásra, majd az ország nagyközönségét igyekeztek meggyőzni arról, hogy az amerikai kereseti viszonyok nem annyival jobbak, hogy az odairányuló nagy népáramlást indokolják; a sok százezer magyar tehát nem szükségből, hanem gyors meggazdagodási vágyból, vétkes kapzsiságból, esetleg még lelketlen ügynökök rábeszélései folytán teszi pénzzé mindenét, hogy az ismeretlen új világ bizonytalanságában keressen magának jobb jövőt. A nagyközönség pedig, elsősorban ennek iparos, kereskedő és értelmiségi körei, meglehetősen megosztott érzelmekkel állott a már egyszer meg nem szüntethető jelenséggel szemben. Tudós nemzetgazdák kimutatták, hogy a kivándorlóink által évenként hazaküldött 250—300 millió korona okvetlenül szükséges szenvedő nemzetközi fizetési mérlegünk kiegyenlítésére, a társadalom nem egy megfigyelője gyönyörködött az Amerikába nyomorult, műveletlen parasztmunkásokként kivándorolt és onnan vagyonos, önérzetes polgárokként hazajött földművesek birtokszerzéseiben, szép új házaiban, felvilágosult, haladó szellemében; szinte az ország újjászületését várták azoktól a polgártársainktól, akik az amerikai munka iskoláját végigjárták. Más nemzetgazdák ellenben kiszámították, hogy a kivándorlók, ha sok pénzt küldenek és hoznak haza, sokat is visznek ki, különösen pedig kiviszik munkaerejük javarészét, mert ez utóbbit az amerikai gyárak és bányák szélsőséges emberkihasználása mellett már néhány évi künnlét után végképen elvesztik, valósággal odaadják cserébe azért a pár száz, vagy ezer dollárért, amelyet megtakaríthatnak. Megkülönböztetéseket is tettek azon kivándorlók között, akik valóban csak időszaki kereső munkára mennek leginkább Északamerika ipari telepeire és azok között, akik végképen elhagyják az országot, amennyiben családostul költöznek Canadába és más oly mezőgazdasági területekre, ahol telepes birtokokat vesznek át. Ezen ellenkező behatások alatt a közvélemény nem alkotott magának határozott véleményt a kivándorlás kérdéséről; egészben véve rokonszenvvel tekintették messze idegenbe keresni menő véreinket, örültek egyesek sikerének, fájalták mások viszontagságait, megalázó helyzetét. A kivándorlást egészen megakadályozni senkisé is merte volna, de azért a legtöbb ember szívesen látta, hogy a kormány legalább némi nehézségeket gördít túlsok ember kiözönlése elé.

A magyar kormány és törvényhozás állásfoglalása egészben véve megfelelt a közvélemény ezen irányzatának. Törvényeket hoztak, rendeleteket bocsátottak ki, melyekkel a kivándorlást szabályozták, nyilvántarthatóvá tették, nehezítették, a kivándorlókra nézve drágították. Küzdöttek a „kinövések” ellen, amelyek alatt főként a kivándorlásra való csábítást, útlevél nélküli kivándorlást és a katonakötelesek eltávozását értették. A kivándorlást szabályozó rendelkezések keresztülvitelére nagy határőrzési és kémkedési szervezetet létesítettek, sok „jogosulatlan” kivándorlót visszatoloncoltak a határról, sok különféle foglalkozású csábító ügynököket elítéltek. De a kivándorlás árját azért nem állították meg, sőt mikor még apasztani sem

voltak képesek, legalább arra törekedtek, hogy annak közvetlen gazdasági hasznából — vagyis a kivándorló munkakeresők útifilléreiből — még minél több maradjon itthon, hazai vállalatok, esetleg az állam zsebében. A Cunard-szerződéssel megkísérelték az azelőtt főként az észak-német kikötőkön át lebonyolított magyar kivándorlást Fiumének irányítani, mikor pedig ez csak mérsékelten sikerült, az északnémet kikötőkből szállító Pool vállalatokkal szerződtek, hogy ez Magyarországon csak a magyar törvényeknek megfelelő módon toborozzon kivándorlókat és ezek mindegyike után még 10 K-t is fizessen az államnak. Ezzel szemben azután nemcsak szabadságot engedtek a szerződött vállalatoknak, hogy hajójegyek árusítása és az elszállítás rendszeresítése útján előmozdítsák a kivándorlást, hanem még sok mindent el is néztek ama hatalmas társulatoknak, amikért egy ügynökösködő falusi szatócsot, vagy hivatalnokot érzékenyen megbüntettek volna. Kiviláglik ez többi között abból is, hogy a magyar kivándorlók száma a hajótársaságok kimutatásai szerint jelentősen nagyobb, mint a m. kir. statisztikai hivatal adatai szerint; tehát a kivándorlószállító-társaságok csak éppen magyarországi irodáikban tartják meg tessék-lássék a törvényes szabályokat, a kikötőkben a behajózásnál már nem is törődnek velük.

Még sokkal inkább megnyitotta a kivándorlás útjait az osztrák kormány. Miután ott az agrár befolyás nem olyan erős, mint Magyarországon, nem is emelkedett oly erélyes hang a kivándorlás korlátozásáért; a minden pártnál erősebb osztrák bürokrácia tehát körülbelől azt tehetette e kérdésben, amit akart. És azt tette, hogy mindenféle kivándorlási mozgalomnak tág kaput nyitott, annak is, amelyik a galíciai és dalmát időszak munkásokat vonta Németországba és Amerikába, annak is, amely telepéseket szedett Canada számára, annak is, amelyet már maguk a hajótársaságok képviselői is aggályosaknak tartottak a kiszállítandó személyek érdeke szempontjából. Hogy minő befolyások bírták az osztrák minisztériumok vezető egyéniségeit ilyen, a demokratikus elven is túlmenő kivándorlás-pártolásra, ezt egész tisztán még nem láthatjuk; a triesti kikötő forgalmának emelése, valamint a Canadian társaság által az osztrák alpesi tartományokban forgalomba hozott és utóbb a kormány által duzzogva visszaadott kilátáskocsik bizonyára nem szolgáltattak elegendő magyarázatot.

Az utóbbi időben úgy látszott, hogy a két kormány álláspontja közül a kivándorlásra kedvezőbb osztrák fog az egész monarchiában érvényre emelkedni, amint a háborús zavarok felhője végképen elvonul fejünk felől. A jogosulatlanul kivándorolni kívánók bohózatokba illő cselfogásokkal (mily közel eshetik egymáshoz a nevetető és a szomorú!) igyekeztek Magyarországból kiszökni; amint már osztrák területen voltak, többé senki sem akadályozta őket a továbbutazásban, mert az osztrák kormány nem kötött egyezményt a magyarral az ily egyének feltartóztatására nézve. Egyes, kivált katonaköteles kivándorlók meséseknek mondható, fejenként egészen 800 koronáig menő összegeket fizettek a kicsempésző mestereknek; ez alkalommal nem egy magyar parasztleány ismerkedett meg az úri ruha, kemény gallér és autó-

mobilon utazás előkelő örömeivel és bajaival. A kivándorlást nehezítő rendelkezések mindinkább keresztülvihetetleneknek mutatkoztak, a közigazgatási hatóságok értelmes közegei a kivándorlás megengedését kérték, mert a köznépnek itthon nincs se kenyere, se keresete, éhen halni, vagy rabolni lesz kénytelen, ha nem engedik oda, ahol kereshet (L. Morvay főszolgabíró jelentését a belügyminiszterhez). A hajótársaságok és a velük szövetszertett pénzcsopottok, telepítő vállalatok gazdasági erejének pedig Magyarországon legalább oly súllyal kellett latba esnie, mint a gazdagabb Ausztriában.

És ekkor megszólalt a hadvezetőség, hogy ugyan hiába emeli a monarchia két állama az újoncjutalékot, hiába költi a sok pénzt a besorozottak kiképzésére, ha a hadkötelesek és tartalékosok minden tilalom dacára tízezzrel, vagy talán százezzrel távoznak el a monarchiából. Tehát itt kell tartani ezeket a harc képes embereket minden eszközzel, mert távollétük hadtestek hiányát jelenti. És a hadvezetőség szava erősebbnek bizonyult az osztrák bürokráciánál, mely megszegyenyítve kénytelen eddigi mulasztásait bevallani és a kivándorlás erősebb visszaszorítását kezdeményezni; erősebbnek a magyar agráriusoknál, akik csak ezen új szövetséges váratlan fellépésétől remélik e téren régi kívánságaik teljesülését. De erősebbnek bizonyult egyelőre különösen a szabadelvű, demokrata irányzatnál, amennyiben a kivándorlás további nehezítése Magyarországon és különösen Ausztriában kétségkívül igen mély belemarkolást jelent az egyének önrendelkezésébe és kereseti szabadságába, ezt pedig a hadvezetőség egy szavával ki tudta eszközölni.

Tehát a hadsereg *Schlagfertigkeit*-ja a legfőbb állami érdek, melynek minden más csak szolgálni van hivatva, a kenyérkereset, művelődés, szabad mozgás igényeinek akkor szabad érvényesülniök és akkor kell háttérbe szorulniök, ha a hadászati érdek ezt épen megkívánja. Lehet, hogy így van, ezt most nem fogjuk vila tárgyává tenni, sem azt vizsgálni, hogy országunk mai helyzetében ez jól van-e így, vagy nem. Csak azt kell óhajtánunk, hogy a hadvezetőségnél a hatalom teljével lépést tartson a belátás is, hogy a monarchia biztonságának és hadi működőképességének állandó biztosítására nem elég a mai hadköteleseknek kiszökni óhajtó részét visszafogdosni, hanem állandóan gondoskodni kell harc képes újoncanyagról, harcrakész tartalékokról. Elegendő számú, elegendően erőteljes, elegendően értelmes harc képes újoncanyag pedig csak ott van, ahol a nép megélhetési föltételei kedvezök, ahol nem vesznek el az emberek nagy tömegtől minden keresetet, sőt kereseti alkalmat is. Harcrakész tartalékok pedig a polgárság, a nemzet körében ott vannak, ahol a nép a hadsereggel valóban rokonszenvezik, egynek érzi magát, ahol a fegyveres erőben védelmét, eszményeinek kivívóját látja, nem pedig lenyűgözöjtét, egy gyűlölt kormányrendszer fentartóját. (g.)

Res gymnasiales

A magyar középiskola, mely néven elsősorban az ó-klaszszikai gimnáziumot kell értenünk, az érdeklődés középpontjába jutott az utolsó hetekben. Jankovich miniszter ugyanis szeptember végén egy rendeletet intézett az Országos Közoktatási Tanácshoz, melyben megállapítja, hogy „hazai közepoktatásunk sok tekintetben elmaradt a haladó kor követelése mögött.” Mert — folytatja a miniszter rendelete — míg körülöttünk nagy társadalmi és gazdasági kérdések várják megoldásukat, vagy legalább méltató megértésüket, míg Európaszerte a tudományos megismerésnek újabb és újabb területei nyílnak s a technikai vívmányok szinte napról-napra gyarapítják az emberi kultúra eszközeit, a magyar középiskola ezekről az új jelenségekről mindeddig nagyon kis mértékben vett tudomást s jobbára ma is csak tiszteletreméltó, de felújításra és felfrissülésre váró hagyományaink örökéből él.” Megállapítja végül a miniszter, hogy a magyar középiskola tanterve csak jelentéktelen módosításokon ment keresztül (1883-ban és 1899-ben), de „egészben véve évtizedeken át mozdulatlan maradt.”

Körülbelül ezekben foglalja össze a Jankovich miniszter nevezetes rendelete azokat az általános szempontokat, melyek indokolttá teszik a magyar középiskolai oktatás szervezeti és tantervi gyökeres (radikális) reformját. Ez az indoklás — mely alapján véve vádirat a középfokú-oktatás dédelgetett iskola-típusa: az úri gimnázium ellen — a maga teljes egészében elfogadható és aláírható. Nem azért, mert voltaképpen hivatalos honorálása és elfogadása a mi évek óta hangoztatott vélekedésünknek; nem is azért, mert tulajdonképpen csak miniszteri átvállalása a *Társadalomtudományi Társaság* szinte egy évtizeddel előbb precízen körvonalozott oktatásügyi álláspontjának, hanem mert az utolsó szóig maga a becsületesen és nyíltan bevallott igazság s olyan jóindulatú szemmel tartása a szülők, az érdeklődő magyar társadalom s a haladóbb szellemű tanárság kívánalmainak, törekvéseinek, egyszóval: a közszükségletnek, amilyenhez igen kevésbé szoktattak bennünket a magyar reszort-miniszterek.

Minden elismerésre méltó tehát a rendelet általános indoklása; de már az intézkedő résszel kevésbé lehetünk megelégedve. Két okból nem kielégítő ez a része a rendeletnek: először, mert túlságosan általánosságban van tartva s így hajlandóság szerint ki többet, ki kevesebbet magyarázhat bele; másodsor, mert a szinte vádiratként hangzó indoklás után sokkal gyökeresebb (radikálisabb) reformokra volna szükség középfokú oktatásunk terén, mint amelyet a rendelet intézkedő-része kontemplál. A miniszter eszerint megelégednék néhány kirívóbb baj orvoslásával (egységes tagozat helyett kettős tagozat; a latin- és német nyelv kicserélése; a természettudományi tárgyak

intenzívebb tanítása; egységes jogosítás gimnázium és reálistkola számára s ennek megfelelően a tanulmányi tervek közelebb hozása; némi társadalmi ismeretek közlése; az egészségtan kötelező tanítása) és semmiképen sem árul el valami olyasféle szándékot, mintha — pedig a rendelet indokoló része után ez volna a természetes konklúzió — mélyebben is bele kívánna nyúlni a *res gymnasiales* darázsfészkébe. Kijelenti ugyan a miniszter, hogy nem zárkózik el esetleg az 1883. és 1890. XXX. — a középiskolák szervezetét és tanulmányi rendjét megállapító — törvény-cikkek módosításától sem, s azt is kijelenti, hogy „figyelemmel kell lennie a reformnak a polgári iskola alsó osztályaira is”, — de e praemisszákra ismét nem találjuk meg a törvényszerű konklúziót a későbbiekben.

Holott nyilvánvaló, hogy a középfokú oktatást nem lehet a megnyomorított polgári-iskola dolgainak megoldása nélkül alaposan és kielégítően reformálni s aki, bár a legjobb szándékkal legyen is eltelve, csak a gimnáziumra és reálistkolára gondol, midőn a középiskola megjavításáról szól: nem fog eredményeket elérni. Ez fundamentális követelmény, mihelyt komoly reformot nem pedig problematikus értékű feldozgatást akarunk. Egységes középiskoláról meg éppenséggel beszélünk sem lehet, mihelyt a polgári iskolát kikapcsoltuk az iskola-reformból.

Aztán ott vannak a többi teendők: a zsúfoltság, amelynek megszüntetése ugyan csak pénzügyi kérdés, de amely azért elválaszthatatlanul illeszkedik bele egy egészséges iskola-átstrukturizációs programba; azután a minősítési törvény bátorkezü megváltoztatása; ennek a keretében az önkéntességi jogosság olyatén való rendezése, hogy az új középiskola egységes alsó törzsének (a középiskolai IV. osztálynak) elvégzése már megadja a jogosságot; aztán az egységes alsó tagozat fölé emelendő minél többirányú felső tanfolyamok szervezése (a mai V—VIII. osztálynak megfelelően), még pedig a tantervben számotvetve a helyi viszonyokkal (pl. egy-egy hazai nemzetiség nyelvét beillesztve az ország különböző pontjain működő középiskolák tantervébe) stb.

A Jankovich miniszter rendeletének intézkedő része mindezeket célul ki nem tűzi, legfeljebb beléjük lehetne e gondolatok egyikét-másikat az általánosságokban mozgó kijelentésekbe magyaráznunk, pedig a megokoló rész eléggé nem dicsérhető nyíltságú és bátorságú megállapításaiból ezek a teendők szükségszerűleg következnek. Am a magyar közönség, sajtó és tanárság — amelyek éppenséggel nincsenek elkényeztetve, főként oktatásügyi kérdésekben nem, jó szándékú miniszteri kezdeményezésektől — érthető szimpátiával és meleg érdeklődéssel fogadta így is a Jankovich miniszter rendeletét. Már akkor is bizonyos volt pedig, hogy nem azt a reformot kapjuk meg, amire vágyunk, s amire szükség volna, de — mert ne felejtjük, hogy I. Tisza István országlása alatt élünk s egy másik professzor-miniszter, Balogh Jenő, minden héten kiráz egy-két kifejezetten

retrográd törvényjavaslatot a mancsettájából — elvégtére mégis csak olyas valamit ígért be ez a miniszteri rendelet, ami, habár nagyon rövidke lépés, de mégis csak lépésnek készült — előre!

Nem tagadjuk, éppen ez okból bizonyos pesszimizmussal néztünk a bejelentett reformok elé már az első napoktól kezdve. Nem a Jankovich miniszter személye miatt, mert az ő értékes egyénisége s becsületes, haladásra kész jóindulata nem volt kétséges előttünk. Ellenben valószínűtlennek látszott az, hogy a munkapárti országgyűlés idején, amikor pl. az igazságügyi reformok (?) hosszú sorozatában az őrző reakció tombolva üli orgiáit, éppen a közoktatásügy terén csinálhassunk csak egy félig-meddig is becsületes, a haladás jegyében készült iskola-reformot.

Sajnos, aggodalmunk alaposnak bizonyult. Azóta már megtörtént a középiskolai reform előkészítésének első ténye — az *Országos Közoktatási Tanács* tárgyalása a miniszterelnöklete alatt — s már is eldőltnek tekinthetjük a középiskolai reformot még abban a megszükitett, bátortalan formájában is, ahogyan azt a miniszteri rendelet intézkedő része kontemplálta volt. Nem a Tanács jórészt elaggult tagjainak a latin-görög stúdiumokhoz való görcsös ragaszkodása, a hagyományok iránt való pathológikus mérvű szeretetük döntötte el a már is minimálisnak ígérkező reform sorsát, hanem eldöntötte: Tisza és Teleszky.

A munkapárt zömét ugyan par excellence kulturális kérdések nem szokták felettébb érdekelni: a kultuszminisztériumban se szubvenciós üzleteket, se várapalotai-vásárlásokat nem igen üthetnek nyélbe a hon munkapárti atyái, ám ott az írástudó-kirendeltség: a Herczeg-Kenedi-Farkas Pál-cég, amely mégis csak észrevette, mi veszedelmet hoz a konzervatív táborra még egy ilyen méretű reform is; ezek tehát érthető lelkendezéssel siethettek Tiszához, védelmet kérve a communard-Jankovich ellenében, S ott volt az adóreform gáncs és félelem nélküli lovagja, jó Teleszky János, aki szerény kopogtatásra sohasem, csak ha a militarizmus csörteti a kardját, akkor nyitja meg az állam — mi elhisszük, tudjuk, hogy üres, de vajjon miért üres? — kasszáját. Nincs pénz és nincs bátorság csak egy nyomnyit is haladni előre: ez döntötte el az iskola-reformok kérdését, mielőtt csak hozzá is kezdhettek volna, s szegény Jankovich miniszter már a Közoktatási Tanácsban egészen másképp volt kénytelen beszélni, mint pár héttel előbb kelt rendeletében tette; komoly érdeklődéssel volt kénytelen végighallgatni az Angyal Dávid és Waldapfel professzorok siránkozását a latin nyelv évszázados jogainak visszaszorításán, s komoly érdeklődéssel volt kénytelen napokig tárgyalni olyszerű bagatell-kérdésekről: vajjon a német vagy a latin nyelv grammatikája idegenszerűbb-e a magyar gyerekre nézve? . . . Mert ma már: ezekben és hasonló kérdésekben fog megnyilatkozni az egész nagyhírű iskola-reform. Pénzügyi okok miatt nem szabad szegény miniszternek beismernie még

azt sem, hogy zsúfoltság van a magyar középiskolákban. Ezért kell komoly arccal előállania az országos-átlaggal, mintha bizony enyhítené a 70—75 tanuló osztályok zsúfoltságát az a körülmény, hogy Podolinben csak 8 tanuló végezte tavaly a VI. osztályt vagy hogy a László Mihály munkapárti képviselő honatya-érlelő intézetében olyik osztályban csak 1 (egy) tanuló van! És kénytelen dicsekedve hirdetni, hogy 218 I. osztály közül csak 40-ben haladja túl a tanulói létszám a 60-at. Ami tulajdonképpen annyit jelent, hogy évente negyven helyen lépi át a közoktatási kormány az 1883: XXX. tc. intézkedéseit. Hiszen hozzászoktatott ugyan bennünket a munkapárti-rezsim vérlázítóbb törvényszegésekhez is, de azért dicsekedni még sem volna talán szabad és ildomos ez apróbb jelentőségű törvénytiprásokkal sem! . . .

Summázva a dolgokat: Jankovich miniszter jóindulatú, de bátortalan reformokra készült. A konzervatív munkapárti szellem, valamint a pénzügyi nehézségek miatt azonban még ezt sem áll módjában megcsinálnia. Érthető, hogy ezt nem kellemes dolog bevallani: tehát a reformtárgyalások nagy aplombbal folynak tovább, mintha még mindig valami nagy koncepciójú dologról volna szó, pedig már csak babra megy a játék s ki fog merülni az egész holmi kisértékű, kevés jelentőségű tanterv-revizióban. A latin és német nyelv ugyan *chassé croisé*-t fog csinálni (a német lekerül az I-be, a latin fölkerül a III-ba), a két középiskola egyenjogúsítása is meglesz — papíron, de aztán semmi igazán alapvető változást ne is várjunk tovább.

Hogy végeredményében baj-é ez? Nehéz volna felelni reá a magyar politikai és közviszonyok jelenlegi sivár helyzetében. Egy azonban bizonyos: amint tévedett a munkapárti reakció, midőn azt hitte, hogy a választójogi reform torzszülöttével egyszersmindenkorra elintézte az általános választójog sorsát, éppen úgy téved most is, midőn úgy véli, hogy e multságos természetű tantárgy-csereberéléssel már megint megmentette a hazát. Egy becsületes választói jog alapján összeülő népparlamentnek, egészen bizonyos dolog, hogy legelső teendői között ott lesz a magyar oktatásügynek az elemitől föl az egyetemig való bátorkezü, tudatos kultúrpolitikájú reformja is! (Nagy János).

Vádirat a magyar oligarchia ellen

Ha ezt a címet adjuk Vaida-Voevod képviselő cikkének, amely az *Oesterreichische Rundschau* október elseji számának a vezetőhelyén látott napvilágot, akkor tulajdonképpen nem vagyunk egészen pontosak. Mert a szerző, aki kezdetben a magyar oligarchia féktelen túlkapásait ostorozza, annál inkább megfélekedzik a disztinkcióról, minél messzebbre halad fejtegetéseiben, úgy hogy végül a leplezetlen magyar-gyűlölet hangzik felénk soraiból. Sem e folyóiratot, sem e sorok íróját, akit többször ért az a megtisztelés, hogy e lap hasábjain nemzetiségi problémákkal foglalkozhassék, nem érheti az elfogultság vádja.

És ha ez alkalommal a nemzetiségi álláspont egyik előkelő képviselőjének az eljárását tesszük szigorú kritika tárgyává, akkor is első sorban az lebeg szemünk előtt, hogy az ő kirohanása éppen az uralkodó sovíniszta áramlat malmára hajtja a vizet és felette megehezíti a kölcsönös megértésnek azt az amúgy is szerfelett nehéz és háládatlan munkáját, amelyen a magyar politikusok és publicisták egy csekély számú elitje dolgozik.

Mindével nem azt akarjuk mondani, hogy Vaida ténybeli állításai alapnélküliek. Ezeket, éppen ellenkezőleg, igen tanulságosaknak és jóérzésben igazaknak is tartjuk. Amit mi a szerzőnél kifogásolunk, az a beállítás, a tendencia és a koncepciók elavultsága és korlátolt-sága. A cikk mindenekelőtt azt a benyomást kelti, hogy az osztrák köröket mintegy fel akarja heccelni a magyarok ellen. Kezdi a románok mártíriumának színes és pathetikus ecsetelésével. De nem abból a célból, hogy az említett körök részvételére appelláljon. Vaida-Voevod a kérdésnek főleg a monarchia nemzetközi pozíciója szempontjából való nagy fontosságára akarja a figyelmet felhívni. Kimutatja, hogy a magyarországi románság elnyomása miként idegeníti el tőlünk természetes szövetségeseinket, a Kárpátokon túli románokat és hogyan kergeti egyúttal végső elkeseredésbe a monarchia egyik legbiztosabb támaszát, a monarchia területén lakó, mindig „császárhű” négymilliónyi románságot. Világos, hogy ezzel a monarchia a keleteurópai nemzetközi erőviszonyok szempontjából egy alig pótolható deficitre tesz szert. Ennek elkerülését illetőleg Vaida csak egy igazán posszibilis és komoly megoldást lát: a magyar uralom megtörését és — a sorokban ez is foglaltatik — a magyar államiság megszüntetését; azután a monarchia összes népeinek, mint egyenjogú feleknek, a Habsburgok jogára alatt való egyesítését, azaz röviden a *Gesamtm monarchie* szírénekével akarja Vaida-Voevod az osztrák udvari köröket — és talán a mögöttük álló szuronyokat is — „Európa Mongóliájának” a „pacifikálásához” invitálni.

Mielőtt a Vaida-féle koncepciók kritikai méltatásához fognánk — a sorrendet követve — mindenekelőtt vádjait és panaszait foglaljuk röviden össze. És itt megjegyezzük, hogy panaszaiban, bármennyire kiszínezettek is, sok érthető és megszívlelendő dolog rejlik. Hogy az óvodák elsősorban a magyarosítás célját szolgálják, abban sok helyre nézve igaza van. Ha felhossa, hogy az Apponyi-féle iskola-törvény életbeléptetése óta átlag száz román iskolát szüntet meg és száz magyar iskolát állít fel a kormány évente tiszta román vidékeken, hát érthető, ha Vaida-Voevod ezt károsnak ítéli. Érthető, ha amiatt is panaszkodik, hogy 70 gör.kath. egyházközséget az új magyar püspökséghez csatolnak. Abban sajnos, igaza van, hogy a nemzetiségi törvény rendelkezéseit nem hajtják végre. 1867 óta — úgymond — minden kormány valósággal túllicitálta a többit az e törvényben foglalt elveknek és intézkedéseknek részben miniszteri rendeletek, részben új törvények útján történő paralizálása tekintetében. Vaida 1907-ben benyújtott törvényjavaslatát, amelynek alapján az országgyűlés a kormányt a nemzetiségi törvény intézkedéseinek végrehajtására szólította volna fel, az összes magyar pártok és kívülük még az erdélyi százsz

képviselők is elvetették. A magyarországi rossz közigazgatás hatásait méltán festi komor színekben a szerző. A románlakta vidékek megdöbbentő szegénysége és kultúrátlansága sajnos, le nem tagadható és nem szépíthető valóság. A román megyékben a gyermekhalandóság a gyakori járványok idején 60—70%-át, de még normális időkben is 50%-át teszi az összes haláleseteknek. Mégsem alkalmaznak kellő számú román orvost, hanem magyarokat, akik gyakran meg sem tudják a betegeket érteni. Árvizek, jégesők, felhőszakadások pusztítanak Erdélyben. És az állam mitsem tesz a román lakosság nyomorának enyhítése végett. Erre a kétmilliárdos budgetből nem telik. És midőn az éhező, nyomorgó nép kereset céljából ki akar vándorolni, a hatóságok megtagadják az útlevelet. Ennél jobb módszer a forradalmi érzület terjesztésére nem képzelhető. A magyar kormány, midőn egyik oldalról a románokat pusztítja, másfelől a magyarokat „tenyészti”. Az erdélyi magyarságot szerinte az állam tartja el. De itt a képviselő úr egy kissé túlbecsüli az uralkodó osztályok fajszeretét. Mert azt hisszük, aligha lehet magyar „tenyészpolitikáról” beszélni oly országban, amelyből több mint félmillió „fajmagyar” vándorolt ki az utolsó tíz évben. Itten csak gentry-tenyészpolitikáról lehet beszélni és azt hisszük evvel tévesztette össze a szerző.

A román színeknek üldözését, amelyek egyúttal Erdély régi színei is, mi is vétkes ostobaságnak tartjuk. Azok a szomorúan nevetéses esetek, amelyeket V. ismertet, valóban nem a legelőnyösebb színben tüntetik fel a magyar közigazgatást. A szerző amiatt is panaszkodik, hogy a román ünnepeket a hatóságok nem respektálják. Miháli román képviselőnek egy az e vizsátság orvoslására célzó törvényjavaslatát a parlamenti többség 1912-ben elvetette. A közös hadseregben is folyik a magyarosítás, különösen amióta a magyar ezrednyelv 20% magyartól tétetett függővé. Román kultúregyletek megalakulását megnehezítik, a meglevők működését folytonos sikernériával igyekeznek paralizálni. Senki sem fogja tőlünk kívánni, hogy a magyar kormány sajtópolitikáját Vaidával szemben védelembe vegyük. A mostani kormányrendszer szégyene az a 200.000 K pénzbüntetés és az a 100 évi szabadságvesztés, amelyre a román publicistákat az utolsó húsz évben ítélték. Azt szintén súlyos hibának tartjuk mi is, hogy a több, mint hárommilliónyi románság nincs a parlamentben képviselve, 1906-ban a románok elkeseredett küzdelem után 15 képviselőt választottak a parlamentbe. Ámbár még ez a szám is messze elmarad amögött, ami a románság számarányának megfelelően, Jeszenszky államtitkár úr mégis túlságosan magasnak ítélte és leszállította — 1910-ben — ötre. Amit a szerző az erdélyi fürdőhelyeken a román vendégekkel szemben tanúsított sovíniszta otrombaságokat illetőleg elmond, azt e sorok írója is kénytelen megerősíteni, sőt volt is már alkalma azokra rámutatni a székely kérdésről több évvel ezelőtt e folyóiratban megjelent cikkében. Mindazonáltal nem mehetünk el odáig, hogy helyeseljük és megengedjük, hogy a bukaresti „intellektuellek”, akikre Vaida hivatkozik, Magyarországot „Európa Mongolországának” nevezzék. Ehhez éppen a románoknál senkinek sincs kevesebb joga. Népnyzás, jogfosztás, nyomor, kultúrátlanság, korrupció és álhazafiság —

mindezek odaát is épp úgy, sőt még jobban pusztítanak, mint nálunk. Vaida úrnak továbbá vagy a judíciuma, vagy az emlékező tehetsége gyenge, ha abból a tényből, hogy Ungheni és Kisenev közt a vasúti kalauzok románul beszélnek az utasokkal, azt következteti, hogy az oroszországi románságnak jobb dolga van a magyarországinál. Vagy talán elfelejtette, hogy az orosz kormány csak az utolsó évben, épen a nemzetközi viszonyok nyomása alatt és a romániai közvélemény jóindulatának az elnyerése végett tett koncessziókat az oroszországi románoknak a román nyelvhasználat tekintetében az istentisztelet terén. Abban azonban megint igaza van Vaidának, hogy mindent egybevetve, a románoknak nincs sok okuk arra, hogy nálunk jól érezzék magukat, ami a románság Romániába irányuló exodusára vezetett. Ezek a magyarországi románok, akik közül Romániában sokan igen magas polcra emelkedtek, az új hazában is megőrzik izzó magyargyűlöletüket és természetesen a leghathatósabb tényezői a romániai közvélemény magyarellenességének. Vaida nagy súlyt helyez annak a kimutatására, hogy a hagyományos császárhűség mindenek ellenére eddig még megakadályozta a magyarországi románok közötti irredentista mozgalom kifejlődését. Ha irredentizmus alatt a Romániához való csatlakozás eszméjét értjük, akkor ez igaz lehet. De ha e szót tágabban magyarázzuk és általában a Magyarországtól való elszakadást és állami függetlenségünk támadását is értjük alatta, akkor V. cikkéből épen az ellenkezőjét lehet kiolvasni. Ezt pedig mindenképpen sajnálatosnak tartjuk. Mert a nemzetiségek egyenjogúsításának alapvető követelménye az ország területi integritása és függetlensége. Aki ezt támadja, az — akarva, nem akarva, a nemzetiségi egyenjogúsításért folyó küzdelemnek is árt.

Mielőtt tovább mennénk, még mellesleg megemlítjük, hogy kissé visszatetsző és nem tudjuk mi értelme van annak, hogy V. a város neveket következetesen elnémetesíti. Minek ma Ofen-Pestről beszélni, mikor az egész világon Budapestet mondanak és írnak?

Melyek a kibontakozás lehetséges irányai? V. annak a lehetőségében bizik, hogy a magyar oligarchia jobb belátásra fog talán szert tenni és felhagy a románság létérdekei elleni veszélyes és könnyelmű játékkal. Ámbár szerinte ma a magyar politika nélkülözi a kiváló egyéniségeket, mégsem kell a reményt feladni, mert van mégis egy ilyen kiváló egyéniség és ez — Tisza István. (Lehet, hogy a szerző evvel a megállapítással is fölfelé akar hízelegni). Pedig micsoda rövidlátásra vall, hogy a megoldást Tiszától várja. Arra mutat, hogy nem látja azt a belső ellentétet, amely az oligarcha uralom és a nemzetiségek szabad fejlődése között fennáll. E belső ellentétek kiegyenlítésére, bármily államférfíui koalíciókkal rendelkeznek is, Tisza nem lenne képes. Mert ő legfeljebb csak addig megy, hogy néhány koncot juttasson a nemzetiségi papságnak és középosztálynak, de organikus reformoktól, a nemzetiségek szabad társadalmi és politikai érvényesülésének megadásától az oligarchiát épp úgy visszatartja bizonyos önfentartási ösztön, mint a demokrata választójogtól.

Úgy látszik, maga V. is érzi, milyen gyenge alapokon áll ez a feltevés, mert mindjárt utána egy másik — valószínűbb — alter-

natívát állít fel. Azt ú. i., hogy egy „hatalmas egyéniség” fogja „vasököllel” a Habsburgok összes népeit nemzetiségi szabadságaik biztosítása mellett egy egységes államban egyesíteni. Azt hiszem, hogy V. úr, aki állandóan fölfelé kacsintgat, talán a trónörökösét érti a románságnak a magyar államiság holttestén keresztül való felszabadítására predesztinált „hatalmas egyéniség” alatt. Jövendő uralkodónk trónraléptétől egyébként a legkülönbözőbb törekvések képviselői várják eszméik diadalát. Mi az erre vonatkozó vitába nem akarunk belemenni. Csak azt akarjuk még kiemelni, hogy V. egész gondolatvilágával a régi, maradi nemzetiségi álláspont képviselője, aki nem vesz tudomást azokról az összefüggésekről, amelyeket a gazdasági és társadalmi fejlődés és erőviszonyok, és a nemzetiségi kérdés kezelési módjai között gondolkodóink megállapítottak. Nem vesz tudomást arról, hogy egyedül a társadalmi fejlődés, a társadalmi igazságosság megvalósulásának útjában álló korlátok ledöntése, a gazdasági és kulturális fejlődés, a társadalmi és politikai élet demokratizálódása az, ami a nemzetiségi békét tartósan biztosíthatja. Ő még, miként 48-as elődei, Béctől, az udvartól, a felvilágosodott abszolutizmustól várja — nem okulva a múlt tanulságain — e nagy probléma megoldását és nem ismeri fel azt az érdekközösséget, amely a magyar és a nemzetiségi elnyomott néposztályokat összefűzi. *(Vajda Mihály.)*

Quo vadis Austria?

A hadviselésnek a legalattomosabb, bár nem mindig a legveszélytelenebb módja az ellenség egyenruhájának felöltése, hadállásainak ily módon megközelítése, esetleg a mez által gyanútlanokká tett katonáknak ügyes beszédek útján elbátortalanítása, elcsábítása. Ezt a módszert kisebb vagy nagyobb mértékben igen sok hadviselő fél alkalmazta, nemcsak oly kétségbeesett helyzetű csapatok, mint az angol világhatalom ellen küzdő búroké, hanem kétségtelenül túlerőben levő hódítók is, mint a Tripoliszt megszálló olaszok.

Ezért nem is szabad általános erkölcsi szempontból túlkeményen elítélnünk azon szerb államférfiú tettét sem, aki feketesárga, kétfejű sasos borítékban egy osztrák sovinizmustól és katonatiszti osztályigényektől csepegő könyvei adott ki, hogy ebben közölje látszólag a legilletékesebben a világgal és Ausztria-Magyarország lakóival, különösen katonáival, hogy minden igyekvésük hiábavaló, államuk és hadseregük korhadt: az eddigi csapáson csak a pusztulás felé haladhatnak. Aki az ellenség soraiba ennek egyenruhájában férkőzik, az nemcsak a harc közben való leöletésnek teszi ki magát, hanem felismerése, elfogatása esetén való ki végeztetésnek is. A hadijognak ez a szigorító rendelkezése az irodalmi harctérre is vonatkozik; amely szerb író, mint olyan bírálja a szomszédos nagyhatalom haderejét és belső viszonyait, az esetleg cáfolatnak teszi ki magát; ha ellenben egy osztrák katona színében jelent meg és ennek szájába adta szavait, a végleges neveltségesség lesz a sorsa, ha nem sikerül inkognitóját — legalább a beavatatlan olvasó előtt — a könyv végigolvasásáig megőrizni.

Georgevics Vladan dr. volt szerb miniszterelnök megérdemli azt a bizonyítványt, hogy „Egy osztrák katonatiszt” álnév alatt kiadott „Quo vadis Austria” „reznációs regény”-ében végig jól eljátszotta szerepét és így elkerülte a második, a külön veszedelmet. Hogy az első, a rendes veszedelmet, a lecáfólast is elkerülheti-e és eléri-e célját, a konkolyhintést, az már más kérdés.

A könyv történelmi háttér előtt egy szerelmi történetet és sok politikai fejtegetést nyújt. A történelmi háttér miben sem bővíti ki a közelmúlt eseményeire, az annexió válságra, az 1911-iki bécsi drágaság-tüntetésre, végül a legújabb balkán háború körüli diplomáciai csetlés-botlásokra vonatkozó ismereteinket. A szerelmi történet vizenyösen naiv, egészen a harminc évvel ezelőtti német családi folyóiratok megható elbeszéléseinek kaptafájára készült. A szerző néprajzi, társadalmi ismeretei és logikája is nem egy sebezhető pontot tárnak fel. De a könyv azért mégis lekötheti az osztrák és a magyar olvasó érdeklődését, mert a monarchiát közléről érintő politikai kérdéseket tárgyal meglehetősen egységes nézőpontból, határozott irányzattal és az egyéni érdekeltég igen jól felvett külszínében.

A könyvön, melynek egyes fejezetei előtt jelmondatként Schiller „Kassandra”-jának sorai állnak, keserves panasz vonul végig afölött, hogy a régi Ausztriának bealkonyodott, Törökország sorsára kell jutnia, ha még az utolsó órában meg nem menti egy határozott fordulat. Ausztria alatt a szerző a közös hadsereget szolgáltató egész birodalmat, tehát Magyarországot is érti, mégis a legszűkebb osztrák sovinizmus szószólójaként lép fel. Érezni is látszik, hogy „kevesen vagyunk”, a monarchiabeli szlávok nyíltan rokonszerveznek a határon kívül levőkkel, a szocialista izgatás megbontja a katonaság fegyelmét, a részint közönyös, részint ellenséges indulatú legénységgel szemben a tisztikar tehetetlen, mert a kormányon ülő hatalmas urak minden népképviselőtől és újságírótól félnek, nem támogatják a tiszteket tekintélyük érvényesítésében. E mellett a hadseregbe fordított eszközök is elégtelenek; a monarchia erejét „nemzeti és efféle” célokra fordítják, A századok legénységi állománya nevetségesen csekély, használható altisztek hosszabb szolgálatra a javadalmazás csekélyisége miatt nem jelentkeznak elegendő számban, a szintén nem kellő számú főtisztek kénytelenek az altisztek munkáját is végezni, szervezetüket túlfeszített munkában idő előtt megőrölni. Ez a túlfeszített munka pedig sokszor haszontalan időtöltelékéből áll, melyeknek célja tulajdonképpen az, hogy a tiszt ne érjen rá gondolkodni. A mindezekon felül még rosszul javadalmazott, szolgálatképtelenség esetére sem kellően biztosított katonatisztek pályáját mindinkább kerülnek is a társadalom magasabb rétegei, sőt még a katonatisztfiak is; a tisztikar mind nagyobb részben áll alacsony származású, csakis legszemélyesebb kényelmüket, kedvteléseiket és előnyeiket szem előtt tartó elemekből, akik sok mindent szebbnek tartanak, mint „a császárért meghalni”.

A monarchia külpolitikája pedig még rosszabb, mint hadseregének összetétele. A közel keleten a terjeszkedés és uralkodás egyik alkalmát a másik után mulasztja el, erélyes fellépés helyett hosszantartó tüntetésekben pazarolja el a rendelkezésre álló pénz- és emberi

erőt. Ezalatt pedig mind szorosabban összezárul a ma még részben szövetséges, de azért többé-kevésbé ellenséges népek által képezett vasgyűrű melynek nyomása alatt egykor összeroppanhat ez a monarchia.

Pedig az lenne a hivatása, hogy a szlávok vezetője legyen — katolikus zászló alatt az orthodox orosz hatalommal szemben. A végveszélyt csak egy „erős kéz” háríthatja el, mely szükség esetén nem riad vissza attól sem, hogy holttesteken át törjön célja felé. Ez tudná életre kelteni a kedves régi Ausztriát és hadseregének dicsó hagyományait, ez tehetné meg, hogy a katonaság legteljesebb kifejelesztésére és működésbe állítására minden kellék rendelkezésre álljon, a birodalom népe kedvvel és lelkesedéssel szolgáljon előkelő állású, nagytekintélyű tisztjei alatt, akiket többé sem anyagi gondok, sem a népképviselőktől való félelem nem akadályoznak többé a tekintélyükön eső legkisebb csorbának legkíméletlenebb kiköszörülésében. (Úgy látszik, a szerző nem igen olvassa a magyar országgyűlési jelentéseket.) Mindennek végrehajtására a szerző a trónörököszt szemelte ki, akinek zárkózott személyiségére bizalommal látszik tekinteni, míg az „álmodozó” agg uralkodó jellemzésénél a leghódolatteljesebb szólamokon keresztül elég közel jut a legújabb magyar királysértési törvény korlátaihoz.

A magyarságot a szerző meglehetősen kíméli, bár a jövő nagy osztrák birodalom képének festésénél egészen eltünteteti, amennyiben szerinte a birodalomnak szlávva kell lennie, a szlávság mellett csak a „közel húszmilliónyi” németiség tarthatja magát. De azért itt-ott mégis Ausztria-Magyarországról beszél és a balkán háborút azzal vetköteti ki szláv győzelem jellegéből, hogy a munka javarészét elvégző bolgárok a „mi” magyarjainknak elszlávosodott töredéke.

A könyv szerzője, illetőleg ennek regényalak-szócsove, Uchatius főhadnagy a hivatalos leleplezés előtt (a könyvet Ausztriában elkozták, nálunk megvonták tőle a postai szállítás jogát) úgy jelenik meg, mint egy megcsontosodott osztrák érzelmű, minden nem osztrákot én nem császárit megvető katonavádék, akit csak időlegesen tett frondórré, a hadvezetőség és a kormány nem eléggé közzévágó eljárás-módja és akinél a trónörökösnek az uralkodó fölé emelése a császárnál is császáribb pártállás-foglalás természetével bír. A könyvnek némely irodalmi gyengéi és esetlenségei, melyeket egy hivatásos író elkerült volna, még megerősítenek ebben a vélekedésünkben. És ez a szerző mégsem osztrák, mégsem katonatiszt, mégsem a trónörökös híve, hanem szerb államférfiú, aki a monarchiával ellentétes hatalmi érdekeket kívánt könyvével is szolgálni!

Ha nem is tehető fel, hogy e tekintetben túlságos sokat érhet el, a munka megjelenése már magában véve komolyan gondolkodóba kell, hogy ejtsen. Hogy egy ellenfelünk sajnálkozó arcjátékkal tárgyalja hadszervezetünk és külpolitikánk létező vagy költött gyengéit; ez hagyján. De mit várjunk amaz osztrák militarista szellem további előnyomulásától, melynek túltengését a monarchiának egy ily határozott ellensége kívánja és pedig annyira, hogy előidézése végett még a legveszélyebb, politikailag is aggályos irodalmi vállalkozás eszközához is kész nyúlni? (g.)

A Forgalmi Bank és Polónyi Dezső

A margitszigeti panama ügyében az ellenzék is, de a különben objektív sajtó is meglepő kímélettel bánik a Forgalmi Bankkal és minden erejét a kormány támadására központosítja. A rosszhiszeműek a sajtónak ezt a magatartását bizonyos régebbi, a bankkal való nexusokra vezetik vissza és mint találó példára, hivatkoznak arra, hogy a Budapesti Hírlapról maga a bank ismerte be, hogy megfizette.

Teljes objektivitással azonban meglehet állapítani, hogy a Forgalmi Bank egy hajszállal sem kevésbé vétkes, mint Lukács, Tisza és a többi tisztelt barát. Hogy egy már kissé elkopott hasonlatot vigyünk tovább: nemcsak a tolvaj és az orgazda, de a felbujtó is egyaránt vétkes egy ilyen díszes társaságban.

A Forgalmi Bank szerepe nem kevésbé volt törvénybe ütköző, mikor vesztegetett, mint Lukács, mikor megvesztegetette magát és a kijáróké, akik ezt a manővert inszcenálták. Jogász ember előtt épp ezért nem szorul bővebb megoldásra, hogy a kérdéses 1.400.000 koronát *ob turpem causam* a Bank soha vissza nem pörölheti.

Egy azonban bizonyos, nevezetesen az, hogy nemcsak az eképpen panamázó minisztereknek és politikusoknak, nemcsak az ilyen eszközökkel élőködő pártnak kell kipsztlulniuk a társadalomból, hanem a gazdasági élet olyan kalandorainak is, mint a Forgalmi Bank, valamint ama korrump politikusoknak, kik e vállalat ügyeit intézték. Aki tehát akár közvetve, akár közvetlenül, akár privatim, akár hivatalból azon mesterkedik, hogy ez a bank pénzhez jusson, erőre kapjon, — pláne, mikor nyilvánvaló, hogy az a pénz, melyet esetleg a kormány visszafizet neki ugyancsak illegális úton előteremtett pénz lesz, — közvetlenül vagy közvetve állami, gazdasági és erkölcsi érdekek rovására teszi.

A Forgalmi Bank egy panamát rendezett Lukács László kormányával, melyet Tisza István és Sándor János átvettek, majd a botránytól való félelmükben szorníroztak. Az ügylet azért kötött, hogy a kormány törvénybe és a jó erkölcsbe ütköző játékgendélyt adjon ki, aminek fejében 1.400.000 korona a pártkasszába vándorolt; a Forgalmi Bank tehát közvetve és tette következményeinek teljes tudatában segítette a kormányt abban, hogy a választásokon a tisztességes közvélemény szavát meghamisítsa és az ellenzék megerősödését lehetetlenné tegye.

Már most nem furcsa legalább is, hogy amikor a két panamázó alany összekap, az egyik mellé odaáll, hábar csak mint ügyvéd is, az ellenzéknek egyik exponált tagja, Polónyi Dezső? Bizonyos, hogy a Banknak szüksége van ügyvédre és az ügyvéd szerepe másodrendű lehet az ilyen perekben, de a jóízlésnek vannak bizonyos követelményei, amelyeken európeér ember nem igen teheti túl magát. Van bizonyos morális inkompa-

tibilitás, hogy például azt, aki az apám ellen követett el gyilkossági kísérletet, nem fogom védeni az esküdtszék előtt.

Polónyi Dezsőnek ez a szerepe nyilván annak a hamis és az uralkodó felfogást domináló praemisszának a terméke, mely hajlandó az emberben kétféle becsületet megkülönböztetni, ha erre szüksége van — az egyik a politikai — a másik a magánbecsület. Az egyik a magánélete, a másik politikai élete. De vajjon, hogy ennél az esetnél maradjunk, tudja-e Polónyi Dezső orsz. képviselő oly hatásosan bifurkálni, hogy a nap egyik szakában az olyan közgazdasági kalózokat, mint a Forgalmi Bank kipusztítani akarja, míg a nap másik szakában, az olyan közgazdasági kalóznak érdekeit, mint a Forgalmi Bank, ügyvédi esküjétől kötelezett lelkiismeretességgel és buzgalommal képviselje? És vajjon nem következhetik-e el pillanat, amikor az ügyvédi titoktartás összeütközik benne a törvényhozói lelkiismerettel? Amikor például, mint ügyvéd meg tudja, hogy kik voltak a kijárók és mint orsz. képviselő nem veheti tudomásul? Nem személyeskedő vagy támadó cikket akarunk írni, csak kortörténeti adatot följegyezni és tartózkodunk bővebb kommentároktól. Ámde a konklúziót mégis érdemesnek tartjuk leszögezni: nagyon beteg lehet az a társadalom és az az erkölcs, melyben nem kelt megütközést, hogy valaki egyidőben lehet valláserkölcsi alapon álló orsz. képviselő, szenvedélyes ellenzéki purifikátor és fosztogatásra szövetkezett társaságnak jogi képviselője. *Chacun à son goût.*

(Gyulai István.)

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

A magyar világi nagybirtok története. (Írta: Ágoston Péter. *Társadalomtudományi könyvtár. Új sorozat. Grill Károly, Budapest, 1913. X + 322 l.*)

Nagy várakozással veszi az ember kezébe a sokatígérő cím alatt megjelent tekintélyes kötetet. Várakozásunkat még fokozza a szerző kitűnő tudományos hírneve, valamint a munka tartalomjegyzékének és tárgymutatójának átolvasása. Az a gondolat támad bennünk: Végre egy könyv, mely egy részjelenség történetének kapcsán felvilágosít a mai Magyarország egyik legégetőbb kérdésének eredetéről, reávezet a mai egészségtelen birtokeloszlás okára és fenntartó tényezőire, talán megmutatja a kivezető utat is abból a zsák-utcából, melybe nemzeti gazdaságunk ama káros birtokeloszlás révén jutott. Várakozásunknak azonban a jelen munka csak részben felel meg. Elég helyesen jellemzi a középkori birtokeloszlást, ennek változásait egészen a fejedelmi hatalom végleges megszilárdulásáig. Arról azonban nem tud minket felvilágosítani, mi jellemezte az általános európai birtokfejlődésben éppen a magyar birtokfejlődést, miért kellett ennek Magyarországon a nagybirtok egészen más nemű és méretű térfoglalásához vezetnie, mint például Német-, Francia-, Angolországban, Skandináviában. E mellett a történet már a szatmári békekötéssel megszakad, az ezutáni időre nézve csak néhány kellő kiegészítés híján alig használható adatot találunk — mintha az azóta lefolyt két hosszú évszázad a magyar világi nagybirtok fölött minden jelentősebb esemény nélkül viharzott volna el.

Ágoston könyvének alapgondolata, mely az egész munkán vezető fonálként vonul végig: a nagybirtoknak és a közhatalomnak a történelmi szükségszerűség által kikényszerített összefonódása. A nagy földbirtok képesítette a múltban a királyt és az országnagyokat a nép fölötti uralkodásra, a közhatalom gyakorlására. Ezért a hatalmon levők mindig igyekeztek erejük ezen forrását megnövelni, minél több birtokot kezükbe keríteni; viszont a nagybirtokok urainak állandó törekvése volt a közhatalom-tisztségek, a királyi tanácsban részvétel, sőt a korona megszerzése útján. Ettől a hajszának nevezhető törekvéstől senki sem maradhatott el, akit egyszer a sors a magasba emelt; amely fejedelem, vagy főúr nem tette reá kezét minden megszerzhető uradalomra, azt előbb-utóbb legyűrték, kifosztották,

háttérbe szorították; amely nagybirtokos pedig nem tudta szavát az országban kellő súlylyal latba vetni, az birtokait sem védelmezhetette meg soká szomszédai és koronás királya ellen. Mert a földbirtok volt a hadierő fenntartásának eszköze; uradalmak szerzése és betelepítése útján szerzett a fejedelem, vagy főúr katonákat és ezek fenntartására terményeket, pénzt; a főtisztek javadalmazása és biztosítása egyes birtokok átengedése, másoknak jutalmul kilátásba helyezése útján történt, másképp nem is történhetett, ama pénzszegény, közlekedési eszközök híjával élő korban. Ám a főtisztek, mihelyt bármi címen több birtok volt kezükben, már a valóságos közhatalom gyakorlására törekedtek, versenytársaivá, ellenfeleivé, esetleg utódaivá lettek alkalmazó uraiknak, mert csak így hárihatták el annak veszélyét, hogy uraik egyszerre csak megsokalják hatalmukat, elszedik birtokaikat, hogy más, egyelőre még jobban használható és kevésbé veszélyes főszolgákat kenyerezzenek le velük. Így az uradalmak folyton változtatták gazdáikat, hol a mai fogalmak szerint hihetetlen terjedelemben egyesültek egyes kezekben, hol ismét szétváltak. Az általános fejlődés a mind messzebb menő egyesítés irányában haladt a Hunyadiak koráig, mely a nagybirtok legerősebb közhatalmi befolyását is jelzi. A Habsburgok uralomra jutásával azután hanyatlani kezdett a nagybirtok ereje, anélkül, hogy megtört vagy éppen eltűnt volna. Az alsóbb néprétegek fölfelé törekvése végre megteremtette az ellenük védekezni kénytelen fejedelmi hatalom és nagybirtok állandó összhangját.

Ennek megfelelően a szerző a magyar nagybirtok történetét három főkorszakra osztja: az első, mely a nagybirtoknak a királyi hatalom rovására való kifejlődését hozta magával, a XIII. század végéig terjed; a második, melyben a nagybirtok már szembehelyezkedik a királyi hatalommal, sőt azt egyes túlhatalmas képviselői személyében a maga számára megszerzi, a Hunyadiak és az erdélyi fejedelemség korán át II. Rákóczi Ferencig tart; a harmadik, melyben a nagybirtokosok már beleilleszkedtek a mai állam előkelő alattvalóinak szerepébe, napjainkig folyik. A szerző megállapítja, hogy a magyar történelem és a magyar nagybirtok fejlődésének korszakai nagyjában összeesnek.

Szerző álláspontját a feldolgozott birtoktörténeti adatok és példák sokaságával, az összefüggések fejtegetésével támogatja. Sajnálattunkra meg kell állapítanunk, hogy ez a munkája nem sikerült oly jól, mint a történet vezérgondolatának és alaptervének megteremtése. A sokhelyt fásasztó tömegben jelenlevő adatok nem képesek az olvasót mindig a szerző gondolatmenetében tartani, okadatolásai és fejtegetései pedig az alább még részletezendő okokból is sokhelyt nem meggyőzők. Aki a tárgyalt kérdést alaposan ismeri, az élvezettel olvashatja Ágoston könyvét, sok tételével egyet is érthet. A művelt nagyközönség azonban, melynek számára pedig a könyv szintén

íródott, csak igen homályos képet nyerhet az abban vázolt fejlődésről, sőt nem egy pontra nézve könnyen tévedésbe is eshetik.

A szerzőnek a történelmi materializmus alapján kialakult meggyőződése, hogy Magyarország története tulajdonképpen a nagybirtok története, ezt szükségképpen a nagybirtokosok életérdeke irányította, mely viszont minél több birtok szerzésében és megtartásában foglalható össze. Ez a meggyőződés azután annyira áthatotta, hogy miatta már nem volt képes a történelem egyéb ható tényezőit, úgy az erkölcsieket, mint az anyagiakat meglátni. Ezáltal ellentétbe jutott nemcsak a közkeletű iskolai történelmi felfogással, hanem a legmateriálisabb módszer szerint megállapítható történeti tényekkel, sőt még — önmagával is. Különösen bekövetkezik ez, ahol a régi fajta idealizmus és nemzeti romantizmus vádjainak távoltartása végett nyomja meg erősebben a tollat. Így a Hunyadiaknak egy sorba állítása a Finta-féle (35. l., ki ismeri ezt a nevet?) árpádkori pártütő nagybirtokosokkal nem meggyőző, sőt a modor, melyben történelmünk némely alakjait jellemzi, egyszerű képrombolás benyomását teszi. Miután a könyvben több változatban olvastuk, hogy a nagybirtok egyedül uralkodott az országban, egyszerre csak kisebb és közepes birtokú nemeseknek, polgároknak, sőt jobbágyoknak szereplésére is bukkanunk, akikkel a leghatalmasabb főuraknak is számolniuk kellett. Egy helyen (95. l.) a bűnbocsánat reménye szaporította Hunyadi seregét, ami nem éppen anyagi érdek. Miután a könyv elején (1—2. l.) azt olvastuk, hogy „a magyar birtokarisztokrácia történetében hiába keressük Chronosz-t.” ... az idő és az ingatlan vagyon egymás elleni küzdelmeiben eddig az ingatlan a győztes — a könyv 8. lapján már a nagybirtokosok alávetéséről értesülünk, a 301. oldal végén pedig már a nagybirtok oly elaprózását és más vagyon mellett háttérbe szorulását véljük olvasni, melytől bizony még eléggé távol állunk. A nemzetieskedés kísértésétől való félelem a szerzőt még az egyes tények megítélésakor is a részrehajlás színébe hozza. Így a Habsburg-ház elleni harcok jellemzésénél, melyeket Ágoston egészen a nagybirtoknak a központi királyi hatalom ellen folytatott küzdelmeinek szeretne tekinteni és nem, vagy csak alig látja meg ama küzdelmek nemzeti, vallási és gazdasági oldalait. A 299. oldalon kezdődő „áttekintés” szerint az uradalmak birtokában folyton váltakozó nagybirtokosok „működése kimerül a jobbágynyúzással. Az új nagybirtokosok csak a népben látják ellenségüket” — holott az egész könyvben alig találunk adatot a nagybirtokosok és jobbágyaik közötti harcokról; még a Dózsa-féle fölkelés is csak futólagos említésben részesül, ellenben az egész elbeszélés végighúzódnak a nagybirtokosok egymás közötti és a királyokkal való torzsalkodásai, melyekben a nép, a jobbágyság mint egy az urak által kényre-kezdvre felhasználható, katonáskodó és fizető passzív tömeg szerepel. (44. l.) A legszomorítóbb módon

jut ellentétbe szerző a történelmi igazsággal és saját magával is, mikor a XVI. és XVII. századokban lefolyt belső harcok történetében az uralkodóházzal szemben álló magyarságot egyszerűen azonosítja a nagybirtokossággal, egy olyan Monroe elvet fedez fel ama kor urainak eljárásában, hogy „Magyarország a nagybirtokosoké” (59. l.), az ifjabb Zrínyi Miklósnak és a vele egykorú magyar uraknak elégedetlenségét Montecuccoli szégyenletes hátráló taktikájával tudatlanságnak és önzésnek tulajdonítja, (194—5. l.) a „bürokráciának elemeivel már ismerős” osztrákokra ráfogja, hogy „sehogyan sem értették, hogy miképpen lehet pl. a beszédett közpénzeket visszatartani” (173. l), — holott maga a szerző szerint „a korrupció Wienből indult ki, ahol az udvarhoz tartozó komornyikok is száz ezreket tudtak e korban keresni” (175. l.); és bár Lipót alatt az állami pénzek kezelését Magyarországon már „bürokráták végzik” a kezelők kezéhez nagy vagyonok tapadtak (191. l). Elharmadott következtetésekben nincs hiány; így az udvari kamara egy kenetteljes rendeletéből némely kincstári uradalmak kezelőihez már azt következteti, hogy az udvar „nagyon gondosan” ügyelt ezen birtokok kezelésére (263. l).

A szerző annyira az anyagi rugókból akar minden történeti jelenséget megmagyarázni, annyira óvakodik más ható tényezők elismerésétől, hogy végre amaz anyagi rugók jelentékeny csoportját is figyelmen kívül hagyja, azt amely az embereknek nemzetekben való együttélését és szerveződését tette lehetővé és szükségyszerűvé. Elismeri, hogy a nagybirtok az állami élet első szervezésének idején szükséges volt, az I. korszakot a „szükséges nagybirtok” korának nevezi, későbbi fejtegetéseiben azonban elfelejti megmondani, mikor szűnt meg a nagybirtok szükségesnek lenni és miért? Mi helyettesítette, vagy helyettesíthette volna az állami életben? Mi adott neki oly nagy anyagi és erkölcsi erőt, hogy mikor már szükségtelessé, sőt károsná lett, még mindig nagyon erős ellentállást tudott kifejteni a kétségtelenül feje fölé nőtt királyi hatalommal szemben és eközben még az általa elnyomott parasztszállyra is támaszkodhatott. Az indokolások, melyeket a szerző olykor megkísérel, mint pl. hogy Rákóczi idejében a köznépet az osztrák által szorongatott nagyurak iránti szánalom is vitte volna a forradalomhoz csatlakozásra (176. l.), vagy hogy „a nagybirtokosok nem várták meg, hogy hatalmuk magától legyen a legnagyobb, hanem ezt a folyamatot erejük felhasználásával siették” (303. l.), egyenes megtagadásai a történelmi materializmusnak. Pedig ez az elv és az általa szolgáltatott módszer elegendő alapot nyújt amaz, a szerző előtt talán legkülönösebbnek feltűnő jelenség megmagyarázására is. Tény, hogy a köznép, a parasztság könnyebben megelégszik egy körében már meggyökeresedett, vele lehetőleg nemzetileg és vallásilag összeforrt nagybirtokosság uralmával, mint egy éppen nyakára ülni akaró idegenével — abból az egyszerű okból, hogy a hazai

urak már jobban ismerik saját népüket, tudják, hogyan lehet kihasználni, de azt is, hogyan kell kímélni, míg az idegen hódítók avatatlan kézzel belemarkolnak régen megszokott, sok ember életérdekével megegyező viszonyokba, sőt oly kor egyenesen a közrendű lakosság kicserélésére, tehát a réginek elűzésére és újabb, reájuk nézve megbízhatóbb elemmel pótlására törekednek. Az urak viszont, midőn nem hajlanak meg mindjárt nádszál módjára minden hatalommal fellépő idegen előtt, hanem a rendelkezésükre álló erővel védik saját uralmukat, ezzel sok esetben az általuk vezetett népnek teszik a legnagyobb szolgálatot. Ezért igazságtalan a magyar világi nagybirtok történetének szerzője akkor is, midőn Hunyadi János jelentőségét és érdemét azzal is kisebbíti, hogy csak azért fordította főfigyelmét a török elleni hadakozásra és nem Giskra és Cillei kitéssékelésére, mert birtokai a török betöréseknek kitett területeken feküdtek (95. 1.).

A jelen jogtörténeti munkában foglalt történetbölcseleti és közgazdaságtanelméleti kirándulások csak kivételesen sikerülnek jól, mint pl. midőn e ténylegesen kialakult viszonyok jogiakká válásáról, a hűbéri viszony különféle alakjainak eredetéről, a nagybirtok és a fejlettebb gazdasági alakulások nehezen összeegyeztethető voltának okairól (287. 1.) továbbá az osztálykeretek eltolódásának folyamatáról (207. 1.) beszél. Legtöbb ily kirándulása balul üt ki, amennyiben okfejtései sántítanak, a felállított tételek erőszakolt bizonyítgatásának benyomását keltik, sőt, mint már említettem egyenes ellentétben is állanak egymással.

Amit Ágoston a mai történetírás és tanítás hibás voltáról mond, azt szellemesebben megírta Anatole France, a földesúri hatalom kialakulását Franciaországra nézve legalább oly találóan, de elfogulatlanabban jellemezte Taine, végül az intézmények kifejlődésének, virágzásának, majd feleslegessé válásának korszakait jobban kidomborították a német történelmi gazdasági iskola képviselői Roscher, Rodbertus. Es a magyar történelem eseményeinek okfejtésében fölötte áll többi között Acsády, Grünwald, sőt egyes fejezeteiben a konzervatív Andrassy Gyula gróf is.

A szerző egyoldalú állásfoglalása által okozott ellenmondások és logikai ugrások számát még növeli a kidolgozás pongyolasága. Csak ennek tulajdonítható, hogy egy ily tudós szerző könyvének némely részei szinte hemzsegnék az ellenmondásoktól, rosszul egybekapcsolt okfejtésektől, sehogyan be nem vehető jellemzésektől. Hogy csak néhány példát említsek: a nagybirtokosok, hol a királylyal egyenlően uralkodtak (17., 107.1.), hol a király éppenúgy uralkodott fölöttük, mint ők jobbágyaik fölött (41. 1.). A királyra nézve egyik helyen világi (22. 1.), a másikon az egyházi (250. 1.) nagybirtokosok voltak a megbízhatóbb hívek. A „parvenü” Hunyadi János (87. 1.) két uradalom örököse volt. (131. 1.) Mátyás király azzal hiúsította meg eleve Corvin János királyságát, hogy nem biztosította számára a megfelelő

hatalmat adó birtokot (106. 1.), de nemsokára megtudjuk, hogy bizony rengeteg birtokot és vagyont gyűjtött össze ezen fiának kezében (134. 1.).

A „góliát birtokok” korában (XV. század) az összes hatalom a nagybirtokosok kezében van „és csak azért nem határozzák el köztársaság létesítését, mert nincsenek tisztában avval, hogy ezt miképpen lehetne az ő javukra szervezni” (82. 1.). Miután már az előző kor jellemzésében (79. 1.) azt olvastuk, hogy „mai fogalmaink szerint e korban csak nagybirtok van” — a még megnövekedett erejű „oligarchák hatalmának titka az, hogy a kisbirtokos osztály szövetségét nem vetették meg. A nagybirtokosokat e szövetségbe a viszonyok kergették ugyan bele, de azért az a körülmény, hogy nem állottak ellent, azt mutatja, mikép politikájukat a viszonyokhoz tudták alkalmazni” (82. 1.). „A főkapitányok azt tartották, hogy hatalmuk arra való, hogy vele visszaéljenek” (83. 1.). „Mátyás királysága csak azt jelentette, hogy a tényleges hatalomhoz hozzájárult a formai jog.” (98. 1.), de „Mátyás megválasztása nem jelentette még azt, hogy a hatalom is a kezében van” (99. 1.). „Mátyás azt hitte, hogy elég törvényt hozni abból a célból, hogy halála után az történéjké, amit ő akar” (105.1.). „Ha a magyar vagyonszerzés mélységeibe pillantunk, akkor azt látjuk, hogy nálunk minden vagyon forrása az erkölcstelenség” (137. 1.). Miután Németországban a föld nyers hozadékának 64%-át vették el jobbágyaiktól a birtokosok: „elgondolhatjuk”, hogy Magyarországon mennyit vettek el tőlük.

Igen sűrűn tiltakozik a szerző azon föltevés ellen, mintha a birtokadományozások érdemek jutalmát képezték volna, valamely királyhoz pártolást, vagy amellelte való kitarást ugyanis nem hajlandó érdemül elfogadni. Ennek a kérdésnek fejtegetésénél is ellenmondásba esik önmagával; így a 148. lapon olvassuk e két mondatot: „Az adományok most is éppoly kevésbé adatnak jutalmul, mint az előző korszakban”, — de néhány sorral tovább: „Az ellenség ellen állított katonaságért a királyok ebben a korban kezdenek külön jutalmat adni”. A neoacquistica commissio idejéből már az árulás díját képező adományokról olvasunk, (286. 1.): ebben a szóban előtör a szerző által oly túlbuzgón elhárított nemzeti ideológia. A mohácsi vész után „a jobbágyság terhei a királyi területen folyton emelkedő hadi terheket is a jobbágyoknak kellett fedezni”. (167.1.), de azért: „A jobbágyok helyzete azonban az előző korához képest javult, mert a török folyton arra törekedett, hogy a maga területére csábítsa őket és ezzel a magyar urakat is arra kényszerítette, hogy kedvezzenek nekik” (168. 1.). „Bocskay fejedelem lett anélkül, hogy tudta volna, hogyan” „Amikor Bocskay az udvar elleni lázadásnak akaratlan vezére lett, nem volt semmiféle programja, amellyel magának híveket toborzott volna” (178.1.). „A királynak alattvalói . . . mindig úgy tekintették a (erdélyi) fejedelemséget, mint amelyhez nekik joguk volt” (180.1.). Bethlen

Gábor fejedelem azon tettét, hogy a beszercebányai országgyűlés által az egyház minden javait szekularizáltatta, azzal jellemzi, hogy „úgy kezdett gazdálkodni, ahogyan a régi magyar királyok” (185. l.). „A királyi részekben ez alatt tovább folyt a katholizálás és a nagybirtokosok háttérbeszorítása” (193. l.). A török és a magyar urak ellen Erdélyben és Magyarországon egyszerre felvett küzdelem az urak függetlenségét egyelőre emelte . . .” „Utóbb Zrínyiek elkeseredésének növekedésével ez a szövetség a császár ellen fordult. Az állandó elégedetlenségnek a természetes következménye olyan korban, amelyben még mindig nincs az embereknek világos képe az állampolgári kötelességekről” (196. l.). „A vezérek úgy mentek át az egyik uralkodó seregéből a másikéba, mint ma az üzemvezetők az egyik gyárból a másikba” (197. l.). (Megköszönnék a mai gyártulajdonosok!) „A hatalomvágy okozta vakság soha olyan csúnyaságokat nem termelt, mint ebben a korban” (201. l.). „Bajos volna Zrínyi eljárásáról ma ítéletet mondani. Olyan érthetetlen az, amit tett, olyan kapkodónak látszó egyrészt, de olyan céltudatos másrészt, hogy nem lehet beteg agy munkájának tekinteni” (201. l.). Bár Magyarországon „a XVII. század végéig csak a nagybirtokosok forradalmárok” (247. l.), mégis „a nagy vagyon és az elnyomott néposztály találkozott egy közös ponton, a királyi udvar gyűlésében”. Amíg azonban az előbbi a saját uralmának megalapítása céljából fogott fegyvert, addig emez minden uralmat gyűlölt, bár akkor, mikor az egyik igája alól a másikéba hajtotta fejét, azt hitte, hogy ez új uralom saját uralma lesz (214. l.). „Ennek dacára azonban a nagybirtokosok befolyása az államra nem csökkent, csakhogy befolyásuk nem függött már szeszélyüktől . . .” (217. l.).

Öskonzervatív kasztszellelem nyilvánul meg ebben a kijelentésben: „A földbirtokra nézve is áll az, ami minden üzemre, hogy nemcsak az egyesnek, hanem az ezzel foglalkozó családnak is bele kell tanulnia” (222. l.). „ . . . kultúrátlanság jellemzi a magyar nagybirtokosi életet egészen a XVII. századvégéig” (223. l.), de „nagybirtokosaink berendezkedése nem különbözött a külföldi nagybirtokosok berendezkedésétől” (224. l.). „ . . . a tulajdonszerzésnek alapjai közül az erőszak eltűnni készülő helyét a viszonylag jogszerű szerzősmódok foglalják el. A foglalás nem szerepel többé a tulajdonszerzés módjai közt” (226. l.). De azért „a hatalmasoknak a foglalást is elnézték” (262. l.). „Alattvalóvá válásukért tehát megkapták az ellenszolgáltatást a harcból is hasznot merítő urak, de nem kapott semmit a nép, mely a felszabadításért folyó harcokban a vérént ontotta. Ezért különben hiába panaszkodnánk, mert ez a történelem törvényszerűsége” (245. l.). A múltban ez így volt, de a jövőben? „az államnak már mindinkább csak az alsó osztályokra lévén szüksége, bizonyos, hogy ezek szolgálataik fejében éppen úgy meg fogják szerezni a hatalmat, mint a nagybirtokosok a múltban, amikor az ország nélkülük fennállni nem lett volna képes.

A történelem arra tanít, hogy az állami életben a szükségesség dönti el a jogot, akire az államban a legnagyobb szükség van, annak joga lesz előbb vagy utóbb legnagyobb” (302. 1.).

De elég legyen ezekből a szemelvényekből! Hatásuk alatt az embernek kedve kerekedik az egész munkát egy paradoxonnal jellemezni: egy rosszul megírt jó könyv. Tudós szerzője sok fáradsággal nagy anyagot gyűjtött össze és dolgozott fel helyes kiindulási alapból és elfogadható eredményekkel. De úgylátszik, nem nézte át kéziratát abból a szempontból, nem váltak-e régebb tanulmányainak jóhiszeműleg leírt részeredményei éppen saját további kutatásai által meghaladott, megdöntött álláspontokká. Nem is adta meg könyvének a végső simítást, mely által a művelt nagyközönség számára élvezhető szellemi táplálék lehetett volna abból is, amit ma a nem teljesen avatott olvasóra nézve látszólagos ellenmondások és érthetlenségek tesznek elfogadhatatlanná. Végre a legújabb kor alaposabb feldolgozása is nagyon hiányzik a könyvből.

Mindezek után őszintén kívánhatjuk, hogy Ágoston Péter legújabb könyve mielőbb második kiadást érjen, ez azonban mindenestre átdolgozott és bővített kiadás (az anyagra, de nem szükségképp a terjedelmre nézve) legyen. *Farkas Geiza*

Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához.

(Írta: Dr. Imre Sándor. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Könyvtára. 2. sz. Bpest, 1912. 234 l.).

Ennek a munkának furcsa és külső jellemzéséül írjuk ide legelőbb is azt, hogy a hivatalos neveléstudomány a szinte két éve megjelent könyvet egyszerűen nem vette észre, helyesebben: agyonhallgatta azt. Holott a szegényes és sivár magyar pedagógiai irodalomban, ahol néhány jószándékú próbálkozást, bátortalan tapogatózást leszámítva vagy a Herbart-Ziller-Rein-iskola által régen megemésztett részlet-kérdéseken kérődznek még mindig az emberek, vagy hangos című, de impotens kivonatait adják a gazdag külföldi irodalomnak: az Imre S. könyve valósággal esemény számba megy. Szerző művét „jegyzetek”-nek nevezi „a magyar művelődési politikához”, ám ez a könyv a maga rövidre fogottságában is (mert amit I. S. benne tömören összefoglal, abból egy német tudós csak úgy ontotta volna a vaskos köteteket) monumentális természetű mű, a szó igazi értelmében, amely nemcsak a szerzőnek preliminál gazdag élet- és tudományos-programmot, de bőséges és megszívlelendő munkakört jelöl ki egész oktatásügyünk számára is hosszabb időre. A könyv másik, összefoglaló címe, a nemzetnevelés, a szerző saját szava. Azóta a napi sajtó — főleg a B. H. — már forgalomba is hozta, de meghamisított értékkel. A Rákosiék szájában nacionalistaízü frázissá devalválódott ez a pregnáns, az író egész neveléstudományi hitvallását tömören kifejező szó, amely egészen más jelentésű az I. S. értelmezésében, mint amilyenné azt a B. H. kompromittálta.

A munka általános elméleti fejtegetéssel indul meg s a nevelés közös tudatosságának szükséges voltát hangsúlyozza. Megteszi aztán a distinkciót a Ziller és más herbartianusok képviselte individuális- és a szociális-pedagógia között. Megállapítja, hogy — amint ezt főleg a Rein és Natorp termékeny vitája már tisztázta is — lényegileg nincs ellentét a két irány között, ha helyesen értelmezzük őket. Őmaga azonban a szociális irányt tartja olyannak, melyen elindulva a nevelés egész körének áttekintéséhez biztosabban eljuthat. Kiindulási pontja pedig az a fundamentális igazság: a nevelés közügy (politikum).

Az első fejezetben aztán jellemzi a szociális pedagógia négyféle irányát: a gyakorlatit, gazdaságit, politikait és tudományost. Majd tisztázza a szociális nevelés fogalmát, amelyet a legtöbben megszükitenek, midőn pl. hol honpolgári, hol gyakorlatias, hol társadalmilag szervezett nevelést (szabad iskola stb.) értenek rajta, holott a szociális nevelés nem jelent semmi részletet, hanem magát az egész nevelést mindenestől. A nevelés célját, módját és szervezetét pedig egyfelől a nevelés és a közösség, másfelől a közösség és az egyén viszonya határozza meg, mert — Natorp találó vélekedése szerint — „a magában levő egyén pusztá elvonás: amilyen a természettan paránya; a valóságban nincs is ember közösség nélkül”. Ez a kettős viszony (nevelés-közösség, közösség-egyéni) azt involválja, hogy a nevelés föltételei a közösségben vannak. De melyik az a közösség? Talán a család, a község, a felekezet vagy az állam, szóval egy olyan közösség, amely véletlenül éppen most van meg? A felelet: csak az olyan közösség jogosult a nevelés alakítására, amely a neveléssel a legnagyobb közösség: az emberi közösség fejlődésének végtelen útjain emelkedést jelent. Ez az evolúciós nevelés, ellenkezője: reakciós. Figyelembe veendő még itt a közösség és az egyén viszonya is, melynek vizsgálatából három fontos eredmény következik: a nevelésnek általánosnak, egységesnek és kötelezőnek kell lennie. A negyedik eredmény az, hogy a szociális nevelés — minthogy célja a közösségben van, ez pedig csak egyénekenként érhető el — egyszerűsint a legtökéletesebb individuális nevelés is lesz.

Rendkívül érdekes fejezete a munka teorétikus részének az, ahol I. kutatja, melyik is tehát az a közösség, amely már eléggé tág, de még mindig határozott természetű s amelyben a benne élő egyén a közösség érzetének kielégítő tudatáig emelkedhetett fel. Helyes érveléssel mutat rá, hogy ez sem a család, se a felekezet, sem a község, sem valamely társadalmi osztály nem lehet; ezek nem eléggé tág keretek, hogy átvezetőül szolgálhassanak az egyestől az egyetemes, nagy emberi közösséghez, már csak azért sem, mert nem egymás mellett állanak, hanem sokszorosán egymásba fonódva egyik nem zárja ki a másikat. Az egyes ember és az emberiség között a legtágabb, de még mindig határozott közösség: a nemzet. Ezen belül helyezkednek el a kisebb körök (család, község, esetleg — mint nálunk — különböző népfajok), rajta kívül már csak az emberiség a tágabb fogalom. Ha volnának is körök, melyek a nemzetnél tágabbak (fajrokonság, vallás, alkalmi politikai szövetezés több nemzet között stb.) ezek nem eléggé határozottak vagy hatásuk nem eléggé intenzív.

De hát — és éppen minálunk — hogy értjük a nemzet fogalmát? I. azt feleli: Eötvös, Széchenyi, Wesselényi felfogásával és országos törvényeinkkel egyezően „a nemzet azok összesége, akik a földrajzi viszonyok s a közös múlt erejénél fogva az emberiség egyetemes körén belül együtt egységet alkotnak más, hasonló egységek mellett, azoktól határozottan elkülönített szervezettel”. A nemzet köréhez kategorikusan hozzátartozik mindenki, az is, akit egyéni látása és érzése túlel a körön s az is, aki még idáig sem bír felemelkedni: ez öntudatlanul, amaz kényszerűségből. Igen gondolat-gazdag fejezete a munkának az, amely a nemzetnevelés fogalmának elméleti következményeit adja, hol — egyebek között — hangsúlyozza a néprajz, eugenika és a szociológia neveléstani jelentőségét s megállapítja, hogy egészséges művelődési politika csak a pedagógia és politika egységes munkája lehet.

Még közelebbről érdekelhet bennünket a munka — hogy úgy mondjuk — gyakorlati része, amely speciális viszonyainkkal számolva a nemzetnevelés gyakorlati alkalmazását adja. Sajnos, nincs terünk rá, hogy pontról-pontra végigkísérjük I.-t tanügyszervezeti elgondolásának logikus során, csupán egyes részletekre kívánunk itt rámutatni, amelyek azonban így is élesen belevilágítanak a szerző egész neveléstudományi programjába. Mai köznevelésünk kritikájával kezdi. Megállapítja, hogy — a tudatosság lévén kritériuma a nemzeti közösségnek — nálunk (s nemcsak a nemzetiségekre való gondolással teszi ezt) nincs is nemzet. Ennek megteremtése volna tehát legközelebbi feladata a nevelésnek. Ezt a munkát azonban a mai „vallás-erkölcsi” nevelés nem végezheti el, de a tekintély-tisztelet se, amit pl. Zichy miniszter nevelési vezérgondolatáá állított oda. A mai állapotot nem lehet megszüntetni se agyonhallgatással, se hatalmi elfojtással, se erőszakos úton (nemzetiségi- és osztály-ellentétek!) mert ez meddő munka volna s a látszólagosan elért eredmény pedig: csak öncsalás. Ezt a kiegyenlítő munkát is csak a nemzetnevelés végezheti el, minden követelményével a fogalomnak. Sorra veszi aztán a követelményeket, hogy vizsgálja: jelenlegi nevelésrendszerünkben megtalálhatók-e? Aligha. Pl. mindjárt a nevelés általánossága nincs meg. Bizonyítja ezt a kiseddóvás, ahol a reászorultak elenyésző %-a talál gondozást; az elemi oktatás, mert (1909. dec. 31-i adat) 408.840 tanuló, a tanköteleseknek 13,1%-a nem nyert iskolázást s a mindennapi iskolások közül pedig 283.237 (14,3%) nem a megszabott ideig járt fel az iskolába. De hogy csak papiroson van meg köznevelésünk általánossága, mutatja Szilágyi m. csak 32,7%, Szolnok Doboka m. 20,8%-nyi olvasni-írni tudó lakossága is! De nem is egységes a mi köznevelésünk, hiszen iskolafentartóság nálunk az állam, a község, társulat, magánosok és hét felekezet! Pl. elemi iskola (1909-ben) 75,57%-ban volt felekezeti s csak 24.43%-ban világi. A gimnáziumoknál ez az arány 66,85—33,5, a tanítóképzőknél 62,5—37,5, a nőképzőknél épenséggel 76,7—23,3%! De nem is egyéni a tanítás, egyebek között már csak a zsúfoltság miatt sem, végeredményében kevésbé szolgálja a fejlődést is, hiszen pl. „a gimnázium szervezetének változatlansága olyan mozdulatlanságot jelent, mely az

egész köznevelés, valamint az egyes fejlődő lélek szempontjából egyenesen káros”. Aztán „az iskolai tanulmányok s a haladó tudomány között nincs összhang.” Sajnos, nincs terünk reá, hogy a szerzőt mai köznevelésünk minden hibáit éles szemmel meglátó fejtegetéseiben nyomon követhessük. A hibák egy része közismert ugyan, de különös érdekességet és súlyt ad az I. S. fejtegetéseinek, hogy — s ezt nem lehet eléggé hangsúlyoznunk — mindezeket a maga hitvallásszerűen kifejeződött neveléstani elméletéből tisztán tudományos módszerrel vezeti le s állítja egységes nézőpont alá.

Még csak a magyar nemzetnevelés szervezetének főszempontjait adó részből idézünk néhány töredékes gondolatot. Ötletszerű és szét-szórt rendeletek helyett új, egységes köznevelési törvényre van szükségünk, amelynek két gondolat adjon irányt: 1. a nemzetnevelés mindenki nevelése és 2. a nevelés a fejlődés szolgálatában áll. E törvénynek kategorikusan kell kimondania az állami köznevelést. A munka legszebb része az a fejtegetés, ahol tisztán neveléstani szempontból diffikultálja a felekezeti iskolázást. Egy másik gondolata: „a társadalomnak közvetlen legyen beleszólása a nevelés ügyébe”. — Aztán „a felekezeti iskolák állami támogatása nem egyezik meg az állami nevelésügy célzatával”. Érdekeseen vázolja az új iskolaszervezet tantervét, tárgyait s kimondja, hogy a nemzetnevelés tantervében nem lehet helye a vallásannak; ellenben a vallásos eszmék fejlődésének helyet kell adni a történelemben és társadalomtanban. De nem lehet külön tárgy az erkölcsstan sem: „nem szabad tantárggyá, emlékezeti anyaggá tenni semmit, ami a nevelés szelleme tartozik lenni”. Tehát magából az egész tanításból, nevelésből emelkedjék ki egy polgári erkölcsstan. — „Már Comenius látta, hogy a latin nyelv nem kell mindenkinek. Viszont tanítani kell a nemzetiségi nyelveket, irodalmakat, sőt történetüket is, „hogy ismerjük meg egymást mindnyájan, akik együtt élünk”. Ellenben — mint már Apácai megmondotta — „igazi tanulás csak az anyanyelven lehetséges” (a nem magyar nyelvű iskolák magyar tanítására is gondolva mondja ezt a szerző). — Az oktatás anyaga nem lehet elavult, mert akkor a fejlődésnek a jelenleginél régebbi fokára állítaná a serdülőket. De kiforrotlan új sem lehet. — Az oktatási anyag nem lehet olyan, ami a növendék lelkétől és életétől idegen, hanem olyan, amivel az élete kapcsolódik. — A tradícióról beszél aztán, s idézi egy kiváló magyar filozófusnak, Böhm Károlynak idevágó szavait: „. . . . Ahol a tradicionális öregek vezérelnek, ott a stagnáció elkerülhetetlen; nekik háttérbe kell vonulniok, amikor új emberek lépnek fel, kik a múltat magukba fogadták s kiknek életfriss erejétől várható az élet továbbfejlesztése . . .”

Szerző jól tudja, hogy egy ilyen szervezetű nemzetnevelésnek sok ellensége lesz. Így pl. azok is, akik a nemzetben az egynyelvűséget tartják a legfontosabbnak. Pedig meg kell érteniök, hogy az „nem jelenti a magyarság érdekeinek feláldozását, hanem a helyzetnek megfelelően, tökéletes érvényesítését.” Tudja azt is, hogy pénzügyi és gazdasági akadályok is lesznek (nem is szólván a felekezeti akadályokról), hiszen a gyerek-munkájára nagyon sok szülő reá van utalva. De már

Eötvös megmondta: ha kötelezővé lett az iskolázás, lehetővé is kell azt tenni minden tekintetben. A vallás- és a közoktatás ügye, — mint már Wesselényi kívánta — szétválasztandó. Községi, törvényhatósági és országos nevelésügyi tanácsok szervezendők, de nem miniszteri kinevezésű függőséggel, sőt — ellenkezőleg — e tanácsok legfelsőbb, országos szerve magát az oktatásügyi miniszterét is ő szemelné ki, s természeténél fel kinevezésre a király elé, mert legalább egy minisztert, az oktatásügyek miniszterét nem volna szabad párt-szemponctok szerint kiválasztani. Hiszen így se arravalóságot, se állandóságot nem nyerhet minisztereiben a nevelés ügye! Végül a nagy átszervezés elkészítéséhez szükséges tisztán tudományos előmunkálatok (neveléstörténeti tanulmányok a múltból, a jelen hű rajza, reformtörekvések története stb.) szükségességét hangsúlyozza.

Íme, az Imre Sándor koncepciózus neveléstani elmélete és annak gyakorlati gondolatai. Szántsándékkal nem bíráltuk, csupán ismeretetését, főbb gondolatainak menetét és azok kapcsolatait akartuk adni. Természetes, hogy némely dologban másképp gondolkozunk, mint ő, bizonyos teendők sorrendjére és értékére nézve más a felfogásunk, mint neki, de annyi becsületességgel, hitvallástételszerű lelkesedéssel, s főként annyi elmélyüléssel íródott meg ez a munka, hogy kár volna gondolatainak logikus menetét kis jelentőségű különvéleményekkel zavarni meg, amikor még az sem biztos, hogy vajjon a különvélemény részén áll-e az igazság. A magyar radikalizmus mindenestre nagy elégtétellel vehet tudomást a nemzetnevelés e logikusan átgondolt és felépített rendszeréről, mert Imre Sándor tisztán pedagógiai elmélyedés és gondolatlor révén ért el azokhoz a konklúziókhöz, amikhez a radikalizmust szociológiai és politikai premisszáik vezették el. Viszont, ha Imre Sándor főbb vonásokban elvégezte már a maga munkáját — már pedig elvégezte s a keretek kitöltését is bizonytalán éppen olyan jól fogja majd elvégezni — most már a nehezen ébredő és szervezkedő polgári radikalizmusé a további teendő: illessze bele az Új-Magyarország megalkotását célzó politikai programjába a köznevelés ügyének minél tudatosabb, minél érdeklődőbb szemmel tartását, a nemzetnevelés egységes megszervezését s akkor egész művelődési politikája eredményes és jobb jövővel biztatóvá fog lenni. (Nj.)

Esztétikai kultúra. *(Tanulmányok. Írta Lukács György. Modern könyvtár 201—203. szám.)*

Az előszóban arról a bizonyos „homályosságról” szól, amelyet a közönség műveiben felpanaszol. Ő visszahárítja a vádat az olvasókra, akik a filozófiától irtóznak és mindjárt visszariadnak mindentől, ami nehéz, amin gondolkodni kell. Holott ott a homályosság nem a kifejezés módjában van, hanem magának a tartalomnak immansens tulajdonsága az, hogy nehéz. Az első tanulmány az esztétikai kultúráról szól. Itt elmondja, hogy manapság, ha lehet szó ma egyetemes kultúráról, ez csak esztétikai lehet, aki a márt akarja kritizálni, az az esztétát kell, hogy kritizálja. Vannak, akik a mai kultúra csúcspontját a repülőgépből, a technika vívmányaiban látják. Ezek tévednek,

mert a technika eszközei csak a kultúra lehetőségei, anyagai, de nem lényege. A mai idő két főtípust produkált: a szakembert és az esztétát. „A szakember élete: az élet egésze feláldozva „az” élet valamely részletlehetősége megkönnyítésének egy részletéért.” (13. o.) „A szakemberség” foglalkozás *l'art pour l'art*. „Az esztéta élete az élmény, mint szakma. Mindkettőben öncéllá válnak a célfelé vezető utak, egyoldalúak. Az esztétikai kultúra középpontja a hangulat: véletlen kapcsolat a szemlélő és a személet tárgya közt. Itt eltűnik az életből minden állandóság, mert a hangulat nem tűr meg állandóságot. Az esztétikai kultúra az élet művészete, művészetet csinálni az életből. De épp azért, mert minden aktivitást nélkülöz, mert magát a pillanatnak való odaadásban áll, épp ezért igen tragikus dolog is annak, aki komolyan csinálja. Az ember a hangulat rabjává lesz, a legnagyobb függetlenségéből így lesz a legkeservesebb rabság. Az esztéta arra van ítélve, hogy csak élvezni tudjon, egymás mellé rakja a szép pillanatokot, az alkotás keserveit nem bírná el, nem is ismeri. Ez az oka, hogy ahol az esztétaság uralkodóvá lett, ott megszűnik minden monumentális, nincs építészet, nincs filozófia, nincs epika. Csak a végletekig kifinomodott technika van és lehellétszerű hangulatok.

Panaszkodik, hogy a művészet ma egészen szakmaszerűvé lett, „atelier-hatás” a hatásuk. A nagy monumentális művészetet megvetik, a legtöbben mély közönyösséggel „élvezik”, vagy szokják meg, mert a „műveltséghez” tartozik. A proletárságban, a szocializmusban lehetne az egyetlen remény. Sajnos, mondja, ez sem sok jót ígér. Nem foglal határozott ellenséges álláspontot el a polgárságból nőtt esztéticizmussal szemben. Ők is esztéták, ugyanazt élvezik és alkotják, amit a polgáriak. Nekik is csak a kifejezés a fontos, épp úgy ízlés dolga, hangulat dolga minden, — a téma semmi. Ma már csak azért van még, valamelyes művészet, mert vannak emberek, akik olyan szerencsétlen testi-lelki konstitúcióval születtek, hogy semmi másra széles e világon nem lennének használhatók.

Az esztéticizmus belső ellenmondásai viszik a művészeket a külső helyzetbe való menekülésre; ilyen belső *debâcle* szerinte a szocializmusba való menekülés is. Szépen hangzó motívum: a fejlődést szolgálni és annak alárendelni egyéni hajlamokat, de nem az igazi ok. Azért menekülnek, hogy nyugalmat találjanak. Anatole France „megtérése” a szocializmushoz épen olyan szomorú letörése egy életnek, mint Schlegel menekülése a katholicizmusba. (Bernard Shawról itt nincs szó, ő kezdettől fogva agitátor.) Esztéta az, aki az életre rá akarja kényszeríteni a művészet törvényeit. A művészet lényege a formálás, ellenséges erők leküzdése, a forma pedig egy adott helyzet lehetőségei között a maximális erő kifejtés. Az esztéta ezt a formát alkalmazza az életre. Az esztétikai kultúra a lélek megformálása. A lélek márványszobor, amelyet Michel-Angelo vágott ki a márványból, de a szobor már benne élt a márványban, azonban az ő emberfeletti küzdelmei kellettek, hogy életre ébressze, lezúzva körülük minden lényegtelen, ami formátlanná tette. Az igazi élet az, amely letöröl magáról minden idegent, amely igazán individuálissá van formálva. Az ilyen élet tragikus, mert egyedülálló. De ebből a magá-

nyosságból nő ki a legfőbb heroizmus. Éppúgy, mint ahogy az erendő bűn tudatából nő ki a megváltás vágya és valósága. Az ilyen ember individuális lény, nem teremt kultúrát, hérosz, aki semmit nem vár, de úgy él, mintha kultúrában élne. Ezek közt a hősök közt is a legkiválóbb Dosztojevszki.

Igyekeztem Lukács György gondolatait lehetőleg saját szavaival adni vissza. Gondolatai kétségtelenül homályosak, és pedig nemcsak azért, amint ő hiszi, mert az olvasók nem filozófusok, hanem mert e magas röptű problémák oly nehezek, hogy még ő is csak töredezett, tagolatlan nyelven, sőt — ami ennél nagyobb baj — szakadozott, összefüggésében hiányos gondolatokkal tudja kifejezni önmagát. A főbaj abban van, hogy egy kifejezés nem jelenti mindig ugyanazt, definíciói nemcsak folyton tágulnak és szűkülnek, hanem némelyik Önmagának ellenmondó. Ezen nem azt értem, amikor ilyeneket mond: a kultúra egysége az egység hiánya, középpontja; teljes perifériakussága, szimbolikussága, hogy semmiesem szimbolikus, az emberek közti kapcsolat: a teljes magánosság (15. o.), mert itt az ellenmondás csak látszólagos. Ellenben mi értelme van annak az állításnak, hogy az esztétizmus a hangulat rabsága. Ha hangulaton mindent ért, ami belülről keletkezik, mint visszahatás a külvilágra (amint hogy ezt érti), akkor azt állítani, hogy ez rabság, nyilván csak annyit jelent, hogy abból, ami bennünk lefolyik, mi lelkes lények sohasem léphetünk ki — de ez magától értetődik, az ellenkezőjének nincs is értelme, fel se fogható. Másik baja, hogy sehol egyetlen állítás sincs indokolva. A közvetlen megélés aktusai vannak itt koordinálva olyasformán, mintha az egész élménykomplexum a maga összes detailjaival valami szitába került volna bele, amely a kis dolgokat — visszatartja és csak a nagyokat engedí át. Pszichológiai módszernek ez jó, de akkor adni kell lehetőleg az egész élménykomplexumot, mert különben a hatása olyan lesz, mint valami preparátumé, mint a húskivonaté,

Ezektől a bajoktól eltekintve el kell ismernünk, hogy Lukács György valóban gondolkodó fő és a problémák feltevésében a magyar kritikai irodalomban mindenesetre egyedülálló, idevéve nemcsak a multat, hanem a jeleni is. Neki t. i. valóban vannak, ha nem is elég világos reflexív fogalmai, de vannak intenzív esztétikai érzelmei is. Ezt már módszere is mutatja: a reflexió az átélt állapotokra. Ez, ha az ember őszinte, csalhatatlan módja a lelkiismerésnek, mert a dolgokat a maguk mivoltukban „önadottságra hozva” nyújtja. Lukács módszere nem is hibás, inkább bizonyos messzebbtekintő célok szempontjából hiányos. T. i. a tiszta introspekció még nem zárja ki a következtetést, az elméletcsinálást, sőt még a hipotézis-állítást sem. Vannak tények, amelyek megélődvé észrevétnek (introspekció), de vannak oly magas összetételű állapotok, (épp ezen a téren!) amelyek sok oknál fogva észre sem vétetnek. Sokszor csak komplikált voltuk miatt. Ilyenkor azt nehéz észrevenni, hogy komplikáltak. Máskor az egész lelki jelenség lekerül az átélhetés útjáról (pl. mert kínos tartalma van). Ilyenkor nélkülözhetetlen a következtetés. Itt a reflexió önmagában nemcsak hiányos, rapszodikus, de félre is vezető, mert elhítheti velünk, hogy a dolog ki van fejtve. Ezért nem találunk Lukács dolgozatában

semmi fogalmi felbontást sem, egy képzetkomplexumot sem bont elemeire. Az igazi lélektan nem azzal végződik, amit ő csinál, hanem azzal kezdődik. Azonban ilyen jelentékeny gondolatok láttára érdemes a hibák mellett szólni az előnyeiről is. Lukács is úgy van, mint a jószemű ember, szabadszeggel néha jobban meglátja a távolban álló dolgot, mint a rövidlátó teleszkóppal. Az esztéticizmus és ars megkülönböztetése, vagy az ő szavai szerint az esztétika és művészi kultúra elkülönítése nagyon is jogosult és nagyon is ideién való ma. Nagyon találó a különbség megadása is, az, hogy az esztétizis művészetet akar formálni az életből. Kár, hogy nem viszi tovább e gondolatot (már nem tekintve a sok körülírást), különben rájöhetett volna arra is, hogy a kettő egymástól per genus eltérő aktusokban lép föl a lélekben és minden szemlélhető különbségük ezen megfordított módon felismert aktus különbségén nyugszik.

Varjas Sándor

A gazdasági elméletek története (*Charles Gide & Charles Rist: Histoire des doctrines économiques, depuis les physiocrates jusqu'à nos jours. Paris 1913. Deuxième édition. Librairie de la Société du Recueil Sirey. XVIII + 786.*).

Magyarországon gyakoribb, mint másutt a tudományos újra-föltalálók típusa. Az emberek frissebbek és ötletesebbek, mint a régiek kultúrák átlagkutatója. Viszont a következetesség, átgondoltság, pontosság és lelkiismeretesség szempontjából a legtöbb magyar szellemi munkás nem állja ki a versenyt a nyugateurópai átlaggal. Mindez a társadalmi és a tudományos munkamegosztás hiányának a következménye. Magyarországon a legtöbb kutató a saját szakmájában szinte egyedül áll s így nem élvezheti az ellenőrzés, a kölcsönös támogatás és munkakiégészítés jótéteményeit. Ez az oka, hogy sehol annyi tudományos külcnc, mint Magyarországon: egyoldalú, meghasonlott, mértéket vesztett, eredményeit túlbecsülő, mert a másokéit nem ismerő ember. Ennek a lelki állapotnak egy másik következménye: a képtelenség idegen gondolatmenetek figyelemmel kísérésére és megértésére. Az előretörtetés és az érvényesülési vágy oly nagy, hogy mindenki rögtön kész eredményekre vágyik s nem vesz magának elegendő fáradságot kutatási köre eddigi eredményeinek áttanulmányozására. Egy lármás eredetiséget hajszoló irodalmi snobizmus azután még több pusztítást okoz. Ezért hanyódik tudományos irodalmunk legnagyobb része a docensi irodalom szolgai kérődzésének Szcellája és a vad-zseni irodalom *à tout prix*-eredetiségi pózának Charibdisze között. Tovább haladni és eredetinek lenni a tudomány eddigi eredményeinek becsületes asszimilációja alapján: ez nehéz, fáradságosabb munka, melyre kevés embernek van kedve. Pedig egészen kivételes lángelmék izolált wurf-jaitól eltekintve, ez volt mindig a tudományos haladás útja, sőt a legtöbb, igazán úttörő zseni életmunkájában kimutatható, hogy

tisztában volt kora főeredményeivel, mielőtt élete nagy lépését megtette.

Ezen megfontolások alapján a kezdő kutatóknak nem lehet eléggé ajánlani, hogy — ha nem is végeznek részletes kutatásokat szakmájuk irodalomtörténetében — legalább egy jó, összefoglaló munka segítségével tisztába jöjjenek azokkal a főproblémákkal és megoldási kísérletekkel, melyeket az illető tér úttörő elméi maguk elé tűztek és kijelöltek. Egy ilyen jó összefoglaló munka vissza fog tartani minden gondolkodó embert attól, hogy képzelt eredetiségben sütkérezve már megoldott kérdéseket újra oldjon meg, vagy olyan utakat kövessen, amelyek már járatlanoknak bizonyultak. És a mi ennél még fontosabb: egy ilyen könyv áttanulmányozása meg fogja ismertetni vele tudományos vérrokonait, ama gondolkodókat, kik, környezeti vagy talán biológiai okokból, az ő törekvéseivel analóg utakon haladtak a múltban. Egy irodalomtörténet — a legjobb is — ritkán fog bármely problémát is megoldani az igazságot kereső számára, de lényegesen meg fogja könnyíteni munkáját, különösen azáltal, hogy az eddig befutott utat világossá teszi, hogy jó térképe az elért tudományos eredményeknek. Természetesen legjobb az az irodalomtörténet volna, melyet egy úttörő és eredeti egyéniség írna, aki eklektikus ismertetések helyett egyetlen alapeszméből világítaná meg a kutatás eredményeit. Mert még ha egyoldalú vagy türelmetlen volna is, az olvasó inkább kiérezné belőle a tudományos kutatás belső mozgását. Persze a legritkább eset, hogy egy valóban úttörő szellem vállalkoznék erre a feladatra. Így meg kell elégednünk jó, világos, igazságosságra törekvő eklektikus munkákkal is.

Az előttünk fekvő francia könyv ilyen megbízható és kellemes kalauz a gazdasági elméletek birodalmában. Különösen ismertető részeiben kitűnő olvasmány, mert nagy világossággal és szeretettel tárja fel a különböző írók és iskolák véleményeit, de kritikai fejtegetéseiben is gyakran fején találja a szegyet a maga eklektikus alapjáról is.

Szerzők törekvéseit különben híven tünteti fel az előszó következő passzusa:

„Nem volt szabad elfelednünk, hogy e könyv első sorban a tanulók számára való és hogy hasznos nekik megmutatni, hogy emez vagy amaz elmélet miben hívja ki a tudományos kritikát akár egy okoskodási hiba, akár a tények pártatlan megfigyelése alapján. De kommentárjainkat minimumra szorítottuk össze, nemcsak azért, hogy a kötetet mértéktelenül ne vastagítsuk, hanem azért is, mert ami az olvasóra nézve fontos, az a mesterek véleménye, melyet előadunk, nem pedig a miénk. Amennyire lehetséges volt ő magukat engedték beszélni s e célból nem féltünk az idézeteket szaporítani.

Arra törekedtünk, hogy különösen azokat a doktrínákat világítsuk meg, melyek — igazságok vagy tévedések — hozzá-

járultak a mai eszmék kialakulásához s amelyek hozzájuk a közvetlen leszármazás szálaival fűződnek. Hogyan? hol? ki által? lettek formulázva azok az eszmék, melyek a gazdasági tudomány ideiglenes vagy végleges csontvázát alkotják, úgy ahogyan ezt ma tanítják — íme e könyv terve. Sőt azt is szükségesnek tartottuk, hogy helyet adjunk amaz elméleteknek is, melyek bár a szorosan vett politikai gazdaságtan határmesgyéjén állva, nagy befolyást gyakoroltak a tanításra, a törvényhozásra, az eszmék folyására, mint a keresztény szocializmus, a szolidarizmus és az anarchizmus. Úgy, hogy ha nem tartottuk volna előnyösebbnek megőrizni a tanításban elfogadott címet, e könyv valóságos címe ez volna: „a mai gazdasági doktrínák keletkezése és fejlődése.”

A munka öt könyvre oszlik. A fejezeteket szerzők nem közösen írták, hanem ki-ki azokat a részeket választotta, melyekhez speciális tanulmányai vonzották. A munka terve a következő: I. könyv. *Az alapítók*. I. fejezet: A fiziokraták. II. f. Adam Smith. III. f. A pesszimisták (Malthus és Ricardo).

II. könyv. *A vitázók*. (Mindazok, kik elődeik elveit megdönteni törekedtek). I. f. Sismondi és a kritikai iskola kezdetei. II. f. Saint-Simon, a Saint-Simonisták és a kollektivizmus kezdetei. III. f. A szövetkezeti szocialisták (Owen, Fourier és Louis Blanc.) IV. f. Liszt Frigyes és a nemzeti gazdaságtan. V. f. Proudhon és az 1848. szocializmus.

III. könyv. *A liberalizmus*. I. f. Az optimisták. (Bastiat és Carey). II. f. A klasszikus iskola tetőpontja és lehanyatlása (Stuart Mill).

IV. könyv. *A disszidensek*. I. f. A történeti iskola és a módszerek vitája. II. f. Az állami szocializmus. III. f. A marxizmus. IV. f. A kereszténység által inspirált doktrínák.

V. könyv. *A legújabb elméletek*. I. f. A hedonisták. II. f. A járadék elmélete és alkalmazásai. III. A szolidaristák. IV. f. Az anarchisták.

Lehetne vitázni ezen beosztás egyes részeinek helyessége felett, valamint azon is, hogy szerzők nem túlozták-e avagy nem kisebbitették-e itt-ott, kelletén felül azt a jelentőséget, melyet az egyes íróknak és iskoláknak tulajdonítottak. Egészben véve mégis kétségtelen, hogy munkájuk nemcsak kitűnő tankönyv, hanem élvezetes olvasmány is minden művelt ember számára, mert szerzők nemcsak elméleteket ismertetnek és boncolnak, hanem többnyire sikerültén kapcsolják be azt a politikai, társadalmi és kultúrtörténeti milieut is, melyből ezek a doktrínák megszülettek.

KÖNYVSZEMLE

I. A szociológia segédtudományai (*Filozófia, biológia, lélektan stb.*)

V. Cornetz: *Le sens de la direction chez l'homme et chez les animaux.* Mercure de France 1913. ápr. 1. szám.

A cikk konklúziói ezek: A lakhelyükről eltávozott lovak és hangyák távoli vándorlásról tudnak, külső jelek segítségével nélkül, kiindulási pontjukra visszatalálni, feltéve, hogy nem idegen akarat vezette őket útjukon.

Hazatérésük folyamán egész különböző dolgokat látnak, érzékelnek és találnak, mint odaútjukon. Hogy a ló és a hangya mindig helyesen választják meg a hazatérés irányát a távolból, azt bizonyítja, hogy a hazaindulás percében tisztában vannak az elért távoli pont és az elhagyott otthon egymáshoz való térbeli viszonyával. Több-kevesebb sikerrel, így cselekedhetnek az ember is.

Vannak civilizált emberek, kik különböző fokig tudatos tehetséggel bírnak, a meghaladott távolság hosszúságának és a járásban megírt szögek alakjának érzékelésére. Nagy, bonyolult kiállítások megtekintése alkalmából megtudják jelölni azt az irányt, melyben a bejárati kapunak lennie kell.

A hangya, külső jelek nélkül, eligazodik távoli útján, pusztán az útjában megírt szögek finom érzéklésének segítségével. Ugyanezt tapasztaljuk néhány emberről is. Bár több irányválasztási és térérzéklési esetben, érzéklési különbségeket látunk ember és állat között, vannak másrészt emberek, kik bírnak azzal az állati adománnyal, hogy „megérik” távoli helyekhez való térbeli viszonyukat.

Ebből tehát az tűnik ki, hogy ilyen irányú kutatások és megállapítások nem alkalmasak arra, hogy még mélyebbre ássák az ember és állat között tátongó szakadékról alkotott képzetünket s nem támogatják azt a régi szentenciát sem, „hogy az állatot csak ösztöne vezérli, az embert pedig az intelligencia”.

Hangyáknál időnként egészen szokatlan újító és öntudatos megkülömböztetni tudásra valló cselekedeteket tapasztalunk.

Cornetz szerint Forel ítélt leghelyesebben e téren, midőn azt állítja, „hogy az állatok cselekedetei többnyire öröklött automatizmusból erednek, de itt-ott mintha az ítélet ritka felbuggyanásait észlelhettünk”. A mindig egyformán ismételt ösztön-cselekedetet meg kellett, hogy előzze az ősök sorában, egy ilyen eredetileg újító, ítéleten és intelligencián alapuló cselekvés. (R. de Gourmont. Bouvier.) Kezdeményezőnek kellett léteznie. „Idővel automatikussá, rutinossá válik a cselekvés. A rutin teszi a nagy hasonlóságot az emberiség átlag zöme és a hangyák között.” A megszokás a milieu elégtételvévése az étellel szemben mondotta Le Dantec.

Lechner Tibor: *Korszellem és történettudomány.* Budapest, 1913. 58 oldal.

Az eszme transcendens tényező, amelynek lényegét a bölcsélet ezeréves erőlködése sem tudta meghatározni, de hatásaiban ismerjük, amely az emberek szintetizáló és analizáló képességét váltja ki, amely két irányzatnak váltakozó hatása teszi olyan színessé a történelem lapjait. A szintetikus korszak a szerző szerint a gonosz, a rossz emberek társasága, vagyis a napjainkban élő emberek hasonlatossága: az analitikus korszakban élők a jók, az arany középutat megtalálók nagy tömege, szóval a nyárspolgár társadalom. Ennyit mond a szerző a két irányzatról, amelynek szűkebb magyarázatát azonban nem kapjuk a könyvben, meg kell hogy elégedjünk a könyv két oldalán összefoglalt és itt vázolt kivonatossal megsejtetéssel.

Az emóció nélküli gerinctelen emberek, fajok, nemek felsőségét kereső és elismerő analitikus korszak szerinte azonban nem lesz ment nagyobb expanzív kitérésektől, csakhogy ezek igazi forradalmak nem pedig szintetikus lázadások lesznek.

Az egész könyv nem egyéb állítólagos ténykonstatálásokról, csakhogy a szintetikus korszak minden intézménye, vagy igyekvése rossz és csakis

önérdeken nyugvó: az analitikus korszakban minden a nemes idealizmus, a szentimentalizmus hajlékában talál menedéket.

Naiv álokoskodások, rosszakarátú ferdítések, sőt tudatlanság jellemzik ezt a pár kis oldalt, ahol véres munkával megszerzett valódi tudományos eredmények vidéki irodalmi körök színvonalához méltó rövidséggel intéz-
Geleji Dezső

H. Sachs: *Die Bedeutung der Psychoanalyse für Probleme der Soziologie'* Zentralblatt für Psychoanalyse. 1913. No. 8.)

Állandó tapasztalat bizonyítja a pszichoanalízis azon alaptételének igazságát, hogy az eredeti ősi hajlamok nem vesznek ki a kultúrember lelkéből sem, hanem többé-kevésbé elnyomott alakban, tovább élnek a lélek tudatalatti rétegeiben. Ez tulajdonképpen nem egyéb, mint az energia-megmaradás törvényének a pszichikai téren való érvényesülése — melyet az indulatok hallhatatlansága törvényének szoktunk nevezni. Három fő útja van az individuumnak arra, hogy legyőzván ezeket az ősi kultúra-ellenes hajlamokat, a civilizáció jelenlegi fokára küzdhesse fel magát. Az első út, mely *Verdrängung* néven ismeretes, kisebb pontosságú és nem oly általánosan döntő a szerepe, mint a két következőnek.

A hajlam eredendő tárgyától megválva, egy új, magasabb célhoz tapad s mint ilyen, nemesebb tendenciák szolgálatába kerülhet (szublimálódás); más esetekben két egymással merő ellentétben lévő hajlam (pl. a szenvedés-okozás: szadizmus és szenvedések eltűrésének élvezése: mazochizmus) között szoros benső kapcsolatok vannak, melyek kizárják az egyik ilyen hajlam létezését a másiknak csírázása nélkül. Ha tehát a kultúrviszonyok nyomása alatt az egyik hajlam útjában megátoltatik, a másik ellenhajlam abnormis fejlődésében keres indirekt kielégülést (reakcióképződés). Ezeken az utakon érvényesülve vesznek részt rég óta öntudatlanná vált infantilis érzések a legfontosabb szociális alakulatok képzésében. Az eredetileg szadista-hajlamú embert láthatjuk abban a bíróban, kit egész életében kielégít a büntetések kiosztásának feladata. Sikerral szublimált kegyetlenségét egy magas kultúrérdek: az igazság szolgálataira tudta alkalmazni. Ugyanilyen kegyetlenségi hajlamból reakcióképződés útján túlzott érzékenységi részvét is fejlődhetik s az eredetileg szadista-indulatú egyénből *antivivisekcionista* vagy „emberiségboldogító apostol” válhatnak.

Az ilyen hajlamáttetelek azonban nem állanak be hirtelenül és nem is mindig állandóak; az eredeti forrásból új meg új indulathullámok fakadnak, melyek folytonos leküzdésre és átalakulásra szorulnak. Minden kultúremberben szüntelenül folyik a harc a szociális követelmények és az eredendő hajlamok között s nem mindig előbbiek a győztesek. Ennek az állandó harcnak türehtelen és az individuumot szétroncsoló feszültség volna eredménye, ha a természet nem gondoskodott volna egy oly *ventilációról*, melyen a felesleges meggyülemlett indulatok konfliktusok előidézése nélkül törhetnek utat maguknak. A realitásban való kiélés mellett, rendelkezésünkre áll a „képzeletben való kiélés veszélytelen lehetősége. A képzelet is alkalmazkodik azonban a kultúrkövetelésekhez s különleges alakokat öltenek az emberi elképzelések, hogy az ősiindulat mellett a kultúrember immár második természetévé vált igényeit is kielégítsék. A fantázia átidomítja a helyzeteket, külső sorsszerű indokokat teremt az elképzelt cselekvések számára és kiemeli őket az egyéni akarat hatásköréből. Ezt a komplikált szellemi tevékenységet nem kezdi alapjától fogva újra minden individuum. Mivel az emberi összesegek hasonló (bár különböző fokú) hajlamok és hasonló szociális ellennyomás hatása alatt élnek, természetesen közösen fejlődnek ki a szabad indulatok kifejtésére alkalmas képzet-területek is. Így alakulnak ki azok a hatalmas „közös fantáziák”, melyeket az egyén saját eljaira mintegy előkészítve talál s melyeknek építéséhez tudatosan vagy öntudatlanul mindenki hozzájárul.

Az emberiség első kultúrebredésével egyidejűleg látjuk fellépni a vallást is s szüntelenül kíséri az emberi kultúrát, rendesen előmozdítva, néha hátráltatva azt, egész fejlődési útján. Kétségenkívüli, hogy az ilyen „közös fantáziák” az emberiség történetében óriási szerepet játszanak s joggal tarthatnak számat a szociológia érdeklődésére.

II. Szociológiai elmélet *(Társadalmi fejlődés, közgazdaságtan, jogbölcsélet stb.)*

Clerget, P.: *Le rôle économique et social de la mode.* Revue économique internationale. 1913. április.

A divat demokratizálódása e téren a legfontosabb jelenség: óriási fogyasztást hozott létre, a minőség és az ár megromlását idézte elő, nagyobb állhatatlanságot eredményezett, mely egyaránt megrémíti a termelőt és a vevőt. Ugyanazokat az árakat minden zseb számára hozzáférhetőkké kell tenni; a divat a társadalom minden osztályában felüti a fejét és kereke soha meg nem áll. Ezek a gyors változások nem mennek végbe a munkaalkalmak, a napszámok, a specializáció érzékeny változásai nélkül.

A divatot követni nemcsak időtöltés, hanem egy társadalmi funkció lesz. Akik eleganciájukra súlyt helyeznek, azoknak sok időt kell fordítani öltöztetik kiválasztására. Ez nem alkalmas a lélek fölemelésére vagy nagy dolgok alkotására. Eme erkölcsi és társadalmi kára mellett, a divatnak egy gazdasági hátránya is van: a dolgokat hamarabb használja el, semmint azok újdonságukat elvesztették. Megsokszorozza a fogyasztást és jó dolgokat tesz értéktelenné. Az államot azzal is megkárosítja, amit elfogyaszt és azzal is, amit nem fogyaszt el. Vannak vásárlók, kik évente 25,000, 80,000, sőt akik 300,000 francot adnak ki divatcikkekre. De a divat különösen súlyosan a középosztály és a munkásosztály budgetjét terheli meg.

A divat változása a civilizáció egy új típusának felel meg. „Egy új ruha megjelenése annak a jele, hogy az elmékben, az erkölcsökben és a dolgokban átalakulás ment végbe.” Így a chinai forradalom megjelenését az ősi népviselet elhagyása és az európai ruha megjelenése kíséri. Taine ugyanazt a gondolatot fejezi ki ebben a mélyértelmű paradoxonjában: „Határozott véleményem, hogy a történelem legnagyobb változása a pantalon elérkezése volt. A görög-római civilizáció átmenetét jelenti a modernbe. Semmi sem nehezebb, mint egy általános és mindennapos szokás megváltoztatása. Hogy az embert levetköztessük és újra felöltöztessük: ahhoz le kell őt rombolni és újra alkotni.” Hasonló konklúzióra jut Louis Bourdeau *Histoire de l'habillement et de la parure* c. munkájában: „Ott, ahol a ruházaton ugyanaz a formája öröklődik évszázadokon át, mint a barbár népeknél, jogunk van azt állítani, hogy a civilizáció stacionárius marad. Ott ellenben, ahol, mint Európában a ruházat állandó változásokon megy keresztül, a nagy jóllét és a gyors haladás bizonyítékát kell látni benne. . . . Ahelyett hogy egy gyógyíthatatlan könnyelműség jele volna, a divatnak állhatatlansága egy magasabbrendű civilizációról tanúskodik, mely azért változékony, mivel termékeny s amelynek abban a mértékben van lehetősége ideálja átfinomítására, amelyben termelése különböző ágú lesz.”

Conrad, J.: *Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie. IV. Teil: Statistik. II. Teil: Die Statistik der wirtschaftlichen Kultur, 1. H.: Berufstatistik, Agrarstatistik, Forst- und Montanstatistik.* 2. Aufl, Jena, 1913. Gustav Fischer. 273 l.

Conrad Grundriss-ének statisztikai részei képezték még kevéssel ezelőtt az egyetlen gazdaság-statisztikai kézikönyvet, mely a jelenlegi gazdasági élet képét mutatta. De az első kiadás óta már kilenc év telt el, úgy hogy a könyv legfőbb érdemét kezdte volna elveszíteni, ha a megjelenésben lévő új kiadás ennek elejét nem venné. Talán egyetlen statisztikánál sem oly fontos a frissesség, mint a gazdaságinál, mivel a statisztikának éppen ez az, ága az, mely az utolsó tíz évben a legnagyobb fejlődésen ment keresztül. Általában véve az új kiadás hű marad az első kiadás tervéhez s beállítás módjához és csak kiegészíti azt az újabb adatokkal és eredményekkel. Nem új könyvet, hanem megfitalodott könyvet kapunk. Annak, hogy az első kiadás tervéhez szorosan ragaszkodott a szerző, meg vannak természetesen a maga hátrányai is, mivel sokszor az újabb eredmények más beállításmódot is kívántak volna, vagy legalább is egy ilyenben jobban megfértek volna. De ez aligha von le a könyv kitűnőségéből, melynek egyik legnagyobb érdeme, hogy a lehetőségig összehangzásba igyekszik hozni a szak-statisztikus számtömeget az elméleti és

gyakorlati közgazdász szükségleteivel, miáltal sokkal hozzáférhetőbbé teszi a statisztikai adatokat a tudományos és gyakorlati feldolgozás számára. A kézikönyv most megjelent része a gazdasági élet statisztikájának aránylag csekély részét öleli fel: hivatási, mezőgazdasági, erdőgazdasági, bányászati statisztikát. A hivatás-statisztikai részt prof. Hesse dolgozta át, akinek munkája volt egy előbbi kötetben az iparstatisztika is. A gazdasági statisztika többi ágai — köztük igen fontosak, mint pl. kereskedelmi-, forgalmi-, bankstatisztika — még nem szerepelnek a Conrad-féle kézikönyvben. Ezekre csak későbbi kötetekben fog kerülni a sor.

D'Auriac, J.: *La nationalité française. Sa formation.* Paris, 1913. Flammarion, 349. l.

Szerző a francia nemzetiség kialakulását rajzolja meg az ősidőktől napjainkig. A francia nemzet sajátos lélektani alkatát elsősorban a történelmi fejlődés határozza meg. Ebben a fejlődésben szerző a következő főkorszakokat különbözteti meg: 1. A gall periódus, mely körülbelül hatszáz évig tartott. 2. A frank periódus, a VI. századtól a X.-ig. 3. A feudális periódus, mely körülbelül 5—6 évszázadon át tartott. 4. A királyi kor, a nagy feudalizmus bukásától számítva, körülbelül háromszáz éven át. (A vallási háborúkat a kiháló feudalizmus utolsó tiltakozásának tekinti.) 4. A mai társadalom, mely már százharminc éves fennállása után a felbomlás jeleit mutatja.

Ezen változásokon keresztül a francia néplelek érvényesül. Mert „mindig a nép csinálja a törvényeket, még a legabszolútabb kormányok alatt is”. Nincs olyan zsarnok, ki oly szabályokat állapíthatna meg, melyek a nép géniuszával ellentétben állnak. „XIV. Lajos húsz fényűzési törvényével nem volt képes a különböző osztályok öltözeteiben egy hierarchiát felállítani.”

Meg kell tehát vizsgálni, hogy a nép hogyan viselkedett a francia történelem különböző korszakaiban, „hogyan megértjük egymásutáni fejlődéseit, melyek inkább tőle erednek, mint a külső körülményektől.” Nép alatt pedig nemcsak az alacsonyabbrendű néposztályokat kell érteni, hanem az egész nemzetet, „ahogyan tíz betörésből és az osztályok, mely az egyének szüntelen harcából kialakult: a gall, a római, a barbár, a nemes, a polgár, a paraszt és a munkás együtt alkotja. Mit örököltünk ezen különböző őseinktől? miben járult mindegyik hozzá a modern nemzet kialakulásához? Ez az, amit eddig nem határoztak meg”.

Effertz, O.: *Le principe ponophysocratique.* Paris, 1913. Rivière.

Szerző kurzusának megnyitó előadása a párisi egyetem jogi karán. Rendszerének alapgondolata ez: „A javaknak két forrása, két primitív tényezője van: a munka és a föld. Ennélfogva a javak munkába és földre kerülnek.” Ez a ponofiziokrata iskola, melynek alapjait szerző már harminc év előtt fejtette ki. Az iskola tulajdonképpeni atyja Petty, akiből három ellentétes irány indult ki: a fiziokraták, a ponokraták (Marx) és a ponofiziokraták. Mindhárom irány Pettyre hivatkozik.

A ponofiziokrata iskola számításait a munkában + föld kezdi és a hasznosság fogalmára jut el. Ez által a pénzt megfosztja jelentőségétől. Nem mintha tagadná a pénz létezését, hanem azt állítja, hogy a pénzt is munkában + föld kell kifejezni, míg a ma uralkodó iskola azt tartja, hogy mindent meg a munkát és földet is pénzben kell kifejezni.

Hausenstein: *Versuch einer Soziologie der bildenden Kunst.* Archiv f. Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (1913/XXXVI. 5.).

Formaérzékét, jobban mondva, formálérezékét minden korszak sajátosan megválasztott tárgy művészi feldolgozásában érvényesíti. Bármennyire lélekesnek látszik a műalkotás tárgya, ha mint különvált jelenséget tanulmányozzuk azt, nagy fontosságot tulajdoníthatunk a tárgykiválasztásnak akkor, mikor a művészet-szociológiáját tekintjük kutatásaink céljának. Ha arról van szó, hogy egy korak társadalmi egy meghatározott tárgykategóriát szemel ki művészeti ösztöne anyagául, és mellőzi a többit, úgy tudatos és társadalmilag indokolható kiválasztási munkát végez. A forma szempontját érvényesíti

a valósággal szemben. Durva megkülönböztetéssel élve, azt mondhatjuk, hogy a művészet a történelem során, ornamentalség megalkotását, az emberi és állati test, növények, tájak és csendéletek ábrázolását tüzte ki váltakozva céljával. Milyen fokban függ a tárgy megválasztása társadalmi organizációktól? Ez a kérdés bármennyire távol esőnek látszik a művészet lényegétől, mégis első sorban esztétikai fontosságú.

A primitív kollektivistikus agrárdemokráciákban, pl. az ősgermánoknál és a rizstermelő ősjapánoknál, azt tapasztaljuk, hogy az ábrázoláshoz szükséges érzék, a tárgyi megjelenés értékelése, hibázik. Tájat és emberi testet nem látnak figyelmes szemmel, állati és növényi alakot inkább tartanak ábrázolásra, méltónak. Művészetük főtárgya az ornamentalség, főcélja a díszítés. Az ornamentalség állati és növényi alakot is használ fel néha, — de sohasem irányítja magát a valóság által, — főtörvénye, melyet korlátlanul érvényesít: a formák elvont logikája.

Ennek a logikának eredetét az ősdemokráciák jellegzetes szervezetében kereshetjük, mely nem tűri az egyént, a különváltságok átlag fölé emelkedését. Egyensúlyozott és mi több egyforma súlyokkal dolgozó ezeknek a társadalmaknak politikai, gazdasági és szociális életritmusai. Minden és mindenki csak a közhöz való viszonyában, a kollektív közben való elhelyezkedése által bír értékkel. Ennek az eszmekörnek és kultúrának megfelelő kifejezője az egy-síkon dolgozó, összhatásba olvadó, egyszerű egyensúlyon alapuló ornamentika.

Az ősi mezőgazdasági szocializmus hanyatlásával új társadalmi alakulatok és értékek képződnek. Latifundiumok kialakulása és feudalizmus felkeltik a kiválóságok és az egyéni érvényesülés iránti érdeklődést. A művészetnek is mintegy megnyílik a szeme a tárgyak egyéniségének meglátására. Az emberi és állati test ábrázolása mind gyakoribbá válik. De ezt az ábrázolást még erősen kötik a régi ornamentális tradíciók — még inkább típust ábrázol a művészet mint egyént — s nem törli meg az ornamentális ritmus törvényeit. Ilyen a román művészet és sok tekintetben ezen a fejlődési fokon akadtak meg a nagy keleti művészeti kultúrák.

A feudális korai középkor intézményeinek bomlásából fakadnak a mozgékonyabb városi kultúrák s arányban a szociális átalakulással változik a művészet is. A városi összezsúfoltság elzárja a nagy távlatokat, a művész tárgya közelébe kerül, megismeri egyéni tulajdonságainak részletes árnyalatait s a közelség által fontossá válik minden egyéni nuance: ez a portré-művészet kezdete, mely először emeli művészi tulajdonsággá az egyéni hasonlatosságot. (Tulajdonképpen csupán ennek az individualizálódási folyamatnak folytatása és más úton való érvényesülése az, melyet a modern polgári művészetben észlelhetünk, hol a tárgy egyéniségével parallel a művész egyénisége is minél erősebb kifejezésre törekszik, sőt még a tárgy egyéniségével szemben is érvényesíti azt.)

A renaissance művészete olyan korban alakul ki, mely a győzedelmesen kibontakozó polgári árugazdaság jegyében áll. Mikor a társadalom anyagi jólétéről szervesen működő fejlett intézmények gondoskodnak, akkor az emberiség magasabbrendű tehetségei és érdeklődései elfordulnak a tárgyi jelenségek kizárólagos szemlélésétől és spirituális érdeklődéseket teremt magának. A vallásos gondolatok is ilyenkor foglalkoztatják legélénkebben a képzeletet és a vallásos művészet ilyenkor éri el tetőpontját. Helytelen az a feltevés, hogy szorult és nyomorult helyzet kelti fel az emberben a vallásosságot. Ellenkezőleg, hol a megélhetés elemi feltételei csak nehéz küzdelem által szerezhetők meg, a vallásos érzés is csak csökevényes és mintegy röghöz kötött alakban jelentkezik. Ez a talaj nem alkalmas a valódi spiritualizmus és a művészet kialakulására, a vallási képzetek fejlődésére. Hol nagy a szükség és bizonytalan az ember uralma az anyag felett, elsősorban is a vele való harc kerül az érdeklődés középpontjába. Nagy tisztelettel tekintenek a hatalmas ellenfélre, az anyagra s az áhítatos érdeklődés a tárgyak szoros megfigyelésére, jellegük tanulmányozására vezet az embereket. A dolgokat változatos valóságban fogják fel s annál differenciáltabbá lesz tárgyilagos látásuk, minél szűkösebb perspektívák közé szorítja őket a városi élet. Csak midőn már biztosítva van a polgári jólét — Tizian és Giorgone korában — akkor emelkedik a művész ismét a tárgy fölé. A tágult gazdag lehetőségek visszaadják

számára a szervező és uralkodó fölényt és az ünnepélyes távlatot, mely a dolgot magasrendű szemléletéhez múlhatlanul szükséges.

Irk Albert: *Von dem normalen und dem pathologischen Charakter der Kriminalität.* Sonderabdruck aus dem Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik. Band 53., Leipzig, 1913.

A kriminalitás normális vagy pathologikus karakterének sokat vitatott és máig sem eldöntött problémáját a legszélesebb alapokon Durkheim tárgyalja a szociológia módszeréről írt munkájában. A kérdés nemcsak elvont jelentőségű. Mert ha a kriminalitás normális, tehát minden eddigi és ezután következhető társadalmi alakulásban megtalálható jelenség, akkor — mint Durkheim kifejti, — tudományos alapon nem várható, hogy a kriminalitás valaha is elenyésszik. S ez a normális karakter szerinte csak akkor válik pathologikussá, ha valamely helyen és időben a büntettek száma hirtelen megnő, vagy lecsökken s a megfelelő szociális típusok kriminalitásának átlagnívóját meghaladja, vagy ezen nívó alá süllyed.

Irk a kriminalitás karakterének megállapításánál nem tartja helyesnek a büntettek mennyiségéből való kiindulást s magának a kriminalitásnak fejlődését vizsgálja. Megállapítja, hogy a jelen büntettméregében egyre szaporodnak a vagyon elleni büntettek, míg az élet ellen elkövetettek száma állandóan csökken s azt bizonyítja, hogy a brutális, nyers, izomtevékenységen alapuló kriminalitás helyébe azért lépett a fúrfangos cseltevéseket, nagyobb agyműködést feltételező finomabb jellegű kriminalitás, mert a büntett endogén, főleg biológiai determinánsa immár lényeges és eddig alig méltatott változásokon ment keresztül a társadalmi fejlődés során. Broca, Topinard és más anthropológusok vizsgálatait mérlegelve azt az eredményt kapja, hogy az agyvelő súlya, a koponya kerülete és köbtartalma az utóbbi évszázadok alatt tetemesen emelkedett. Ezt az emelkedést a felfokozódott szellemi képességeknek kell tulajdonítani s ezek viszont természetesen oda vezettek, hogy ma a kriminalitás általános, normális jellegét a raffinált, „evolútív” büntettek túlnyomósága adja meg. Ha mégis valamely társadalomban a nyers, erő kifejtésén alapuló, „regresszív” büntettek fordulnak elő nagyobb számban akkor, amikor a hasonló típusú szociális alakulások megfelelő fejlődési periódusában az evolútív büntettek jellemzők, akkor az illető társadalom kriminalitása pathologikus. A karakter megállapításánál ez a legfőbb szempont és nem a büntettek mennyisége.

Ebből az eredményből, amelyhez a szerző Ferrero, Tarde és Liszt megállapításainak segítségével jutott, azt a következtetést vonja, hogy amíg a pathologikus kriminalitás, amely a fejlődés útjában áll, káros a társadalomra, addig az evolútív büntetkekből összetevődő normális kriminalitás nemcsak szükséges, hanem hasznos is, mert a társadalom és a bűn közötti harcnak az emberi haladás az eredménye s a büntett fokmérője és előhírmőke új, fellépő szükségleteknek, gyakran az eljövendő új morálnak.

Szerző, bár a biológiai komponens szerepét kissé túlozza, munkája első felében megálló eredményt ér el; — a második részben már beleesik a legtöbb kriminálpszociológus hipotéziseinek hibájába. Végso következtetése, hogy „a kriminalitás elleni harc nem más, mint kriminalitás művészi tenyésztése”, — aránytalanul nagynak állítja be a kriminalitás társadalomformáló erejét. Hatása ez annak az áramlatnak, amely a kriminológia mindenhatóságától várja a világ megmentését, felemelkedését. Alapjában és egészében azonban ez az értekezés is megerősíti Irkről Kriminológiája alapján vallott véleményünket, hogy komoly, jóhiszemű és jelentős kvalitású szakember.

Kádár Imre

Koneger, F.: *Magical factors in the first development of human labor.* The American Journal of Psychology. 1913 április.

Szerző kimutatja, hogy a munka primitív formáit gyakran kísérik irracionális, különösen mágikus elemek. A munka lélektani kiindulási pontját tehát mágikus szertartásokban kell keresni. Ezek a ceremóniák a férfi és a nő közötti munkamegosztáshoz vezetnek és a tradíció letéteményeseinek, az aggoknak túlsúlyt biztosítanak. Az első, határozott egyéniségek által gyakorolt foglalkozás a varázslóé, a javasemberé, a jósé. A politikai és katonai vezér rend-

szerint ugyanaz az ember, vagy vele szoros összefüggésben álló. Feltételezik róla, hogy mágikus erők birtokosa. Ugyanezt hiszik az ipari élethivatások gyakorlóiról is. Ezek a mágikus erők az illetők halálát túlélnek és a következő nemzedékek életét meghatározzák. Ilyen mágikus és vallási tulajdonságokból és tabukból ered minden kezdetleges társadalmi világlételem s a csoport — vagy magántulajdon minden intézménye. Ezek a mágikus tényezők nagyban erősítik a munka kifejtőinek akaratát. A velük egybekötött intenzív érzés és vallásos, természetfeletti nyomaték megtöri a primitív ösztönmechanizmus kizárólagos uralmát. A munka lassanként mágikus pólyáiból felszabadul, míg a rituális szertartások vallási, erkölcsi, esztétikai, politikai intézményekbe mennek át.

III. Alkalmazott szociológia és szociálpolitika

Heitmann, Ludwig: *Grossstadt und Religion. I. Teil: Die religiöse Situation in der Grossstadt.* Hamburg, 1913. C. Boysen.

E jól megírt, mély benyomást hagyó könyv a gazdasági élet és a vallás közötti összefüggést, közelebbről a nagyvárosnak a vallásra gyakorolt hatását vizsgálja. Ugyyszólván drámai feszültség vonul át az egész munkán. A nagyváros, mint a gép által megindított újkori kapitalizmus terméke tűnik fel. A gép használata az emberi életet expanzívabbá tette, de egyúttal bizonyos koncentrációt is idézett elő: ennek eredménye a nagyváros, az élet-tömegek hatalmas együttése, mely folyton tömörülni vágyik s melynek ismertető jelei a tömeg és a tőke. A történelemellenes szellemnek és az összes eddigi közösségek feloszlásának, mely a modern nagyvárost jellemzi, a vallás áldozatul kellett, hogy essen. A manchesteri gazdasági fejlődés lelki elemei a meggyőződéstelenség, individualizmus, a Khaos, ahol nincs többé semmi közösség a vallással; nincs lelki elem, az egész élet gépies és technikai folyamatba zárt. De itt következik be a fordulat. Éppen a munka túlnövekedése az, mely a fejlődést visszafordítja. A nagyvárosi ember romantikus lesz, természetes élet után vágyik, régi kultúrértékek után, a természet, friss életerő után, melyre a reá kiszabott társadalmi feladatnak hozandó áldozathoz szüksége van. Ahol pedig ily vágyak kapnak lábra, ott a vallás újra gyökeret verhet, minthogy éppen a vágyaknak, az erő után való vágnak tesz eleget. De ez nem lesz sem a régi liberalizmus, sem a régi felekezetiesség, hanem egy új vallás, mely az aszkézist a szervező erővel egyesíti; mert csak ez adhatja az erőt, amelyet a közösség kíván s a forrást új életerőre, ami leginkább hiányzik. A könyv ezzel az optimisztikus reménnyel végződik.

Máday, Andre de: *Enquête sur le travail à domicile chez les bijoutiers du Canton de Genève.* Foyer Solidariste, Saint-Blaise, 1911. 173 l.

A genfi ékszeripar, mely hajdan világfontosságú volt s ma is túlságuldja a kis ország határait, a múlt század utolsó harmadától kezdve folytonos dekadenciában van. A válság kikezdte az órapart is s 1875-ben érte el a tetőpontját. Ekkor az ijesztő krízis arra kényszerítette a Szövetségi Tanácsot, hogy külön bizottságot szervezzen, melynek feladata a genfi kanton ékszeriparának pusztulására vonatkozó adatok gyűjtése s ezzel kapcsolatban az orvoslás módjainak kifürkészése. Ez a bizottság riportjában kimutatta egyebek közt, hogy az ékszermunkások száma tíz év alatt (1865—75.) 62%-kal csökkent. A válság azóta lényegesen enyhült ugyan, az ékszerművesek életviszonyai is konszolidáltabbak lettek, de a svájci szociológusok ma is szívesen végeznek földérítéseket az ősrégi és nagy iparág munkásainak gazdasági helyzetéről. Ezt tette Máday Andor is, mikor 22 tanítványának közreműködésével ankétét készített az otthon dolgozó ékszerérművesekről. Az adatok fölvételénél Máday az úgynevezett badeni metódust követte, melynél az enqueteurök nem egyenkint, hanem kettesével keresik föl a vizsgált termelési ág munkásait. A kérdések kiterjedtek a munkás személyére és családjára, gazdasági állapotaira, a munkafeltételekre s a higiénikus viszonyokra. Az ankétezők 63 választ nyertek és pedig negyvenkettőt férfi — s huszonegyet nőmunkástól. Az összes ékszerérműveseknek nem egészen 4%-a dolgozik otthon. Érdekes, mivel indokolják ezek, hogy nem a gyárban

hanem otthonukban dolgoznak. Heten előnyösebbnek tartják az otthoni munkát a nagyobb szabadság miatt, sokakat testi hiba, öregkori gyöngeség kényszerít az otthonmaradásra, az asszonyok a háztartás miatt kénytelenek otthonukban dolgozni. A munkaidő a legtöbbnél 11 óra, a kereset (a fizetés darabszám után történik) 1 és 20 fr. közt ingadozik. Az átlag nyolc franc. Érdekesnek tartjuk még megemlíteni, hogy az otthon dolgozó ékszerézmunkások közül mindössze egy volt szervezett. A többiek azt mondták, hogy a szakszervezeti fegyelem és díjak tartják vissza őket. A statisztikai tabellákkal gondosan ellátott munka hasznos adalékul fog szolgálni azoknak, akik az ékszerművesek helyzetével foglalkoznak.

Fábián Ferenc

IV. Általános és gazdaságtörténelem

Acten zur Geschichte des bayerischen Bauernaufstandes 1705—1706. Herausgegeben von Siegm. Riezler und K. v. Wallmenich. I. Teil: Acten des Jahres 1705. München, 1912. 279 1. (Abhandlungen der k. b. Akademie der Wissenschaften, 26. Bd. 4.)

Két függetlenül keletkezett okmánytár lett egyesítve a kiadványban az 1705—1706-iki bajor parasztlázadás jelentős forrásmunkájává, mely a jövőbeni kutatásnak biztos alapot fog nyújtani s legalább a tudományban végét fogja vetni a legendáknak és kiszínezéseknek. A közölt okmányok úgy mutatják be a mondákba burkolt felkelést, mint az államhatalom évek hosszú során át üzött visszaéléseinek visszahatását, mely a nép nagy részét koldusbotra juttatta, a megmaradt részét ugyanazzal fenyegette, továbbá, mint a kemény hadiadók, a nyomasztó beszállások s különösen a császári hatóságok által gyakorolt erőszakos katonaverbuválások által elkészerített nép végső segítségét elnyomatása ellen. Az 1705-iki bajor mozgalom oka tehát a jogtalan rossz bánásmód volt. Noha a felkelés csaknem kizárólag a parasztok ügye volt, mégsem volt agrár jellegű, mint az 1525-iki nagy parasztháború. A közölt okmányokból az tűnik ki, hogy a fő agitátorok nem egy kétségbeesett gazdasági helyzet nyomása alatt cselekedtek, hanem fő szempontjaik hazafias jellegűek voltak, a fejedelmek érdekében, részben ezek parancsai szerint vélték cselekedni. S a lázadás kétségtelenül egy igazi nemzeti felkelés csíráját hordta magában; a felsőbb osztályokban is nagy volt az elégedetlenség és elkéseregés a császári uralom ellen. De hiányzott a parasztoknál a kellő fegyveranyag s a kellő vezetés, hogy elnyerjék az első sikert, mely az egész országot soraik közé vitte volna. A felkelők követelései között az okmányok szerint a legsürgősebb az erőszakos katonaverbuválások és a császári csapatok visszaéléseinek megszüntetése volt. Egészben véve, az elérhető eredmény nem volt arányban a hozott áldozatokkal.

A kiadók megfelelő rövidítésekkel és az okmányok nyelvének modernizálásával könnyítették meg a közölt anyag felhasználását. Azonban vigyáztak, hogy ez a beállítás hűségének ártalmára ne legyen. De a kiadók kutatásai nagyon ártalmára vannak a lázadás hősei dicsfényének. Maga Plinganser is, mint a felkelés többi hőse, nagyon kicsire zsugorodik a császáriakkal szembeállítva.

Kerekes György: *A kassai kereskedők életéből. Harmadfélszázad. 1687-1913.* Az Országos Iparegyesület kiadása.

Szerző a magyar kereskedelem és különösen a polgári osztály történetének régi és érdemes munkása. Új könyvében is nagy szorgalommal gyűjti össze az érdekes és jellemző adatok nagy tömegét, melyeket nem rendszer nélkül halmoz össze, hanem vezető szempontok alá foglal. Megismerkedünk a kassai városi polgárság kifejlődésének processzusával, küzdelmeivel, a kereskedelmi szabadság és a céhbeli korlátozások, az „új és régi világ harcának különböző fázisaival, amellet általános képet nyerünk arról, minő volt a polgárságnak befolyása az ország ügyeire és miképpen kapcsolódott bele a magyar kereskedelem az általános gazdasági fejlődés folyamatába. A 272 oldalra terjedő munka elejétől végig leköti a figyelmet. A befejező fejezetben a szerző lendületes szavakkal fejt ki a polgárság szerepét és a polgári önérték, a polgári osztályöntudat megerősödésének, kifejlődésének szükségességét. Sz. P.

V. Társadalmi, politikai és egyéb aktuális kérdések

Grünfeld, Ernst: *Die japanische Auswanderung.* Tokio, 1913. Druck der Hobunsha. Für Europa Behrend & Co. Berlin. 157 lap. (Suppl. zu den Mitteilungen der deutschen Gesellsch. für Natur- und Völkerkunde Ostasiens. Bd. 14.)

A japán kivándorlás kérdésében különbséget kell tennünk a tulajdonképeni, az Óceánon túli kivándorlók és a Keletázsian belül maradó kivándorlók között, mely utóbbi kivándorlás inkább gyarmatjelleggel bír. A japáni kivándorlás Grünfeld szerint egy már történelmileg befejezett folyamat. Igen rövid időközre szorul össze az a fejlődés, csaknem az összes jellemző momentumokat felmutatva, mely sokkal lassabb lefolyású volt az európai népek történelmében. A japánok tengerentúli kivándorlása a nyolcvanas évek második felében vesz csak nagyobb arányokat s 20 évvel később már meghaladja legmagasabb pontját; 1909-ben már nagyon csekély, azóta is csökkent, úgy hogy ma már sem gazdaságilag, sem politikailag nincs jelentősége. Mindenek előtt az Amerikába és Hawaiba, elsősorban pedig az Egyesült Államokba történt bevándorlásról van szó. E mozgalom egész lefolyását két tényező határozta meg: egyrészt az, hogy a japán kormányzat a kivándorlást kezdetől fogva politikai ügynek tekintette s teljes mértékben alávetette a hatóságok beavatkozásának, másrészt a sárga bevándorlók elleni fajgyűlölet, mely Amerikában már akkor, midőn a japánok nagyobb számmal kezdtek bevándorolni, fennállott s azóta csak erősödött. Mindkét tényező korlátozólag hatott a kivándorlásra s lassankint végét is vette. Ami a kivándorlás okát illeti, a szerző nem hinné, hogy a japán népben igen erős szükséglet lett volna az ország határain túl menni. A népesség sűrűsége dacára, Japán nem mondható túlnépesnek, oly értelemben sem, hogy földszükség állott volna elő. Még igen nagy gazdaságilag műveletlen s eléggé ki nem használt területek vannak Japánban. A kivándorlást inkább kívül fekvő okok idézték fel: az amerikai államok fejlődése folyamán Kaliforniában s különösen Hawai-ban fellépett munkáskereslet s az itt s otthon nyerhető munkabérek magassága között való óriási különbség, mely a japán munkást gyors pénzszerzés reményével kecsegtette. A kivándorlási ügynökök működése sem megvetendő tényező volt. Különböen a kivándorlás okairól teljesen megbízható képet nagyon nehéz nyerni a japán statisztika hiányai miatt, mely nem ad felvilágosítást a kivándorló tömeg összetételéről származást és hivatást illetőleg. Eppen ezért nehéz ítéletet alkotni a japán kivándorló gyarmatosító és alkalmazkodási képességei felől is, már t. i. ami az Amerikába való kivándorlást illeti.

Most a Japán birodalom újabb szerzeményeiben történt tapasztalatok nem hagynak kétséget aziránt, hogy a japánnak vannak gyarmatosító képességei. Koreában igen rövid idő alatt meghonosodtak. A háború óta 1909-ig 50.000-ről 150.000-re emelkedett számuk s jelentékeny gazdasági eredményeket értek el. De Manduriában a kínaiakkal már nem tudták felvenni a versenyt, ép oly kevésbé Siamban és Hawai-ban. Általában kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy nemzeti műveltségüket feladják s az idegent felvegyék s hiábavalónak látszik minden igyekezet idegen földön új hazát teremteni japánok számára. Egészben véve, hazájok határain túl a szerző nem jósol nagy sikereket a japánoknak s ennek fő okát műveltségük zárt voltában találja, mely megakadályozza, hogy külföldön elterjedjenek.

Dr. Nagy Lajos: *Közgazdasági olvasókönyv.* Lampel R. könyvkereskedése 1913.

A munka a magyar közgazdasági élet fejlődését és mostani állapotát ismerteti és főleg a kereskedelmi iskolai ifjúság használatára készült. Részletesen tárgyalja a mezőgazdaság-, ipar- és kereskedelem-politika főbb kérdéseit. Meg van a bátorsága, hogy a gazdasági élet forrongásban levő kérdéseit is ismertesse és ezt néhány egyoldalúságtól és tévedéstől eltekintve, becsületes tárgyilagossággal teszi. A könyvet nemcsak az ifjúság, hanem bárki is haszonnal olvashatja s a hozzácsatolt és gondosan megválasztott statisztikai táblázatok használhatóságát még inkább fokozzák.

Sz. P.